

Драган Цветковић

ОД ТОПОВСКИХ ШУПА ДО САЈМИШТА

**КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА ХОЛОКАУСТА У
ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ**

Издавач

Музеј жртава геноцида, Београд
Трг Николе Пашића 11/III
тел: +381113398883
e-mail: office@muzejgenocida.rs

За издавача

др Вељко Ђурић Мишина, директор

Рецензенти

проф. др Милан Ристовић
др Милан Кољанин
др Милован Писари

Редактура

Петар Б. Поповић

Лектура и коректура

Емилија Бацковић

Корице

Драган Цветковић

Техничко уређење и штампа

Републички завод за статистику

Тираж

100

Copyright © 2020, by Museum of genocide victims / Музеј жртава геноцида

ISBN 978-86-86831-60-6

Ова публикација у целини или деловима не сме се умножавати, прештамповати или преносити у било којој форми или било којим средствима без дозволе аутора или издавача, нити може бити, на било који начин или било којим другим средствима, дистрибуирана без одобрења издавача.

Сва права објављивања ове књиге задржавају аутор и издавач према одредбама закона о ауторским правима.

Драган Цветковић

ОД ТОПОВСКИХ ШУПА ДО САЈМИШТА
КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА ХОЛОКАУСТА
У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ

Београд, 2020.

Садржај:

Предговор	7
Уводне напомене.....	15
Нумеричко одређење и квантитативна анализа холокауста у окупираној Србији	22
Године страдања, територијална припадност жртава холокауста и претрпљени губици по насељима.....	22
Тотално уништење – полна, старосна и професионална структура претрпљених губитака јеврејске заједнице	34
Окупирана Србија као примарна територија страдања.....	55
Околности страдања	60
Логори као институционално решење за уништење	70
Концентрациони логори.....	70
Логор Топовске шупе	75
Логор на београдском сајмишту – Judenlager Semlin.....	88
Централна улога концентрационих логора Топовске шупе и Сајмиште у уништавању јеврејске заједнице окупиране Србије.....	109
Холокауст као екстремни облик страдања цивила окупиране Србије	121
Године страдања, територијална припадност и националности – сличности и разлике.....	121
Полна, старосна и професионална структура претрпљених губитака – сличности и разлике	142
Околности страдања – сличности и разлике	165
Закључак	179
Извори и литература	186
Summary	194
Zusammenfassung.....	201

Предговор

„Од Топовских шупа до Сајмишта – квантитативна анализа холокауста у окупираној Србији“ има за циљ да путем нумеричког одређења и квантитативне анализе личних података страдалих цивила покрије до сада недовољно обрађену тему унутрашње структуре у холокаусту претрпљених губитака јеврејске заједнице са ове територије.¹ Да би се размере страдања јеврејске заједнице окупиране Србије правилно схватиле потребно их је компаративно приказати, односно сагледати у односу на претрпљене губитке других народа са окупиране територије.

Холокауст је био планирано, идеолошки, политички и пропагандно припремљено, систематски изведено масовно уништење милиона припадника јеврејског народа у свим деловима Европе који су се нашли под контролом Трећег Рајха и његових савезника.² Због овога је холокауст јединствена појава и најекстремнији облик до сада познатог геноцида и прва појава неких врста злочиначких убистава и злочиначког мишљења.³ Страдање Јевреја из окупиране Србије само је део ширег и много већег злочина почињеног над овим народом и не може се посматрати ван европског контекста.

Јеврејска заједница са територије окупиране Србије, иако мала по броју припадника, а самим тиме и по броју страдалих у контексту холокауста у Европи, ипак је привукла пажњу историчарима. Истраживања о холокаусту у окупираној Србији су присутна у домаћој историографији, што као

---

¹ При разматрању укупних губитака јеврејске заједнице са територије окупиране Србије потребно је Јеврејима страдалим у холокаусту придодати и губитке заједнице претрпљене приликом бомбардовања Београда и других градова у Априлском рату 1941. године, те Јевреје који су страдали у активном пружању отпора фашизму као припадници војних формација (припадници Војске Краљевине Југославије страдали у Априлском рату или ратном заробљеништву, затим припадници партизанског покрета односно НОВЈ, те stradale у савезничким војним формацијама).

² Milan Ristović, *Uvod u Jevrejski logor Zemun. Holokaust i kolaboracija u Srbiji*, ur. Nenad i Milan Fogel, Milan Koljanin, (Beograd: Jevrejska opština Zemun, 2012)

³ Yehuda Bauer, „Is the Holocaust explicable“, *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ur. Јован Мирковић (Београд: Музеј жртава геноцида, 2008), 149.

централна тема истраживања,⁴ што као део у истраживањима која су се бавила страдањима читаве јеврејске заједнице у Југославији,⁵ односно

---

⁴ Бранислав Божовић, *Страдање Јевреја у Београду 1941–1944*. (Београд: МЖГ, 2012); Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“: Jevreji u Beogradu 1521–1942. (Bis zur „Endlösung“: Juden in Belgrad)*, (Belgrad: Čigoja, 2001); Milan Ristović, “Jews in Serbia during World War Two. Between “the final solution to the Jewish question” and “the Righteous among Nations” in *Righteous among the nations Serbia*, ed. Milan Fogel (Belgrade: Jewish Community in Zemun, 2010), 260–285; Милан Кољанин, „Немачка окупациона политика и геноцид над Јеврејима у Србији 1941–1942. године“, *Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља*, ур. Јован Мирковић (Београд: МЖГ и ИНИС, 2005), 110–132; Драган Цветковић, „Холокауст у Србији (немачко окупационо подручје) – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, *Токови историје* 3/2017, 111–142; Dragan Cvetković, „Logori Torovske šupe i Sajmište kao centralna mesta holokausta u okupiranoj Srbiji – numeričko određenje i kvantitativna analiza“, *Istorija 20. veka* 1/2018, 69–92; Јелена Јовановић, Тијана Ковчић и други, *Логор Сајмиште, Жртве Јеврејског логора Земун* (Београд: Историјски архив Београда, 2018); Небојша Озимих, *Јевреји у логору на Црвеном крсту* (Ниш: Народни музеј Ниш, 2014); Милан Ристовић, „Прогоњени и њихови саучесници: Солидарност и помоћ Јеврејима у Србији 1941–1944“, *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста /Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ур. Јован Мирковић (Београд: Музеј жртава геноцида, 2008), 169–208; Сања Петровић Тодосијевић, „Бекства Јевреја са територије немачке окупационе зоне у Србији 1941–1944“, *Токови историје* 2/2019, 59–82; *Eskalacija u holokaust Od streljačkih vodova do gasnog kamiona koncentracionog logora na Sajmištu: dve odlučujuće faze Holokausta u Srbiji*, Zbornik radova, gl. ur. Vjeran Pavlaković (Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2017); Milovan Pisari, „I Saw Jews Carrying Dead Bodies On Stretchers“: Forced Labour and The Holocaust in Occupied Serbia“, *Forced Labour in Serbia Producers, Consumers and Consequences of Forced Labour 1941–1944*. ed. Sanela Schmid and Milovan Pisari (Beograd: Center for Holocaust Research and Education, 2018) 12–29; Милош М. Дамјановић, „Холокауст на Космету – студија случаја: Косовска Митровица“, *Топола*, 2/2016, 112–139; Radosav Tucović, “Collaboration of the Special Police in the Implementation of the ‘Final Solution’ in Occupied Serbia (1941–1944)”, *Limes plus*, br. 2-3, (2015), 41–59; Сања Петровић Тодосијевић, „Однос Градског поглаварства у Шапцу према имовини шабачких Јевреја и Јевреја из кладовског транспорта 1941–1944.“, *Токови историје* 2/2017, 133–154; Vesna Aleksić, „The Political role of financial institution: Bankverein AG and Aryanization of Jewish property in Serbia“. *Limes+ XII* (2)/2015, 51–63; Милан Кољанин, „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941–1942“, *Историја 20. века*, 1/2003, 83 – 118; Nenad Žarković, „Prolazni logor Torovske šupe“, *Nasleđe*. br. 10, 2009, 103–112. О култури сећања на холокауст, меморјализацији и едукацији: Jovan Bajford, *Staro Sajmište. Mesto sećanja, zaborava i sporenja*. (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2011), Весна Лучић и други, *Приручник за учење о холокаусту* (Београд: Савез јеврејских општина, 2012); *Употреба графичке новеле, књижевности и архивске грађе у учењу о холокаусту*, ур. Мишко Станишић (Нови Сад: Тераформинг југ, 2018); Biljana Albahari, *Pisanje stradanja: Knjiga o knjigama, vodič kroz publikacije o Holokaustu* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2017).

⁵ Zdenko Levntal, *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji* (Beograd: Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije, 1952); Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije*

претрпљеним губицима становништва Србије или њених делова.⁶ Холокауст у окупираној Србији није непозната тема ни у иностраној историографији, опет негде као централна тема истраживања,⁷ а већим делом посматрана као део укупног страдања у Европи, или као одредница енциклопедијских издања.⁸ Нажалост, поред свих напора домаћих и страних истраживача, до

1941–1945, žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata (Београд: ЈИМ, 1980); Милан Ристовић, *У потрази за уточиштем. Југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941–1945*. (Београд: Службени лист СРЈ, 1998); Milan Koljanin, „Holokaust u Jugoslaviji“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/1996, 111–122; Милан Кољанин, „Коначно решење јеврејског питања у Југославији“, *Приручник за учење о холокаусту*, 39–57; Драган Цветковић, „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације“, *Израелско-српска научна размена....*, 345–358; За краћи преглед значајнијих радова у истраживању холокауста у Југославији, па самим тиме и у Србији, видети: Милан Кољанин, „Истраживање холокауста у Југославији“, *Израелско-српска научна размена....*, 264–273 и Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*. (Београд: ПБФ и ИТИ, 2011).

⁶ О заједничком страдању Јевреја, Срба и других народа опширније видети: Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941–1944*. (Београд: ИСИ, 1992); Ljubodrag Dimić, Milan Ristović, „Uvodna studija“ у *Logor Banjica – logoraši*, objavljeni izvori. ur. Branka Prpa (Београд: Историјски архив Београда, 2009), 009–049; Sima Begović, *Logor Banjica 1941–194*, (Београд: ISI, 1989); Stanoje Filipović, *Logori u Šarpcu* (Novi Sad: SUBNOR SR Србије, 1967); Драган Цветковић, „Холокауст као екстремни облик страдања цивила окупиране Србије – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, *Токови историје*, 2/2018, 89–118; Небојша Озимић и други, *Жртве лагер Ниша (1941–1944)* (Ниш: Музеј града Ниша, 2014); Мирослав Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељање на Бубњу* (Београд: ИСИ, СУБНОР Ниша и ИРО Народна књига, 1983); Branislav Miša Popov, *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941–1944*, (Београд: ISI, 1992); Tomislav Žugić i Milić Miodrag, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941–1945*, (Београд: ISI, 1989); Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, (Београд: Завод за уџбенике, 2014); Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, (Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1970); Милан Кољанин, „Јевреји – Жртве рата 1941–1945. године у Војводини“, *Istina ...*, ur. Драгољуб Живковић (Нови Сад: Скупштина АП Војводине, 2004), 167–207; Драган Цветковић, „Преглед страдања становништва Војводине у другом светском рату“, *Историја 20. века*, 1/2005, 91–110; Ненад Антонијевић, „Холокауст на Косову и Метохији и његов контекст“, *Израелско-српска научна размена....*, 395–407; Ненад Антонијевић, *Косово и Метохија 1941–1945 година – ратни злочини* (Београд: МЖГ, 2017).

⁷ Christopher Browning, „The final Solution in Serbia. The Semlin Judenlager. A case Study“, *Yad Vashem Studies XV* (Jerusalem: 1983), 55–90; Kristofer Brauning, „Коначно решење у Србији – Јуденлагер на Сајмишту – студија случаја“, *Jevrejski istorijski muzej Zbornik 6* (Београд: 1992), 407–428; Menachem Shelach, „Sajmište – an extermination camp in Serbia“, *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 2, No. 2 (1987), 243–260; Walter Manoschek, „Serbien ist Judenfrei“. *Militarsche Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*. (Minhen: R. Oldenburg, 1993); Valter Manošek, *Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, (Београд: Службени лист СРЈ, 2007);

⁸ Christopher Browning, *The Origins of the Final Solution* (Jerusalem: Yad Vashem, 2004); Сол Фридендер, *Године истребљења, Нацистичка Немачка и Јевреји 1939–1945*. (Београд:

сада није утврђен прецизан број у холокаусту страдалих Јевреја са територије окупиране Србије, као што није познат ни број преживелих.⁹ У литератури су најчешће навођене процене од 13.600 и 15.000 страдалих.¹⁰

Досадашњим сазнањима о страдању Јевреја окупиране Србије потребно је додати истраживање које би обрадило унутрашњу структуру претрпљених губитака јеврејске заједнице. У раду ћемо покушати да пружимо одговоре на бројна питања: одакле су страдали Јевреји и када су изгубили животе, односно одредићемо временски распон холокауста, те постоје ли разлике у страдању у зависности од завичајне припадности или броја припадника заједнице који је настањивао дату територију; да ли су постојале и, ако јесу, какве су биле разлике у страдању у зависности од величине насеља из којих су потицали; каква је била полна, старосна и професионална структура страдалих, те да ли су постојале и, уколико јесу, какве су разлике у њиховом

Завод за удџбенике, 2013); Jonathan Steinberg, *All or Nothing The Axis and the Holocaust 1941–1943*. (London - New York: Routledge, 2002); Bella Gutterman i Avner Shalev (ed.), *To Bear Witness. Holocaust Remembrance at Yad Vashem*, (Jerusalem: Yad Vashem, 2005); Robert S. Vistrič, *Hitler i holokaust* (Beograd: AleksandriaPress, 2004); Wolfgang Benc, *Holokaust* (Beograd: Altera, 2012); Aharon Weiss, “Categories of camps – Their character and role in the execution of the “Final solution of Jewish question”, *The Nazi concentration camps*, ed. Yisrael Gutman, Avital Saf (Jerusalem: Yad Vashem, 1984), 115–132; Robert Rozett and Shmuel Spector (ed.), *Encyclopedia of the Holocaust* (Jerusalem: Yad Vashem, 2000), 135, 398, 405–406; Wolfgang Benz (ed.), *Lexikon des Holocaust* (Munchen: Verlag C.H. Beck, 2002), 206–207, 213–214.

⁹ Непознато је колико је преживелих Јевреја са територије коју је заузимала окупирана Србија. Према постојећим подацима од 27.09.1946. године са територије уже Србије преживело је 2.422 Јевреја, а њима треба придодати и онај део преживелих са територије АП Војводине (3.729) који је потицао из Баната (482 преживелих – наведено према Милан Мицић, „Страдање становништва северног Баната 1941–1945“, *Istina ...*, 273), да би се добио увид у број преживелих за територију која је приближно једнака територији окупиране Србије. Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji“, 136. Наравно, ове податке треба узети са критичком дистанцом, пошто сви после рата у Србији пријављени Јевреји нису нужно били и њени становници у предратном периоду, што отвара могућност мањих одступања. С друге стране, треба имати у виду да се сви преживели Јевреји нису вратили у Србију, већ да је део директно отишао за Палестину, односно касније формирану државу Израел, а да је део остао и наставио, односно отпочео живот у европским или прекоокеанским земљама. Опширније о репатријацији Јевреја у послератном периоду видети у Mladenka Ivanović, *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952), Kraj ili novi početak* (Beograd: INIS, 2009). Стога се број преживелих Јевреја са територије окупиране Србије може проценити на 2.800 до 3.000 особа.

¹⁰ О постојећим подацима и проценама броја страдалих до 1992. године опширније видети М. Кољанин, *Sajmište*, 128–131. Yad Vashem (Јерусалем, Израел), водећа светска институција за истраживање холокауста, у сталној музејској поставци, као и пратећем каталогу изложбе, наводи податке о 11.000 као минималном односно 12.000 као максималном броју страдалих Јевреја из окупиране Србије. B. Gutterman and A. Shalev (ed.), *To Bear Witness*, 283.

страдању, односно да ли су постојале разлике у страдању у зависности од дела окупиране Србије из кога су потицали. Утврдићемо где су страдали, какве су биле околности њиховог страдања, да ли су постојале разлике у претрпљеним губицима у зависности од родне, старосне или професионалне припадности, те истаћи разлике, уколико их је било. У историографији је већ указано на мањкавости у постојећим сазнањима о логорима, првенствено у унутрашњој структури логораша (ко су, које националности, одакле су, колико су били стари, ког су пола, ког занимања).¹¹ Стога овај рад треба да допуни наша сазнања о унутрашњој структури претрпљених губитака у два највећа концентрациона логора за Јевреје који су се налазили у Београду, те да укаже и на остале логоре у којима је било значајнијих губитака јеврејске заједнице. Такође је досадашњим сазнањима о страдању Јевреја окупиране Србије потребно додати истраживање које би њихово страдање упоредило са претрпљеним губицима осталих националности са исте територије и указало на сличности и разлике међу њима. У раду ћемо покушати да одредимо територијалну припадност страдалих Јевреја и припадника других националности (првенствено Срба, као најбројнијих), да сагледамо временске распоне њихових страдања, и да установимо разлике у претрпљеним губицима у зависности од њихове присутности у становништву у целини и појединим регионима окупиране Србије. Потребно је утврдити и упоредно приказати полну, старосну и професионалну структуру страдалих, истаћи сличности и разлике, те утврдити и упоредити околности њиховог страдања. Компаративним приказом страдања цивила јеврејске, српске и других националности потпуније би се сагледао утицај губитка јеврејске заједнице на будући демографски, економски и културни развој друштва у Србији. Уједно би се проширила и допунила постојећа сазнања, потврдиле или оповргле неке назнаке изнете у претходним истраживањима, али и поставила нека нова питања, те указало на смер будућих истраживања.

---

¹¹ Milan Koljanin, „Represija kao sistem – logori u Okupiranoj Srbiji“, *Heretikus*, 1/2007, 158, 167–169.

***

Рад је настао на основу делимично ревидираног пописа „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године¹², као основног историјског извора. Пописом „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године, који је рађен према тадашњој административној подели на републике и покрајине, утврђен је број од 147.025 страдалих особа са територије СР Србије, међу којима је било 13.023 страдала Јевреја. Од Јевреја који су изгубили животе 9.488 је потицало из Војводине, 3.461 из уже Србије и 74 са Косова и Метохије. Процена пописне комисије била је да је пописом обухваћено 56–59% од оних које је требало пописати.¹³ Процесом ревизије пописа достигнут је број од 154.954 страдале особе са територије Републике Србије, међу којима је 16.145 Јевреја. Ревизијом достигнути број Јевреја представља увећање од 23,97%, док је број страдалих Јевреја из уже Србије увећан на 5.173, што представља раст од 49,46% (1.712 особа).¹⁴ Извор као такав има ограничење, пошто не може да одговори на задатак да прикаже тачан број страдалих цивила окупиране Србије, па ни у холокаусту страдалих Јевреја, али свакако може да одреди најмањи број страдалих, те да, путем његове допуне током ревизије, пружи шансу да се дође до приближног броја страдалих.¹⁵

---

¹² Архив Југославије (АЈ), фонд 179, „Попис жртве рата 1941–1945“; Архив Музеја жртава геноцида (АМЖГ), фонд Жртве рата 1941–1945, База података Жртве рата 1941–1945. Опширније о попису и ревизији „Жртве рата 1941–1945“ видети у Dragan Cvetković, „Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945“ (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016), 6–10.

¹³ Savezni zavod za statistiku, *Žrtve rata 1941–1945, Rezultati popisa* (Beograd: 1966, reprint 1992), 4–23. Процена се односила на укупне губитке Југославије, не рачунајући страдале „колаборационисте“. У случају Јевреја са територије Републике Србије приметно је да је обухватност жртава које је требало пописати била боља на територији Војводине (разлике су постојале и у обухватности утврђених жртава у оквиру саме Војводине, па су Јевреји из Срема обухваћени у оквиру просека 56–59%, они из Бачке у нешто већем, а Јевреји из Баната у нешто мањем проценту), а доста лошија на територији уже Србије и КиМ.

¹⁴ Процесом ревизије пописа достигнут је број од 10.891 страдалог Јевреја са територије АП Војводине (увећање од 14,79%), док је број страдалих Јевреја из АП КиМ увећан за 12,16% (девет особа). Поред новоидентификованих и у попис унетих лица, у случају Јевреја до повећања броја дошло се и корекцијом нетачних података у националној припадности жртава насталих приликом израде Пописа 1964. године.

¹⁵ Услед непостојања тачних података о жртвама бомбардовања, у тим околностима страдали Јевреји су, у овом раду, урачунати као жртве холокауста.

С друге стране, поименични попис страдалих, уз сва ограничења која носи¹⁶, одличан је у пружању могућности сагледавања унутрашње структуре претрпљених губитака, што и јесте у фокусу овог рада. Тема рада, просторно и временски одређена, условила је промене у посматраној територији тиме што је из укупних губитака Републике Србије издвојена територија на којој се простирала окупирана Србија, те су све анализе претрпљених губитака урађене за ту територију. Три основна параметра истраживања, простор, време и људи, омогућила су стварање тродимензионалне слике страдања, те њено лакше и потпуније сагледавање. Ради боље прегледности и савладавања обиља нумеричких вредности исказаних у тексту, коришћени су и графички модели изражавања, тако да су резултати истраживања приказани у 85 табела и 127 графикана.

Као основа за израду текста послужила су три напред наведена рада, објављена у часописима *Токови историје* и *Историја 20. века*. У тексту су извршена потребна скраћивања, да би се избегла понављања настала њиховим спајањем, а уједно је текст знатно проширен и допуњен, те су отклоњене односно исправљене ситне грешке које су се поткрале. Статистички метод, који је (уз аналитички) коришћен у раду, у себи крије опасност од дехуманизације жртве њеним свођењем на нумерички податак, али ипак представља добар начин да се прецизније прикажу људски губици, конкретно, страдање јеврејске заједнице у окупираној Србији, као и да се они упореде, односно компаративно прикажу са претрпљеним губицима других народа са ове територије. Стога, сваки број страдалих који је приказан у раду, без обзира колико велики, треба посматрати као збир особа иза којих су постојали живот и лична историја.

---

¹⁶ Поименични пописи људских губитака Другог светског рата и послератног периода настали су како коришћењем докумената, тако и на основу сведочења преживелих (родбине, пријатеља, очевидаца и др.). Тиме се отвара питање поузданости добијених података, те им треба прилазити критички обазриво када су у питању околности, време и место страдања, као и тврдње о учиниоцу злочина. Један од задатака ревизије пописа је провера тих података укрштањем са сазнањима из других извора, те њихова верификација или одбацивање.

Уводне напомене

Неутрална политика којом је Југославија покушала да остане изван европског рата није дала резултат на дугорочном плану. Неповољно спољно-политичко окружење и унутрашњи политички проблеми вишенационалне заједнице допринели су да Југославија неспремно дочека искушења која је време доносило. Прихватање, а затим одбацивање савезништва са фашистичким блоком изазвало је напад сила Осовине на Краљевину Југославију.

Априлски рат је довео до брзог војног слома Краљевине Југославије, па је, након њене дезинтеграције, Србија била оформљена као засебна територија која се налазила под немачком окупацијом и директном војном управом.¹⁷ Територија Србије под немачком војноуправном командом (у даљем тексту: окупирана Србија) заузимала је, према немачким подацима, пространство од 60.876 км² са процењеним бројем од 4.450.000 становника.¹⁸ Према Попису становништва из 1931. године, на територији коју је касније заузела окупирана Србија живело је 3.824.516 становника¹⁹ у

---

¹⁷ Опширније: Драган Алексић, „Србија под немачком окупационом управом у Другом светском рату – Особености окупационе управе“, *Ослобођење Београда 1944. године* – зборник радова, ур. Александар Животић (Београд: ИНИС, 2010), 53–72.

¹⁸ Jovan Marjanović, *Ustanak i narodno-oslobodilački pokret u Srbiji 1941.* (Београд: Institut društvenih nauka, 1963), 23. На основу белешке из архива Недићеве владе, на територији окупиране Србије је живело 3.773.000 становника од којих је 89,24% Срба (3.367.000), 0,61% Хрвата (23.000), 1,35% осталих Словена (51.000), 2,70% Мађара (102.000), 3,87% Немаца (146.000), 1,75% Румуна (66.000) и 0,48% осталих (18.000). (Isti, *Isto*, 23) Прорачун за 1941. годину на основу Пописа из 1931. године показује да је на територији окупиране Србије живело 4.149.678 становника. *Демографска статистика, Израчунат број становника Југославије за 1941. и 1945.* (Београд: Државни статистички уред, 1945), 5–8.

¹⁹ Пошто Попис становништва 1941. године није урађен због избијања рата, сви прорачуни за бројност становништва окупиране Србије и појединих региона и градова урађени су на основу Пописа становништва из 1931. године. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga I; Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava* (Београд: Državna štamparija, 1937).

10 географских региона²⁰ неједнаког демографског потенцијала.²¹ На окупираној територији, Срби су са 85,06% представљали најбројнији део популације.²² У вишенационалној средини Јевреји су имали минималну заступљеност, чинивши 0,35% становништва будуће окупиране територије (13.285). Према Попису становништва из 1931. године, Јевреји су највећим делом били концентрисани у Београду и околини, где је живело три петине (59,56%) заједнице, нешто мање од трећине их је живело у Банату (30,19%) и десетина у осталих осам региона окупиране територије (10,24%).²³ Њихова

---

²⁰ Регионе треба посматрати искључиво као географске целине, пошто они у том периоду нису постојали као административне јединице и настали су из потребе да се у раду лакше сагледа страдање становништва, те омогући компаративно приказивање претрпљених губитака. Региони су обухватили општине или њихове делове према административној подели из 1964. године.

²¹ Према Попису 1931. године, у Београдском региону живело је 9,40% становништва (359.699), у Банату 15,31% (585.549) и осталих осам региона (Северозападна Србија, део Западне Србије, Централна Србија, Североисточна Србија, део Источне Србије, део Југозападне Србије, део Јужне Србије, део КиМ) 75,28% популације (2.879.268).

²² Према Попису становништва из 1931. године, на територији коју је заузела окупирана Србија живело је 85,06% Срба (3.253.249 – у овај број укључени су Црногорци и Македонци, које није било могуће издвојити), 3,87% Немаца (148.186), 2,69% Мађара (103.067), 1,50% Албанаца (57.547), 0,89% Словака (34.001), 0,80% Муслимана (30.805), 0,79% Хрвата (30.433), 0,35% Јевреја (13.285), 0,26% Словенаца (10.119), 3,76% осталих и непознатих (143.825). Сви прорачуни националне структуре у тексту су рађени на основу *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo prema veroispovesti* (Београд: Државна штампарија, 1938), затим публикација *Demografska statistika, Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku po popisu od 31-III-1931. god., pregled po srezovima* (Београд: Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, 1945), *Демографска статистика Становништво по вероисповести и матерњем језику по попису од 31- III – 1931. године, Србија са Војводином и Косово – Метохијом, Преглед по општинама*, (Београд: Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, 1945).

²³ Према Попису становништва из 1931. године, од 13.285 Јевреја са територије која ће постати окупирана Србија у Београдском региону их је живело 7.913, у Банату 4.011 и осталих осам региона 1.361. У Управи града Београда је живело 8.936 припадника јеврејске заједнице, од којих је 507 било настањено у Панчеву, а 523 у Земуну, па их према ратној подели територије треба посматрати као банатске (у оквиру окупиране Србије) односно сремске (НДХ) Јевреје. Ако се посматра само територија града Београда у Управи града Београда (што је мања територија од Београдског региона), Јевреји (7.906) су представљали 3,31% становништва. Поред Београда, Јевреји су у значајнијем броју живели у банатским градовима Великом Бечкереку – Зрењанину (1.352), Панчеву (507), Кикинди (418), Вршцу (404), Новој Кањижи – Нови Кнежевац (269) и Новом Бечеју (249), док их је у осталих осам региона окупиране Србије у значајнијем броју било у Нишу (376), Новом Пазару (249), Косовској Митровици (109), Крагујевцу (95) и Лесковцу (93). *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta.1931.godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo prema veroispovesti*, (Београд: Државна штампарија, 1938), VIII – XII.

заступљеност у становништву различитих делова окупиране територије је варијала од 2,20% у Београдском региону, преко 0,68% у Банату, до 0,05% у осталих осам региона окупиране Србије.²⁴ На територији на којој је 86,32% становништва живело у 3.934 насеља са бројем становника мањим од 10.000,²⁵ Јевреји су представљали високо урбанизовану заједницу. Готово сви Јевреји окупиране територије (88,88%) живели су у градовима с више од 10.000, с тим што их је 83,24% живело у седам највећих градова (11.058). Три петине Јевреја са окупиране територије је живело у Београду (59,51%), уз четвртину (23,73%) у градовима са 20 до 50 хиљада становника (3.152), од којих су се четири налазила у Банату,²⁶ а два у осталих осам региона.²⁷ Још 5,64% Јевреја је живело у градовима са 10 до 20 хиљада становника (750), који су се сви налазили у осталих осам региона.²⁸ Преостала деветина јеврејске заједнице (11,12%) живела је у насељима која су бројала мање од 10.000 становника (1.477).²⁹ Њихова концентрација у градовима и насељима

Пошто попис становништва предвиђен за 1941. годину због избијања рата није обављен, приликом посматрања територијалног распореда Јевреја у ратном периоду треба у обзир узети миграције током претходне деценије у оквиру националног корпуса, првенствено ка Београду, како Јевреја са ове територије, тако и сународника са подручја читаве Југославије (највише из Македоније, те Босне и Херцеговине), што је у извесној мери нарушило приказану територијалну структуру (О проблему идентификација ових жртава из Македоније опширније у Софија Грандаковска, „Идентификација на Евреите од Македонија во Србија и Независна држава Хрватска во 1941 и 1942 година“, *Годишњак за истраживање геноцида*, бр. 11, 1/2019, 203 – 240.). О проценама броја Јевреја на територији окупиране Србије (14.320 – 17.000), опширније видети Koljanin, *Sajmište*, 130. На основу резултата Пописа становништва из 1931. године, уз претпостављени десетогодишњи природни прираштај од 9% до 11%, број Јевреја би 1941. године на територији окупиране Србије био између 14.481 и 14.746 особа.

²⁴ **Београдски регион:** 82,67% Срба (297.349), 3,85% Хрвата (13.939), 1,65% Словенаца (5.944), 3,97% Руса, Словака, Чеха (14.273), 0,77% Муслимана (2.763), 1,66% Мађара (5.966), 0,27% Албанаца (961), 2,95% Немаца (10.598), 2,20% Јевреја (7.913); **Банат:** 43,97% Срба (257.471), 0,59% Хрвата (3.433), 16,35% Мађара (95.760), 20,57% Немаца (120.450), 5,29% Словака (31.000), 0,68% Јевреја (4.011), 12,54% осталих и непознатих (73.424); **Осталих осам региона:** 93,72% Срба (2.698.429), 0,05% Јевреја (1.361) и 6,23% осталих (179.471).

²⁵ Dragan Svetković, „*Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945*“ (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016), 74–75.

²⁶ Зрењанин (Велики Бечкерек), Вршац, Кикинда и Панчево.

²⁷ Ниш и Крагујевац.

²⁸ Шабац, Ваљево, Смедерево, Пожаревац, Зајечар, Крушевац, Лесковац, Нови Пазар и Косовска Митровица.

²⁹ Највећи део Јевреја у насељима са мање од 10.000 становника живео је на територији Баната (1.289), што је било 87,27% од свих Јевреја који су живели у насељима ове величине. Највише их је било у Дебелачи и насељима среза Ковачица, затим у Јаши Томићу, Ковину, Белој Цркви, Алибунару, те у насељима у околини Кикинде, Великог

је варијала, па су тако чинили 3,31% популације Београда, 4,12% становника Великог Бечкерека (данашњег Зрењанина), 2,29% у Панчеву, 1,48% у Кикинди, 1,37% у Вршцу, 1,06% у Нишу и 0,35% у Крагујевцу.

Војни слом Краљевине Југославије и њена подела која је уследила нису значили и крај рата на том простору, а још мање престанак страдања њеног становништва. Отпор окупацији и подели Југославије, те масовном терору оружаних формација у тек формираној Независној Држави Хрватској, довео је до јачања репресије коју су спроводиле окупационе силе и њихови савезници на локалу у свим деловима Југославије. Све супротности и сви антагонизми који су постојали у предратном друштву Југославије у рату су досегли врхунац и довели до међунационалних сукоба. Изразито комплексни рат вођен на простору Југославије, са више зарађених страна различитих војних, политичких, економских, националних, верских и идеолошких интереса и аспирација, исказао се као ослободилачки, антифашистички, национални, грађански, револуционарни, идеолошки и верски и при томе је проузроковао масовно страдање цивилног дела популације. Страдање цивила је било директно повезано са честим чињењем ратних злочина, злочина геноцида и злочина који су имали готово све одлике геноцида, што је посебно било изражено на простору НДХ.³⁰

Холокауст, као најекстремнији облик спроведеног геноцида, имао је на простору покорене, а затим и издељене, Југославије низ специфичности у „решавању јеврејског питања“, као ни у једном другом делу Европе, али се тиме никако не издваја из општег контекста страдања европских Јевреја. Поред свих специфичности холокауста у Југославији (различити организатори и извршитељи злочина, различити временски оквири њиховог спровођења и др.), онај спроведен на територији окупиране Србије био је најсличнији холокаусту у другим европским земљама. Немачки окупациони апарат у Србији је био инспиратор холокауста, носилац у његовом планирању и спровођењу, те се експонирао као директни извршитељ учињеног злочина. Како би спровела холокауст, немачка окупациона власт је у оквиру свог војно-полицијског и управног апарата формирала бројне

Бечкерека (Зрењанина) и Нове Кањиже (Новог Кнежевца), док их је у насељима у осталих осам региона било у знатно мањем броју, највише у Јагодини и Ужицу.

³⁰ Опширније о размерама страдања цивила на територији НДХ видети у Dragan Cvetković, „Koncentracijski logor Jasenovac i njegova uloga u uništavanju naroda NDH – izračun mogućeg broja žrtava na temelju djelomično revidiranog popisa iz 1964. godine“, u *Jasenovac – manipulacije, kontroverze i povjesni revizionizam*, ur. Adriana Benčić, Stipe Odak, Danijela Lučić (Jasenovac: JUSP Jasenovac, 2018), 171–219, и Dragan Cvetković, „Geostatistička analiza ljudskih gubitaka u koncentracionom logoru Jasenovac“, *Istorija 20. veka*, 1/2019, 93–120.

институције, организације, одељења и јединице са специфичном улогом и задацима. Ове јединице и установе имале су сву потребну подршку регуларних војних и полицијских јединица, које су у једном делу преузеле посао извршитеља злочина. Колаборационисти са окупиране територије су асистирали Немцима у неким деловима спровођења програма уништења Јевреја.

Југославија - подела након окупације 1941.

Преузето са wikipedia.com

Србија под немачком војноуправном командом - логори

Преузето са wikipedia.com

Нумеричко одређење и квантитативна анализа холокауста у окупираној Србији

Немачка војно-окупациона управа успостављена на територији подељене Србије одмах је увела антијеврејске мере и започела њихово интензивно спровођење. Регистравање Јевреја је уследило у првом месецу окупације, заједно са мерама ограничења кретања и одузимања имовине. Убрзо је била уведена и радна обавеза, коју је пратило затварање радно способних мушкараца. Избијање устанка у Србији, односно Југославији, само је убрзало спровођење планираног „коначног решења јеврејског питања“. Након појединачних убистава и стрељања мањих група средином године, од јесени је отпочело масовно ликвидирање – одвођење у логоре читаве јеврејске заједнице последњег месеца 1941. године, што је окончано њеним потпуним уништењем у наредном периоду.

Године страдања, територијална припадност жртава холокауста и претрпљени губици по насељима

Ревизијом пописа „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године, до сада је, поименично, утврђен број од 6.254 Јевреја са територије окупирани Србије страдалих у холокаусту.³¹ Колективно одређени за уништење од стране нацистичких окупатора, Јевреји из окупирани Србије су уништени у прве две године рата. У страдању у последње три године рата, након кулминације холокауста на територији окупирани Србије, живот су изгубили малобројни

---

³¹ У обзир су узети Јевреји који су били југословенски држављани, односно Јевреји који су у предратном периоду живели на територији на којој је успостављена немачка окупациона управа. Поред њих, на територији окупирани Србије страдали су и Јевреји из других делова Југославије, као и Јевреји из европских земаља, који су се као легални имигранти, „нежељени туристи“, или избеглице нашли на њеној територији и поделили судбину домаћих Јевреја. Опширније о избеглим Јеврејима видети Milan Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938–1941“, *Istorija 20 veka*, 1/1996, 21–43; *Kladovo transport*, ur. Andrej Mitrović (Beograd: JIM 2006).

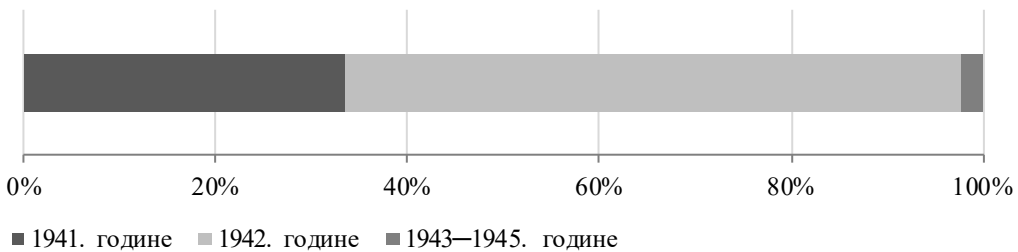
у логорима преостали Јевреји³², те они припадници јеврејске заједнице који су неуспешно покушали да уточиште пронађу скривајући сена окупираној територији, у другим деловима подељене Југославије или у иностранству.³³

Табела 1. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања

Јевреји	Укупно	1941	%	1942	%	1943	%	1944	%	1945	%
Укупно	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	87	1,39	51	0,81	6	0,09

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 1. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања

Сва бруталност холокауста у окупираној Србији види се у томе што је током прве две године рата живот изгубило 97,69% свих страдалих Јевреја. Од тада претрпљених губитака трећина је убијена у другој половини 1941. године,³⁴ док су две трећине страдале током наредне године. Од њих је

³² Углавном је реч о Јеврејима утамниченим у логорима Бањица и Црвени крст. Опширније о страдању Јевреја у логорима Бањица и Црвени крст видети у *Logor Banjica, Logoraši*, ур. Branka Ргга, (Београд: Istorijски архив Београда, 2009) и Небојша Озимих, *Јевреји у логору на Црвеном крсту* (Ниш: Народни музеј Ниш, 2014).

³³ Јевреји са окупиране територије који су неуспешно пробали да нађу уточиште ван окупиране Србије или у иностранству су највећим делом страдали ван територије са које су потицали или су у мањем броју били враћени на територију окупиране Србије, односно испоручени Немцима. Опширније о успешним и неуспешним покушајима спасавања од холокауста видети Милан Ристовић, „Прогоњени и њихови саучесници: Солидарност и помоћ Јеврејима у Србији 1941–1944“, *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста /Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ур. Јован Мирковић (Београд: Музеј жртава геноцида, 2008), 169–208 Сања Петровић Тодосијевић, „Бекства Јевреја са територије немачке окупационе зоне у Србији 1941–1944“, *Токови историје* 2/2019, 59–82 и Милан Ристовић, *У потрази за уточиштем. Југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941–1945*. (Београд: Službeni list SRJ, 1998).

³⁴ Појединачне ликвидације или убијање малих група Јевреја започеле су убрзо након окупације, у првим данима јула. Од страдалих Јевреја 1941. године са познатим датумом смрти 90,41% је изгубило животе током октобра и новембра (1.885).

највише Јевреја изгубило живот у прва четири и по месеца 1942. године.³⁵ Тиме је стопа смртности, с обзиром на дуго дужи период страдања у 1942. години, била једнака, што указује на несмањену тежњу Немаца да их у потпуности униште. Процес уништења јеврејске заједнице у окупираној Србији је у 1942. години практично био окончан, тако да је претрпљени губитак Јевреја у 1943. години био 49,06 пута мањи него у претходној. Свега 2,30% страдалих Јевреја окупиране Србије је изгубило животе у последње три године рата, па је њихов губитак у том периоду био реално 65,78 пута мањи него у прве две године.

Настањени на читавој територији окупиране Србије, Јевреји су свуда страдали. Као највећа заједница на овој територији, Јевреји из Београдског региона су представљали готово три петине губитака. Следили су их сународници из Баната, који су чинили више од четвртине губитака, док је из осталих осам региона потицала шестина страдалих Јевреја.

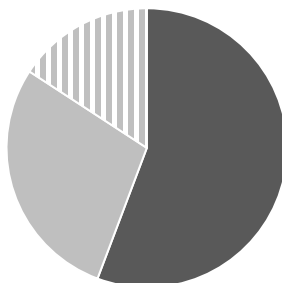
Табела 2. Окупирана Србија, Јевреји – губици према регионалној припадности

Јевреји ОС	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Укупно	6.254	3.484	55,71	1.782	28,49	988	15,80

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 2. Окупирана Србија, Јевреји – губици према територијалној припадности

- Београдски регион
- Банат
- Осталих 8 региона

³⁵ Заправо, највећи део Јевреја са територије окупиране Србије страдалих 1942. године изгубио је живот у кратком периоду од непуна три месеца, другој половини марта, априлу и првим данима маја. Они представљају 89,08% губитака од свих са познатим датумом страдања у тој години. Тиме је процес уништења јеврејске заједнице окупиране територије практично окончан годину дана након њене окупације.

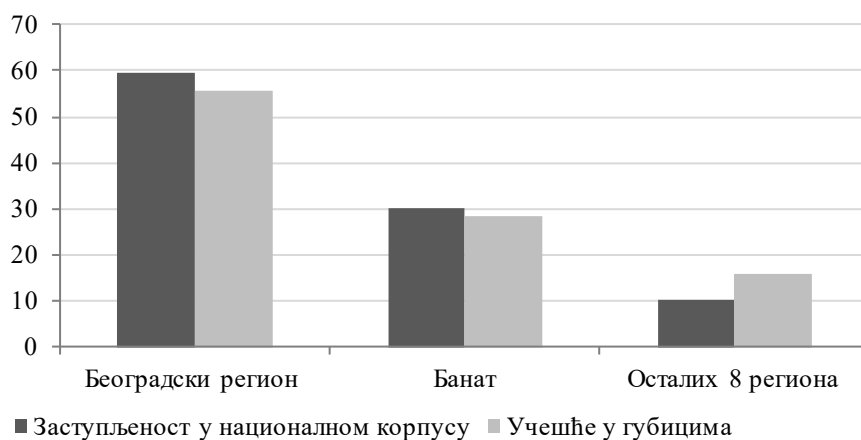
У холокаусту страдала јеврејска заједница са окупиране територије, и поред тога што је уништавана у целини, ипак није претрпела једнаке губитке у свим деловима у којима је живела. Страдање Јевреја из различитих региона није било потпуно у складу са њиховом заступљеношћу у националном корпусу Јевреја окупиране Србије.

Табела 3. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у националном корпусу и учешће у губицима према регионалној припадности

Јевреји ОС	Учешће у националном корпусу	Учешће у губицима
Београдски регион	59,56	55,71
Банат	30,19	28,49
Осталих осам региона ОС	10,24	15,80

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 3. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у националном корпусу и учешће у губицима према регионалној припадности (%)

Учешће у укупним губицима заједнице Јевреја из Београдског региона и Баната као најбројнијих било је 1,07 односно 1,06 пута мање од њихове заступљености у јеврејском националном корпусу. С друге стране, учешће у губицима Јевреја страдалих из осталих осам региона окупиране Србије било је 1,54 пута веће од њиховог удела у националном корпусу.³⁶

³⁶ Тако велика разлика између учешћа у националном корпусу Јевреја који су живели на територији осам региона и броја страдалих из ових региона, односно њихове заступљености у губицима, може бити последица, а вероватно и комбинација, више

Припадници јеврејске заједнице из различитих делова окупиране Србије су страдали током читавог рата, али је свима било заједничко масовно страдање у прве две године рата, током којих је живот изгубило 99,32% Јевреја из Баната, 97,33% из Београда и 96,05% из осталих осам региона окупиране територије. Динамика претрпљених губитака и учешће у губицима Јевреја из различитих региона нису били једнаки током рата.

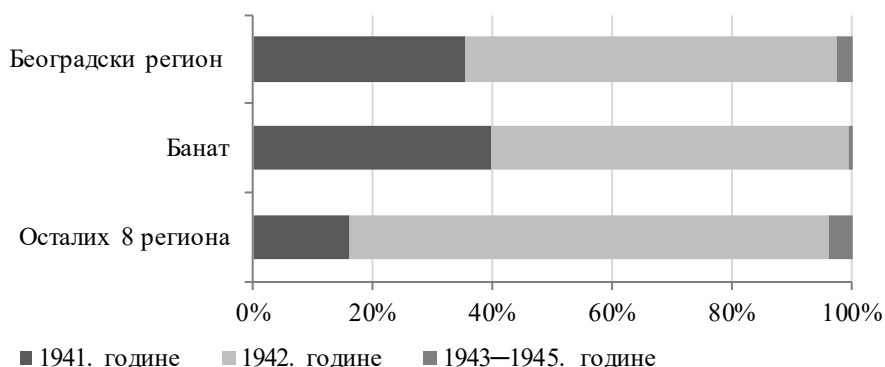
Табела 4. Окупирана Србија, Јевреји – губици према регионалној припадности и години страдања

Јевреји ОС	Укупно	1941	%	1942	%	1943	%	1944	%	1945	%
Београдски	3.484	1.236	35,48	2.155	61,85	62	1,78	27	0,77	4	0,11
%	55,71	58,77	//	53,78	//	71,26	//	52,94	//	66,67	//
Банат	1.782	708	39,73	1.062	59,60	4	0,22	7	0,39	1	0,06
%	28,49	33,67	//	26,50	//	4,60	//	13,72	//	16,67	//
Осталих осам региона	988	159	16,09	790	79,96	21	2,12	17	1,72	1	0,10
%	15,80	7,56	//	19,71	//	24,14	//	33,33	//	16,67	//
Укупно	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	87	1,39	51	0,81	6	0,09

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

чинилаца. Могуће је да је страдање Јевреја ових области било веће, пошто их је у мањим градовима било лакше пронаћи, или да је обухватност пописа „Жртве рата“ у срединама са мањим јеврејским заједницама била већа, пошто је страдале било лакше пописати него у већим срединама. Такође, могуће је да је разлика настала као последица погрешног одређивања завичајне припадности, тако што је део Јевреја који су пописани као страдали овог дела територије окупиране Србије у ствари живео у Београду, те да их треба бројати као тамошње губитке. Пописан је нереално велики број страдалих Јевреја који су потицали из Ниша – 610. На основу броја Јевреја који су пре рата живели у Нишу, те на основу обухватности пописаних жртава (која је у случају Јевреја била мања од 56% до 59%), број пописаних Јевреја из Ниша не би требало да буде већи од 180 до 200, што нам указује на то да их је између 410 и 430 више пописаних у Нишу, а који су вероватно били становници неких других градова, већином Београда, а мањим делом градова у осталих осам региона окупиране територије. Ако је само половина њих живела у Београду (а вероватније је две трећине), добија се прецизнија слика односа у страдању, која је уравнотежена са учешћем Јевреја из различитих делова окупиране Србије у националном корпусу (Београдски регион 59,15% губитака, Банат 28,49% и осталих осам региона 12,36% страдалих). Током процеса ревизије пописа „Жртве рата 1941–1945“ потребно је решити ове недоумице.

Графикон 4. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања према територијалној припадности

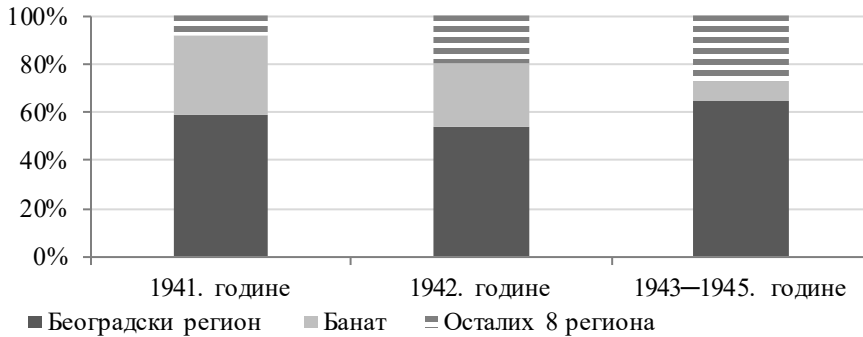
У динамици страдања Јевреја окупиране Србије уочљиве су битне разлике међу онима који су настањивали два северна региона и остале делове територије. Две петине Јевреја из Баната и више од трећине Јевреја из Београдског региона изгубили су животе у првој години рата, док је у истом периоду страдала шестина Јевреја из осталог дела окупиране Србије. Тиме је удео страдалих Јевреја из Баната и Београда током 1941. године био 2,47 односно 2,20 пута већи од губитка Јевреја из осталих осам региона. За све је заједничко највеће страдање у 1942. години, с тим што је у том периоду живот изгубило четири петине Јевреја из осталих осам региона, док је тада страдало по три петине Јевреја из Београда и Баната.³⁷ У односу на претходну годину, страдало је 1,72 односно 1,50 пута више Јевреја из Београдског региона односно Баната и 7,73 пута више Јевреја из осталих делова окупиране Србије. С обзиром на период трајања страдања у прве две године рата, губитак Јевреја из Београда и Баната је у 1941. години реално био 1,15 односно 1,33 пута већи него у наредној, док је стопа смртности Јевреја из осталих делова окупиране Србије била 2,48 пута већа у 1942. години него у претходној. Претрпљени губитак Јевреја у последње три године рата је у сва три посматрана дела окупиране Србије био изразито мали³⁸, с тим што је удео у том периоду страдалих Јевреја из осам региона

³⁷ Удео у губицима Јевреја из осам региона окупиране Србије страдалих 1942. године био је 1,29 односно 1,34 пута већи од удела у губицима њихових сународника из Београдског региона и Баната страдалих у истом периоду.

³⁸ Страдање Јевреја из свих делова окупиране територије је било практично окончано у 1942. години, тако да је претрпљени губитак у наредној години свуда био вишеструко мањи, у Београдском региону и осталих осам региона 34,76 односно 37,72 пута, а Банату 265 пута мањи.

(3,95%) био 1,48 односно 5,81 пут већи од удела страдалих из Београда (2,67%) и Баната (0,68%).³⁹

Графикон 5. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у губицима према територијалној припадности и години страдања

Учешће Јевреја из различитих делова окупиране Србије у губицима није било једнако и варирао је током рата. Као највећа заједница, из које је потицао највећи део страдалих, београдски Јевреји су представљали три петине претрпљених губитака у првој години рата, готово три четвртине 1943. године⁴⁰ и њихове две трећине последње године рата, с најмањим учешћем од тек нешто изнад половине страдалих у 1942. и 1944. години. Јевреји из Баната су представљали трећину претрпљених губитака у првој години рата, четвртину у другој, свега двадесет други део 1943. године (5,76 пута мање него у претходној) и шестину страдалих последње године рата.⁴¹ Учешће у губицима Јевреја из осталих осам региона окупиране Србије се непрекидно повећавало током прве четири године рата, од тринаестог дела страдалих у 1941. години, преко петине односно четвртине губитака у наредне две године (увећање учешћа 2,61 односно 1,22 пута у односу на претходну годину), до трећине губитака 1944. године⁴² (увећање 1,38 пута), да би у последњој години рата представљали шестину губитака.

³⁹ Удео у губицима Јевреја Београдског региона страдалих у последње три године рата био је 3,93 пута већи од удела сународника из Баната страдалих у истом периоду.

⁴⁰ Значајан део страдалих 1943. године представљају они Јевреји који су нашли привремено уточиште на територијама анектираним од Бугарске или Италије, те страдали у логору на Бањици.

⁴¹ На повећано учешће у губицима Јевреја из Баната у последње две године рата утицало је страдање оних који су привремено спас нашли на територији анектираној од Мађарске.

⁴² Раст учешћа у губицима 1943. и 1944. године припадника јеврејске заједнице из осталих осам региона био је последица страдања оних који су привремено учешће нашли на територији анектираној од Бугарске и делом на територији анектираној од Италије, или на територији припојеној Великој Албанији.

***

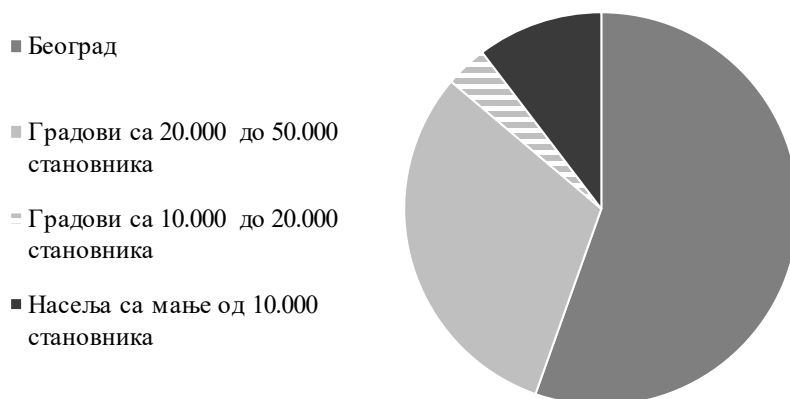
Као високо урбанизована заједница, чијих је девет десетина припадника живело у 16 највећих градова, с бројем становника већим од 10.000, Јевреји су били настањени по насељима у свим деловима окупиране Србије. Холокаустом су били погођени сви припадници јеврејске заједнице са окупиране територије из насеља свих величина.

Табела 5. Окупирана Србија, Јевреји – губици према величини насеља

Јевреји ОС – насеља	Укупно
Укупно	6.254
Београд	3.466
%	55,42
Градови са 20.000 до 50.000 ст.	1.925
%	30,78
Градови са 10.000 до 20.000 ст.	216
%	3,45
Насеља са мање од 10.000 ст.	647
%	10,34

База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 6. Окупирана Србија, Јевреји – губици према величини насеља из којих су потицали

Из Београда, као највећег града окупиране Србије и уједно места у коме је живела најбројнија јеврејска заједница, потицало је готово три петине страдалих Јевреја. Из шест градова са 20.000 до 50.000 становника потицала је трећина страдалих, док је из девет градова са 10.000 до 20.000 становника потицао двадесет девети део страдалих Јевреја. Десети део претрпљених губитака јеврејске заједнице потицао је из насеља у којима је живело мање од 10.000 становника.

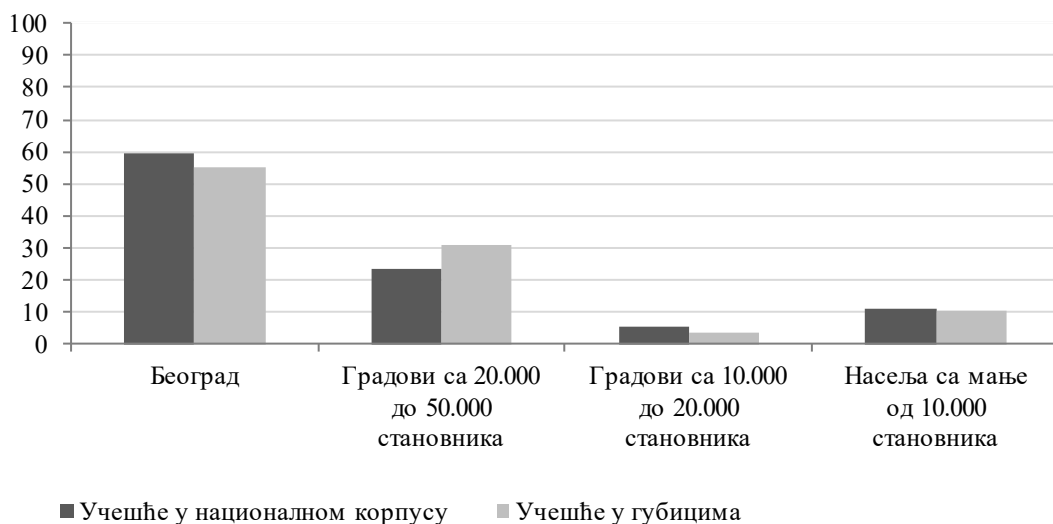
Систематски уништавани у холокаусту, припадници јеврејске заједнице трпели су губитке независно од величине насеља у којима су живели. Страдање Јевреја из насељених места различитих величина није увек било у складу са величином делова националног корпуса који је живео у њима.

Табела 6. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у националном корпусу и учешће у губицима према величини насеља

Јевреји ОС – насеља	Учешће у националном корпусу	Учешће у губицима
Београд	59,51	55,42
20.000–50.000	23,73	30,78
10.000–20.000	5,64	3,45
Мање од 10.000	11,12	10,34

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 7. Окупирана Србија, Јевреји – заступљеност у националном корпусу и учешће у губицима према насељима

Београдски Јевреји су, као највећа заједница, претрпели губитак који је био 1,07 пута мањи од њихове заступљености у националном корпусу јеврејске заједнице са окупиране територије, а подједнако мањи губитак (1,07 пута) претрпели су и они Јевреји који су живели у насељима са мање од 10.000 становника. У односу на заступљеност у националном корпусу, највећи губитак (1,30 пута већи) претрпели су припадници јеврејске заједнице који су живели у градовима са 20.000 до 50.000 становника (од којих су се четири налазила на територији Баната, а два у осталих осам региона), док су Јевреји настањени у градовима са 10.000 до 20.000 становника (сви су се налазили у осталих осам региона) претрпели најмање губитке, са учешћем 1,63 пута мањим од заступљености у националном корпусу.⁴³

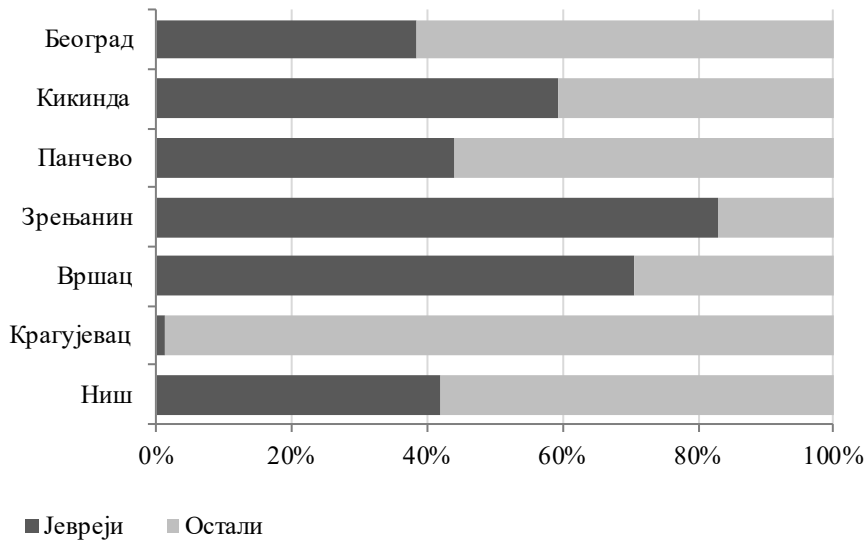
Од Јевреја окупиране територије четири петине је живело у седам највећих градова са различитим учешћем у њиховом становништву. Холокауст их је погодио у свим градовима и у свима им је нанео ненадокнадиве губитке. У свих седам градова учешће Јевреја у губицима цивила је било вишеструко веће од њихове заступљености у градској популацији.

Табела 7. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у губицима цивила седам највећих градова

Јевреји ОС	Укупно	Јевреји	%
Београд	8.992	3.466	38,54
Кикинда	471	279	59,23
Панчево	234	103	44,02
Зрењанин/Вел. Бечкерек	860	714	83,02
Вршац	259	183	70,66
Крагујевац	2.773	36	1,30
Ниш	1.456	610	41,89

База података „Жртве рата 1941–1945“

⁴³ Разлози за овакав дисбаланс у страдању су исти као и у случају разлике у губицима претрпљеним у различитим регионима (видети напомену број 29). Нереално велики број пописаних страдалих Јевреја из Ниша (410 до 430 више пописаних) проузроковао је исказане разлике. Уколико се узме као тачна претпоставка да је 2/3 њих заправо живело у Београду, а 1/3 у градовима са 10.000 до 20.000 становника (сви су се налазили у осталих осам региона окупиране територије), добија се уравнотежена слика страдања Јевреја по насељима, према којој их је 59,90% потицало из Београда, 24,06% из шест градова са 20.000 до 50.000 становника, 5,69% из девет градова са 10.000 до 20.000 становника и 10,34% из насеља са мање од 10.000 становника. Током процеса ревизије пописа „Жртве рата 1941–1945“ потребно је решити ове недоумице.

Графикон 8. Окупирана Србија, Јевреји – удео у губицима цивила седам највећих градова

Учешће Јевреја у губицима становништва највећих градова није свуда било једнако и зависило је од ратних околности и дешавања у њима, односно од размера страдања њихових цивила. Холокаустом погођена јеврејска заједница у Београду представљала је две петине претрпљених губитака тамошњих цивила. Банатски Јевреји су имали уделе у губицима цивила из тамошња четири града, који су се кретали од четири петине страдалих у Зрењанину (тада Великом Бечкереку), преко две трећине односно три петине страдалих у Вршцу и Кикинди, до више од две петине губитака цивила у Панчеву. Учешће Јевреја у губицима цивила Ниша и Крагујевца је било дијаметрално супротно, чинивши у једном граду две петине страдалих⁴⁴, а у другом њихов минимални део.

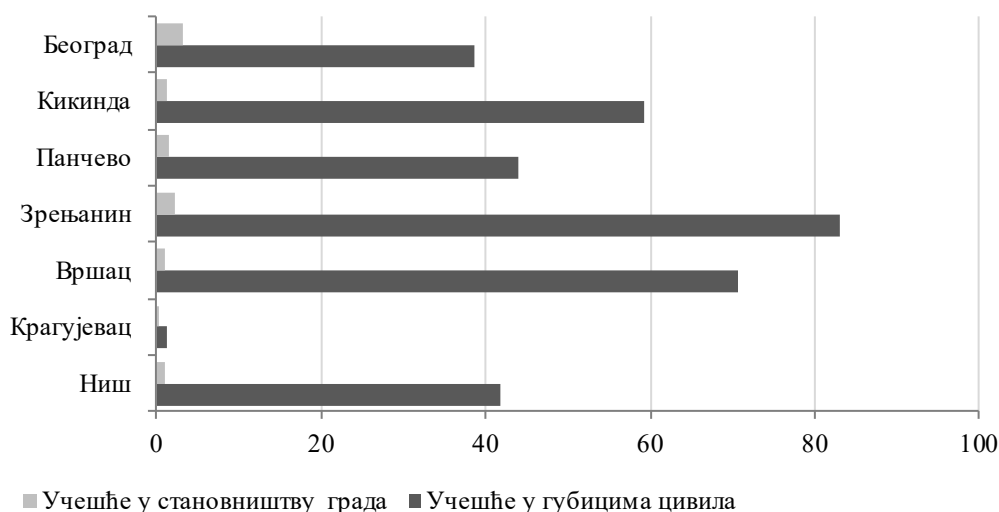
⁴⁴ Напред наведени проблем са идентификацијом нишких Јевреја (610) одразио се на исказано учешће у губицима цивила тог града. Нереално велики број пописаних страдалих Јевреја из Ниша (410 до 430 више пописаних) проузроковао је исказане разлике. Уколико се узме као тачна претпоставка да је 2/3 њих заправо живело у Београду, а 1/3 у другим градовима са 10.000 до 20.000 који су се налазили у осталих осам региона окупиране територије, добија се уравнотежена слика страдања нишких Јевреја. Према њој, Јевреји Ниша би представљали 18,34% губитка тамошњих цивила, док би се учешће београдских Јевреја у губицима тамошњих цивила увећало на 40,40%.

Табела 8. Окупирана Србија, Јевреји – заступљеност у становништву и учешће у губицима цивила седам највећих градова

Јевреји ОС у губицима градова	Учешће у становништву града	Учешће у губицима града
Београд	3,31	38,54
Кикинда	1,37	59,23
Панчево	1,48	44,02
Зрењанин/Вел. Бечкерек	2,29	83,02
Вршац	1,06	70,66
Крагујевац	0,35	1,30
Ниш	1,06	41,89

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 9. Окупирана Србија, Јевреји – учешћа у становништву и учешћа у губицима цивила седам највећих градова

Велика концентрација Јевреја у Београду и већим градовима, те готово потпуно уништење јеврејске заједнице у њима за последицу је имало њихово несразмерно велико учешће у губицима цивила тих градова у поређењу са заступљеношћу у тамошњем становништву. У губицима цивила Београда, Јевреји су имали 11,64 пута веће учешће него што им је била заступљеност у градском становништву. Јевреји из Баната су имали још већу диспропорцију у претрпљеним губицима, тако да је њихово учешће у губицима цивила у Вршцу било 66,66 пута веће од учешћа у становништву

града, Кикинди и Зрењанину 43,23 односно 36,25 пута веће и Панчеву 29,75 пута веће. Учешће у губицима цивила у Крагујевцу и Нишу је било потпуно различито, али је у оба града било вишеструко веће од заступљености у градској популацији, 3,71 односно 39,52 пута.⁴⁵

Тотално уништење – полна, старосна и професионална структура претрпљених губитака јеврејске заједнице

Нирмбершким законима је озакоњена друштвена неједнакост Јевреја и наговештена судбина јеврејске заједнице у Трећем Рајху, као и судбина свих осталих припадника овог народа са територија које се нађу под њиховом контролом или контролом њихових савезника. Плановима нацистичке Немачке, а у складу са расистичком идеологијом, те законима и праксом који су из ње произашли, европски Јевреји су у условима светског ратног сукоба унапред били одређени за потпуно уништење, без обзира на пол, старост или занимања којима су се бавили.

Јеврејска заједница из окупиране Србије поделила је судбину сународника из осталих европских земаља. Претрпљени губици Јевреја са окупиране територије обухватили су припаднике оба пола. Планирано и систематски спроведено уништавање читавог народа за последицу је имало да је њихово страдање било готово једнако, са незнатно већим уделом мушкараца у претрпљеним губицима. Однос у страдању мушкараца према женама био је 1,13:1.⁴⁶

Табела 9. Окупирана Србија, Јевреји – полна структура

Јевреји ОС – пол	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
Укупно	6.254	3.313	52,97	2.941	47,02

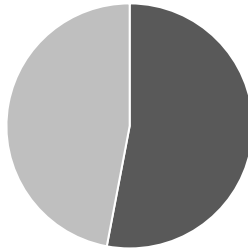
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁴⁵ Услед наведеног проблема са идентификацијом нишких Јевреја, вероватније је да је њихово учешће у губицима било 17,30 пута веће од учешћа у тамошњем становништву, док је учешће београдских Јевреја било 12,20 пута веће.

⁴⁶ Однос међу страдалим Јеврејима окупиране територије се готово у потпуности поклапа са односом полова код преживелих припадника заједнице са подручја Југославије. Међу преживелим Јеврејима Југославије 1946. године жене су чиниле 51,71%, а мушкарци 48,29%. David Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965. godine“, *Jevrejski almanah 1968–1970*, (Београд, 1971), 140. Овај однос код преживелих мушкараца и жена није нужно примењив на Јевреје са територије окупиране Србије, али је индикативан за разумевање претрпљених губитака.

Графикон 10. Окупирана Србија, Јевреји – полна структура претрпљених губитака

■ Мушкарци
■ Жене

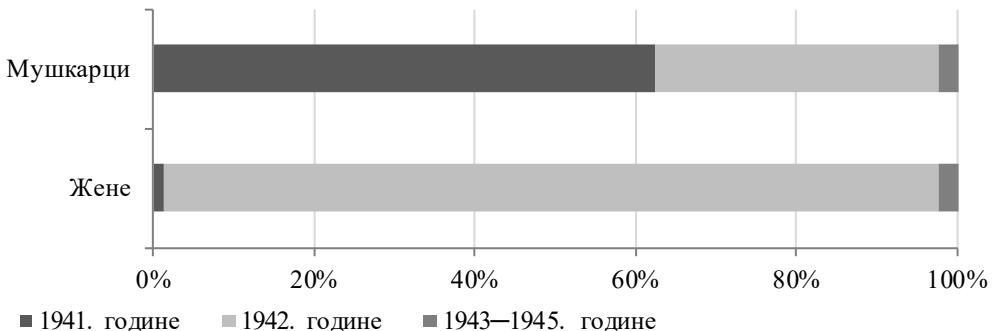

У холокаустом погођеној јеврејској заједници на територији окупиране Србије губитке су трпели припадници оба пола и оба су уништavana у потпуности. Динамика претрпљених губитака мушкараца и жена јеврејске заједнице није била иста, као што ни њихово учешће у губицима током рата није било једнако, али је коначни резултат њиховог уништења био исти.

Табела 10. Окупирана Србија, Јевреји – полна структура према години страдања

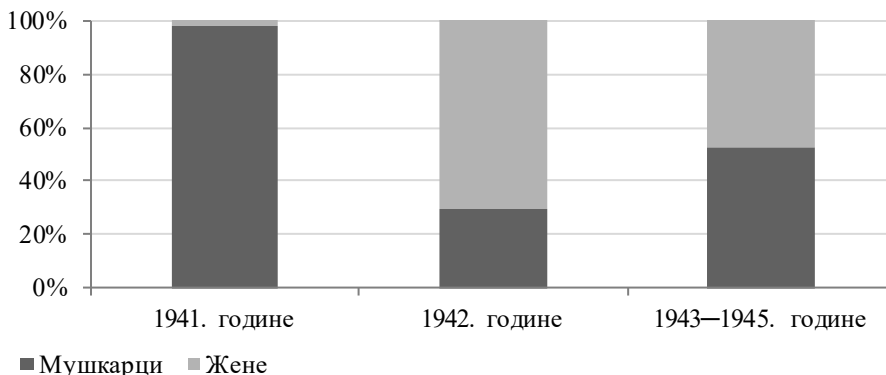
Јевреји ОС – пол	Укупно	1941	%	1942	%	1943–1945	%
Мушкарци	3.313	2.063	62,27	1.174	35,44	76	2,29
%	52,97	98,10	//	29,30	//	52,78	//
Жене	2.941	40	1,36	2.833	96,33	68	2,31
%	47,02	1,90	//	70,70	//	47,22	//
Укупно	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	144	2,30

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 11. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања према полној припадности

Након одвођења у логор готово свих мушкараца и мањег дела жена у лето 1941. године, припадници јеврејске заједнице мушког пола су од јесени губили животе у масовним егзекуцијама широм Србије. Стрељања Јевреја су вршена као одмазда за страдање Немаца погинулих у борби са устаницима или као мера застрашивања становништва ради одвраћања од придруживања устаницима. Стога је више од три петине Јевреја мушког пола страдало у 1941. години. Наставак уништења јеврејске заједнице у окупираној Србији проузроковао је да је још трећина припадника мушког пола изгубила живот у 1942. години, док их је знатно мање страдало у периоду до краја рата. У првој години рата убијено је 1,76 пута више мушкараца него у наредној, али је, с обзиром на душло дужи период њиховог уништења у 1942. години него у претходној, њихово страдање у 1941. години било реално 3,51 пута веће. С друге стране, губитак мушкараца у 1942. години је био реално 36,06 пута већи него губитак у потоњем периоду од три године. Масовно уништење Јеврејки спроведено је у 1942. години, тако да су занемарљиви делови страдали у претходном и потоњем периоду рата. Губитак жена је у 1942. години био реално 35,41 пута већи него у претходној години и 96,73 пута већи од претрпљеног губитка у последње три године рата. У првој години рата удео страдалих мушкараца је био 45,79 пута већи од удела тада страдалих жена, док је у 1942. години удео страдалих Јеврејки био 2,72 пута већи од удела страдалих мушкараца. Код оба пола удео у губицима у последње три године рата био је изједначен.

Графикон 12. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у губицима према полној припадности

Различита динамика страдања полова јеврејске заједнице у окупираној Србији је у битној мери одредила и њихово учешће у губицима током рата. Мушкарци су представљали готово једине страдале у првој години рата, са учешћем у губицима које је било 51,63 пута веће од учешћа жена. Масовно страдање Јеврејки у 1942. години донело је промену у заступљености полова

у губицима, тако да су жене представљале више од две трећине тада претрпљених губитака, што је била 2,41 пута већа заступљеност од учешћа мушкараца у губицима. У односу на претходну годину, учешће мушкараца у губицима Јевреја је било смањено 3,38 пута, док је учешће жена у губицима било 37,21 пута веће. У последње три године рата, када је процес холокауста био готово окончан, полови су имали изједначено учешће у губицима, које је одговарало њиховој заступљености у укупним губицима.

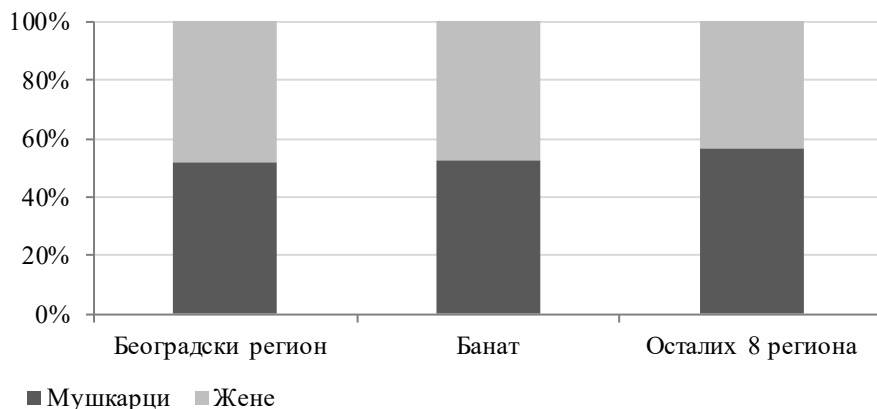
Систематски убијани, Јевреји из окупиране Србије су претрпели губитке код припадника оба пола у свим деловима окупиране територије. У овим губицима постојале су минималне разлике, како у учешћу полова у губицима, тако и уделу који су Јевреји из неког дела окупиране територије имали у губицима полова.

Табела 11. Окупирана Србија, Јевреји – полна структура према територијалној припадности

Јевреји ОС – пол	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Мушкарци	3.313	1.814	54,75	940	28,37	559	16,87
%	52,97	52,07	//	52,25	//	56,58	//
Жене	2.941	1.670	56,78	842	28,63	429	14,59
%	47,02	47,93	//	47,75	//	43,42	//
Укупно	6.254	3.484	55,71	1.782	28,49	988	15,80

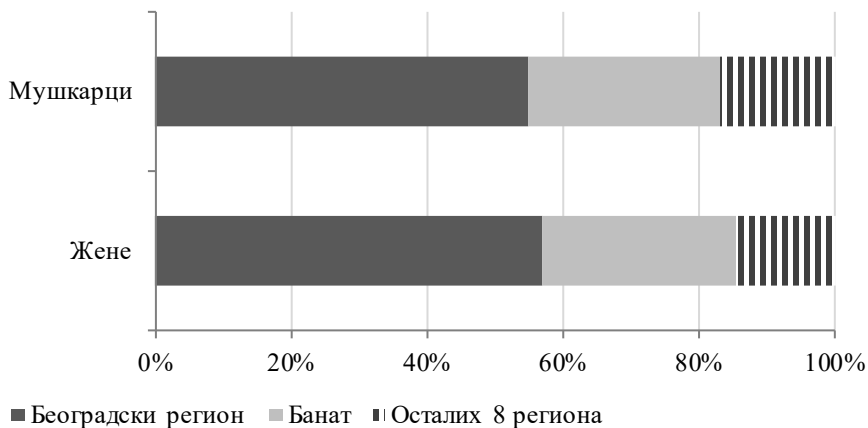
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 13. Окупирана Србија, Јевреји – полна структура према територијалној припадности

У општем страдању јеврејске заједнице окупиране Србије, постојале су минималне разлике у учешћу полова у губицима у зависности из ког дела окупиране територије су потицали. Међу страдалим Јеврејима Београдског региона и Баната заступљеност мушкараца у губицима је била по 1,09 пута већа од учешћа жена у њима, док је међу страдалим припадницима јеврејске заједнице из осталих осам региона заступљеност мушкараца у губицима била 1,30 пута већа од учешћа жена. У односу на укупно страдање, мушкарци су међу Јеврејима из осталих осам региона имали нешто веће учешће него у осталим деловима окупиране Србије и њихова заступљеност у губицима је била 1,09 односно 1,08 пута већа него међу припадницима заједнице у Београдском региону и Банату. С друге стране, учешће жена је било 1,10 пута веће међу страдалим Јеврејима Београдског региона и Баната него код сународника из осталих осам региона окупиране Србије.

Графикон 14. Окупирана Србија, Јевреји – територијална припадност према полу

Минималне разлике су постојале и у уделу који су Јевреји из неког дела окупиране територије имали у губицима полова. У односу на уделе у укупним губицима заједнице, припадници јеврејске заједнице из Београдског региона имали су незнатно мањи удео у губицима мушкараца и незнатно већи удео у губицима жена, банатски Јевреји су имали изједначене уделе, док су њихови сународници из осталих осам региона имали 1,07 пута већи удео у губицима мушкараца, а 1,08 пута мањи удео у губицима жена. Јевреји из осталих осам региона окупиране Србије имали су 1,16 пута већи удео у губицима мушкараца него што су Јеврејке са овог дела окупиране територије имале међу страдалим женама ове националности.

***

Холокауст је, према нацистичким плановима, систематски погађао целокупну јеврејску заједницу на територији окупиране Србије, са јасно исказаном тежњом ка уништењу читаве групе. Старосна структура претрпљених губитака показује да су у холокаусту страдали Јевреји свих старосних доби.⁴⁷

Табела 12. Окупирана Србија, Јевреји – старосна структура

Јевреји ОС – узраст	Укупно
Познатог узраста	5.660
До 14	972
%	17,17
15–24	778
%	13,74
25–44	2.027
%	35,82
45–64	1.467
%	25,91
65 и више	416
%	7,35

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 15. Окупирана Србија, Јевреји – старосна структура

⁴⁷ За десетину страдалих Јевреја окупиране Србије (594 – 9,50%) није позната година рођења и то представља проблем приликом утврђивања старосне структуре, који треба отклонити у даљем процесу ревизије пописа.

У потпуно уништеној јеврејској заједници са окупираних територија, деца до 14 година старости чинила су шестину претрпљених губитака, а заједно са узрастом до 24 године представљали су трећину страдалих. Наредне две трећине губитака Јевреја чиниле су особе узраста од 25 до 44 године, односно 45 година и старије.

Сходно одређењу Немаца да спроведу потпуно уништење Јевреја, у холокаусту страдали припадници ове заједнице са територије окупираних Србије трпели су губитке у свим узрастима, без обзира на њихову родну припадност.⁴⁸

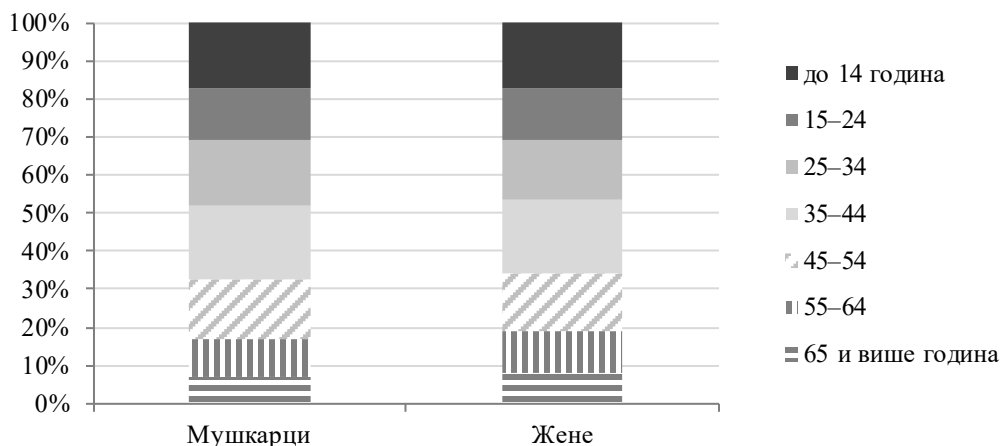
Табела 13. Окупирана Србија, Јевреји – старосна структура према родној припадности

Јевреји ОС – узраст	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
До 14	972	509	52,37	463	47,63
%	17,17	17,03	//	17,33	//
15–24	778	413	53,08	365	46,92
%	13,74	13,82	//	13,66	//
25–34	932	513	55,04	419	44,96
%	16,47	17,17	//	15,68	//
35–44	1.095	583	53,24	512	46,76
%	19,35	19,51	//	19,16	//
45–54	868	467	53,80	401	46,20
%	15,33	15,63	//	15,01	//
55–64	599	300	50,08	299	49,92
%	10,58	10,04	//	11,19	//
65 и више	416	203	48,80	213	51,20
%	7,35	6,79	//	7,97	//
Укупно познато	5.660	2.988	52,79	2.672	47,21
Непознато	594	325	54,71	269	45,29
%	9,50	9,81	//	9,15	//
Укупно	6.254	3.313	52,97	2.941	47,02

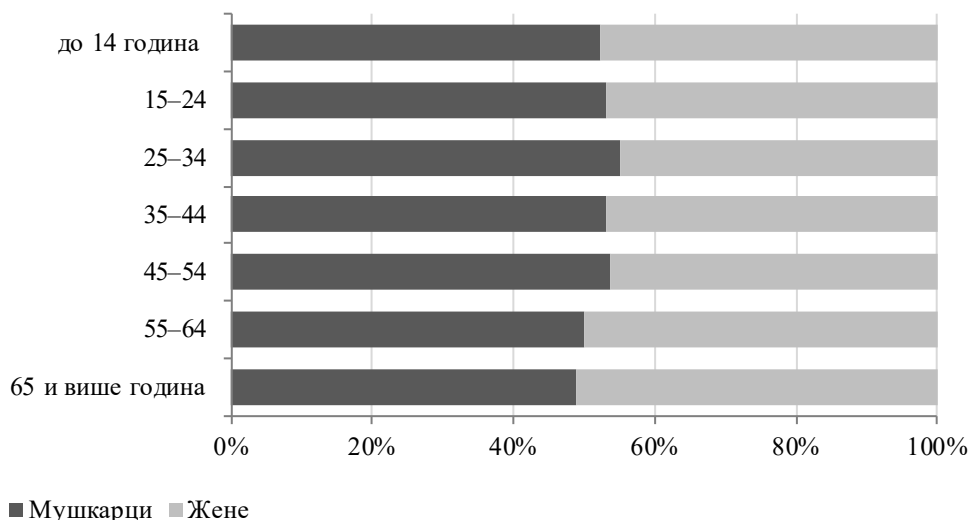
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁴⁸ Непознатог узраста је десетина мушкараца (325 – 9,81%) и једанаести део страдалих жена (269 – 9,15%) јеврејске националности, и за тим подацима се у процесу ревизије пописа и даље трага у изворима и литератури.

Графикон 16. Окупирана Србија, Јевреји – заступљеност узрасних група у губицима према родној припадности

Међу страдалим припадницима јеврејске заједнице различите полне припадности, заступљености узрасних група у претрпљеним губицима су биле готово једнаке, уз минималне разлике видљиве код неких узраста. У претрпљеним губицима мушкараца била је 1,09 пута већа заступљеност страдалих у доби од 25 до 34 године него код жена. С друге стране, међу страдалим Јеврејкама заступљеност старијих од 55 година је била 1,14 пута већа него код страдалих мушкараца.

Графикон 17. Окупирана Србија, Јевреји – удео полова у губицима узрасних група

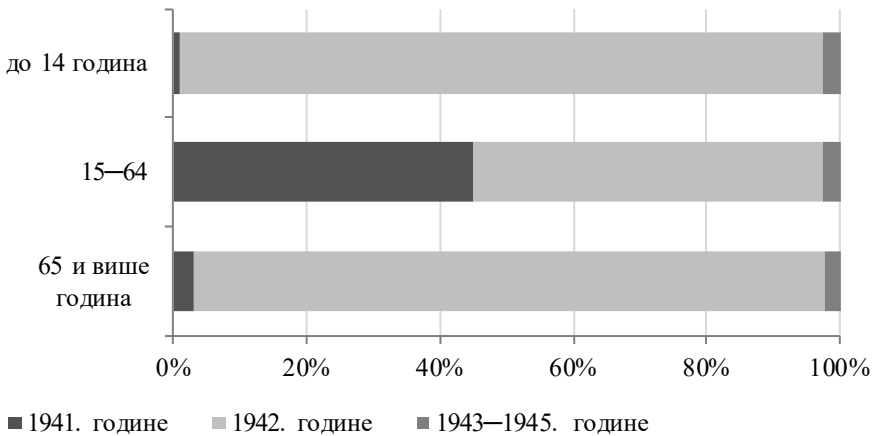
У уделима које су припадници оба пола имали у губицима појединих старосних група постојала су минимална одступања у односу на уделе у укупним губицима Јевреја. Незнатно већи удео у губицима (1,04 пута) мушкарци су имали у старосној групи од 25 до 34 године, док су жене имале веће уделе у узрасним групама од 55 до 64 и наредној, 65 и више година, 1,06 односно 1,08 пута.

Динамика страдања и учешће у претрпљеним губицима нису били једнаки код свих узрасних група. Одлука Немаца да у 1941. години убију већину мушкараца јеврејске заједнице, а да у наредној години униште преостале припаднике ове националне групе, битно је утицала на старосну структуру претрпљених губитака у различитим периодима рата.

Табела 14. Окупирана Србија, Јевреји – старосна структура према години страдања

Јевреји ОС – узраст	Укупно	1941	%	1942	%	1943–1945	%
До 14	972	9	0,92	938	96,50	25	2,57
%	17,17	0,46	//	26,21	//	17,73	//
15–24	778	328	42,16	428	55,01	22	2,83
%	13,74	16,91	//	11,96	//	15,60	//
25–34	932	447	47,96	464	49,78	21	2,25
%	16,47	23,04	//	12,96	//	14,89	//
35–44	1.095	504	46,03	568	51,87	23	2,10
%	19,35	25,98	//	15,87	//	16,31	//
45–54	868	409	47,12	437	50,34	22	2,53
%	15,33	21,08	//	12,21	//	15,60	//
55–64	599	230	38,40	351	58,60	18	3,00
%	10,58	11,85	//	9,81	//	12,76	//
65 и више	416	13	3,12	393	94,47	10	2,40
%	7,35	0,67	//	10,98	//	7,09	//
Укупно познато	5.660	1.940	34,27	3.579	63,23	141	2,49
Непознато	594	163	27,44	428	72,05	3	0,50
%	9,50	7,75	//	10,68	//	2,08	//
Укупно	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	144	2,30

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

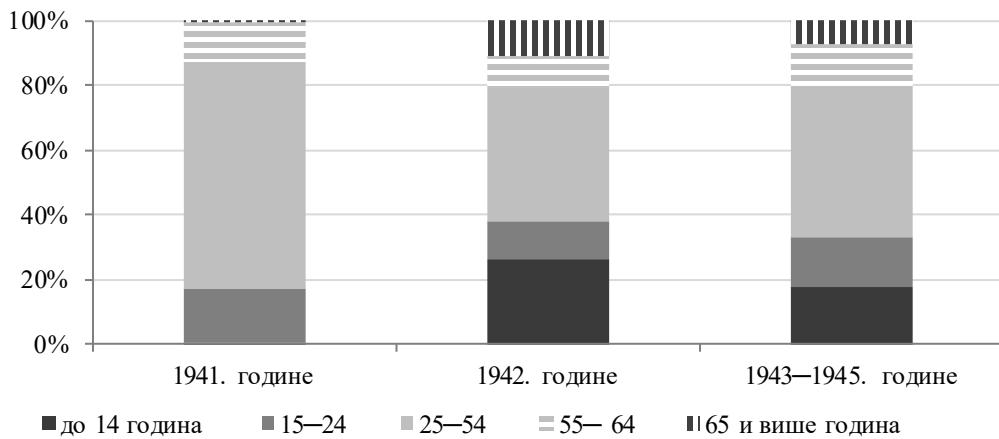
Графикон 18. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања према узрасту

У почетној фази спровођења холокауста у окупираној Србији прве су на удару биле узрасне групе које су обухватале особе између 15 и 64 године старости. Готово половина страдалих старосне доби између 25 и 54 године изгубила је живот у првој години рата, што је био 1,47 односно 1,41 односно 1,44 пута већи удео у губицима од укупног страдања Јевреја у првој години рата. У истом периоду је страдало и по две петине Јевреја узраста од 15 до 24 и од 55 до 64 године, што је био 1,29 односно 1,17 пута већи удео у губицима ових узрасних група од просечног губитка у том периоду. С друге стране, страдање Јевреја млађих од 14 година и старијих од 65 било је готово занемарљиво, са уделом у губицима 35,52 односно 10,47 пута мањим од укупног страдања у 1941. години. Тиме је јасно исказана тежња нациста да највиталнији део јеврејске заједнице елиминишу већ у првој години рата.⁴⁹ Несмањен удар холокауста у другој години рата и окупације највише је погодио најмлађу и најстарије старосне групе, када су живот изгубили готово сви страдали Јевреји ових узраста, што је био за половину (1,53 односно 1,49 пута) већи удео у губицима од удела страдања у 1942. години у

⁴⁹ Претрпљени губитак узраста од 25 до 54 године код страдалих припадника јеврејске заједнице у 1941. години рата био је номинално мањи него у наредној години, али је, с обзиром на периоде страдања у њима, њихов реални губитак био 1,93, односно 1,68, односно 1,87 пута већи. Такође је и реални губитак узраста од 15 до 24 и од 55 до 64 године претрпљен у првој години рата био 1,53, односно 1,31 пута већи него у наредној години.

укупним губицима. У истом периоду је страдало и по готово три петине Јевреја доби од 15 до 24 године и од 55 до 64 године, као и половина припадника осталих старосних група.⁵⁰ Динамика страдања различитих узрасних група у последње три године рата је била приближно једнака укупним губицима претрпљеним у том периоду.

Графикон 19. Окупирана Србија, Јевреји - старосна структура према години страдања

Динамика страдања старосних група је утицала и на учешће појединих узрасних група у губицима током рата. Скоро три четвртине страдалих Јевреја у првој години рата (71,10%) било је између 25 и 54 године старости, што је било 1,37 пута веће учешће од заступљености тих узраста у укупним губицима јеврејске заједнице окупиране Србије (51,15%). Шестину губитка у 1941. години представљали су Јевреји узраста од 15 до 24 и осмину доби од 55 до 64 године, са 1,23 односно 1,12 пута већим учешћем од њихове заступљености у укупним губицима. Друга година рата најтеже је погодила најмлађи и најстарије узрасте, чије се учешће у губицима вишеструко увећало у односу на претходну годину (56,98 односно 16,39 пута) и заједно су чинили готово две петине губитака (37,19%) у 1942. години. Учешће у губицима старосних група које су у претходној години претрпеле највеће

⁵⁰ Све ове узрасне групе су имале мање уделе у губицима од просечног страдања у 1942. години, старосне групе од 25 до 54 године 1,27 односно 1,22 односно 1,26 пута мање, а страдали доби од 15 до 24 године 1,15 пута мањи од укупног претрпљеног губитка у том периоду.

губитке (од 25 до 54 године старости), у 1942. години је било готово преполовљено и чинили су две петине тада страдалих Јевреја (41,04%), што је било 1,73 пута мање учешће него у губицима претходне године. Истовремено је заступљеност страдалих доби између 15 и 24 године у губицима 1942. године било 1,41 пута мање него у претходној. У трогодишњем периоду након кулминације холокауста у 1942. години, страдање старосних група је било равномерно и одговарало је њиховој заступљености у укупним губицима.

***

Настањени у урбаним срединама, Јевреји су имали социјално-економску структуру која је била прилагођена градском становништву, са високим учешћем образованих међу њима.⁵¹ Подвргнута потпуном уништењу, јеврејска заједница у окупираној Србији је претрпела губитке у свим професионалним групама.⁵²

---

⁵¹ Приближно сагледавање социјално-економске структуре Јевреја окупиране Србије могуће је преко њеног сагледавања у југословенским оквирима, с тиме што треба узети у обзир утицај Београда као административног, политичког, економског, просветног и културног центра државе на професионалну структуру популације, посебно Јевреја, од којих је највећи део живео у њему. Према непотпуним подацима из 1938. године, у Јеврејској заједници Југославије било је 0,15% пољопривредника, 12,60% привредника, 4,30% радника, 8,05% службеника, стручњака и припадника слободних професија, 10,30% ученика и студената и 64,60% свих других занимања. D. Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima“, 145–146. Пореске обавезе у верским општинама дају делимичан увид у професионалну структуру београдских Јевреја 1940. године, уз напомену да су порез плаћали само имућнији, односно они који су се квалификовали. Међу 2.002 пореска обвезника сефардске општине 27% су били трговци, 21% чиновници или намештеници, 8% занатлије, 4% лекари и инжењери. Од 1.091 обвезника ашкенаске општине 25% су били чиновници, 20% трговци, 8% припадници слободних професија, 6% занатлије. Harijet Pas Frajdenrajh, „Jevreji Beograda između ratova“, *Zbornik 6*, ur. Radovan Samardžić (Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 1992), 366. На територији Управе града Беорада 1939. године је међу Јеврејима било 346 занатлија, 1.102 трговца, трговачких агената и путника, 70 индустријалаца, 24 банкара и мењача, док је у Моравској бановини било 18 занатлија, 43 трговца, три индустријалца, шест банкара. Небојша Поповић, *Јевреји у Србији 1918–1941*. (Београд: ИСИ 1997), 103.

⁵² За деветину страдалих Јевреја (682 – 10,90%) окупиране Србије није познато занимање, што отежава прецизно утврђивање професионалне структуре претрпљених губитака, и то је проблем који треба одклонити у даљем процесу ревизије пописа.

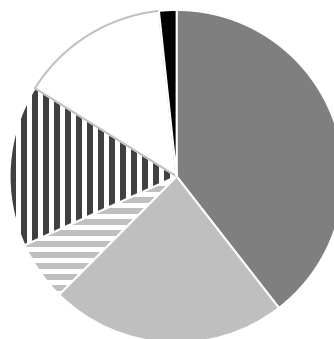
Табела 15. Окупирана Србија, Јевреји – професионална структура

Јевреји ОС – занимања	Укупно
Укупно познатих	5.572
Изддржавана лица	2.201
%	39,51
Привредници	1.277
%	22,92
Радници	323
%	5,80
Службеници, стручњаци, слободне проф.	873
%	15,67
Ученици, студенти	804
%	14,43
Остала занимања	94
%	1,69

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 20. Окупирана Србија, Јевреји – професионална структура

- Издржавана лица
- Привредници
- Радници
- Службеници, стручњаци, слободне професије
- Ученици и студенти
- Остало

Најбројнији у губицима Јевреја била су издржавана лица (домаћице, деца, старије особе, особе са посебним потребама), која су представљала две петине страдалих. Четвртину претрпљених губитака чинили су привредници, уз шестину службеника, стручњака, те припадника слободних професија (адвокати, уметници, музичари, глумци, писци, новинари, самостални лекари и стоматолози и др.), док су седмину претрпљених губитака представљали ученици и студенти.⁵³

⁵³ Студенти су представљали 3,44% страдалих (192) припадника јеврејске заједнице са познатим занимањем, док су међу страдалим ученицима и студентима чинили четвртину губитака (23,88%).

Холокаустом су били погођени припадници јеврејске заједнице из свих делова окупиране територије, те су се у претрпљеним губицима нашли представници свих професионалних група. Професионална структура претрпљених губитака Јевреја из различитих региона је била слична, али не и идентична.⁵⁴

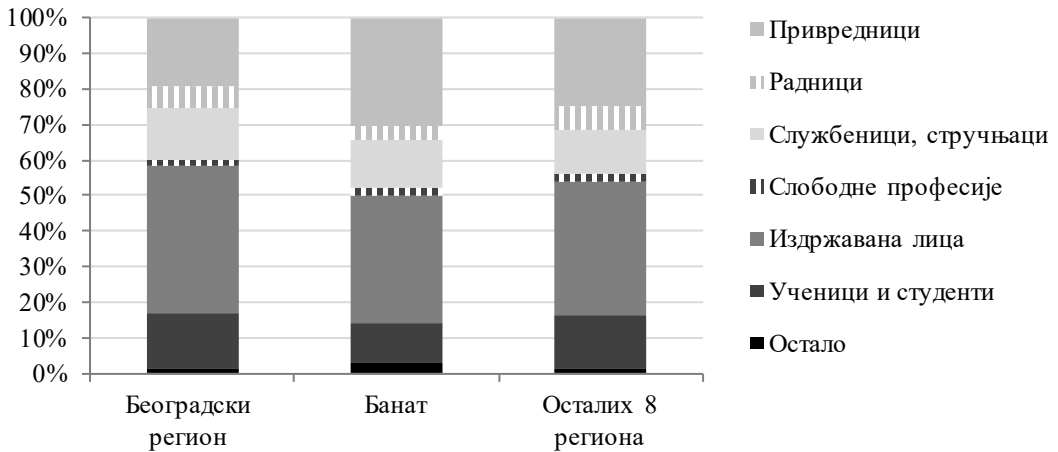
Табела 16. Окупирана Србија, Јевреји – професионална структура према регионалној припадности

Јевреји ОС – професије	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Пољопривредници	20	4	20,00	15	75,00	1	5,00
%	0,36	0,12	//	1,03	//	0,12	//
Привредници	1.277	634	49,65	438	34,30	205	16,05
%	22,92	19,18	//	30,19	//	25,12	//
Радници	323	215	66,56	57	17,65	51	15,79
%	5,80	6,50	//	3,93	//	6,25	//
Војска и полиција	2	1	50,00	--	--	1	50,00
%	0,03	0,03	//	--	//	0,12	//
Службеници/стручњаци	767	471	61,41	196	25,55	100	13,04
%	13,76	14,25	//	13,51	//	12,25	//
Слободне професије	106	54	50,94	33	31,13	19	17,92
%	1,90	1,63	//	2,27	//	2,33	//
Издржавана лица	2.201	1.373	62,38	520	23,62	308	13,99
%	39,51	41,54	//	35,84	//	37,74	//
Ученици и студенти	804	520	64,68	163	20,27	121	15,05
%	14,43	15,73	//	11,23	//	14,83	//
Остала занимања	23	11	47,83	10	43,48	2	8,69
%	0,41	0,33	//	0,69	//	0,24	//
Лични приходи	37	18	48,65	15	40,54	4	10,81
%	0,66	0,54	//	1,03	//	0,49	//
Незапослени	12	4	33,33	4	33,33	4	33,33
%	0,21	0,12	//	0,27	//	0,49	//
Укупно познато	5.572	3.305	59,31	1.451	26,04	816	14,64
Непозната занимања	682	179	26,25	331	48,53	172	25,22
%	10,90	5,14	//	18,57	//	17,41	//
Укупно	6.254	3.484	55,71	1.782	28,49	988	15,78

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁵⁴ Професионална структура је најбоље утврђена код Јевреја из Београдског региона, док је она у доста мањој мери позната код припадника јеврејске заједнице из осталих делова окупиране Србије, чије утврђивање представља један од задатака у процесу ревизије.

Графикон 21. Окупирана Србија, Јевреји - професионална структура према регионалној припадности

Издржавана лица су представљала појединачно најбројнију групу међу страдалим Јеврејима из сва три дела окупиране Србије. Она су чинила по две петине у губицима београдских Јевреја односно Јевреја из осталих осам региона, док им је заступљеност у губицима Јевреја из Баната била нешто мања и чинили су трећину страдалих (1,16 пута мање у односу на београдске Јевреје). Међу губицима београдских Јевреја била је и незнатно већа заступљеност ученика и студената (1,40 пута у односу на банатске Јевреје),⁵⁵ те службеника и стручњака него што је то био случај међу сународницима из других делова Србије.⁵⁶ С друге стране, учешће привредника у губицима Јевреја из Баната било је 1,57 односно 1,20 пута веће него међу сународницима из Београдског региона и осталих осам региона окупиране територије, док су пак радници били 1,64 односно 1,58 пута заступљенији у губицима Јевреја из Београда и осталих осам региона него међу банатским Јеврејима.

⁵⁵ Учешће студената у губицима Јевреја из различитих делова окупиране територије није било уједначено, пошто су они представљали 3,60% страдалих из Београдског региона (119), 2,96% из Баната (43) и 3,68% губитака из осталих осам региона (30). Заступљеност студената у губицима професионалне групе ученика и студената није била једнака у свим деловима окупиране територије. Студенти су у губицима ученика и студената Београдског региона представљали 22,88% страдалих, Баната 26,38%, а међу ученицима и студентима из осталих осам региона 24,79% страдалих.

⁵⁶ Учешће у губицима припадника слободних професија међу страдалим Јеврејима Баната и осталих осам региона окупиране Србије је било 1,39 односно 1,43 пута веће него међу београдским Јеврејима. Иако су у укупним губицима имали занемарљиво учешће, пољопривредници су међу банатским Јеврејима имали 8,58 пута већу заступљеност него међу страдалим сународницима из осталих делова окупиране територије.

Графикон 22. Окупирана Србија, Јевреји - удео према регионалној припадности у губицима професионалних група

Београдски Јевреји су као највећа заједница међу страдалим сународницима окупиране Србије били доминантни у губицима свих професионалних група, али не са једнаким уделом. У односу на удео у укупним губицима са познатим занимањем, они су имали незнатно већи удео у губицима ученика и студената,⁵⁷ те издржаваних лица (1,09 односно 1,05 пута) и радника 1,12 пута, док им је удео у губицима привредника, те припадника слободних професија био 1,19 односно 1,16 пута мањи. Међу страдалим привредницима Јевреји из Баната су представљали трећину губитака, што је био за трећину већи удео (1,32 пута) од просечног удела банатских Јевреја у губицима са познатим занимањем, док им је удео међу страдалим издржаваним лицима, те ученицима и студентима био 1,10 односно 1,28 пута мањи.⁵⁸ Јевреји из осталих осам региона окупиране Србије имали су за десетину већи удео у губицима привредника (1,10 пута) од њихове заступљености у укупним губицима.

⁵⁷ Од страдалих студената јеврејске националности 61,98% је потицало из Београдског региона, 22,39% из Баната и 15,62% из осталих осам региона окупиране Србије.

⁵⁸ Банатски Јевреји су међу сународницима представљали три четвртине страдалих пољопривредника (2,88 пута већи удео), док им је удео међу страдалим радницима био 1,47 пута мањи.

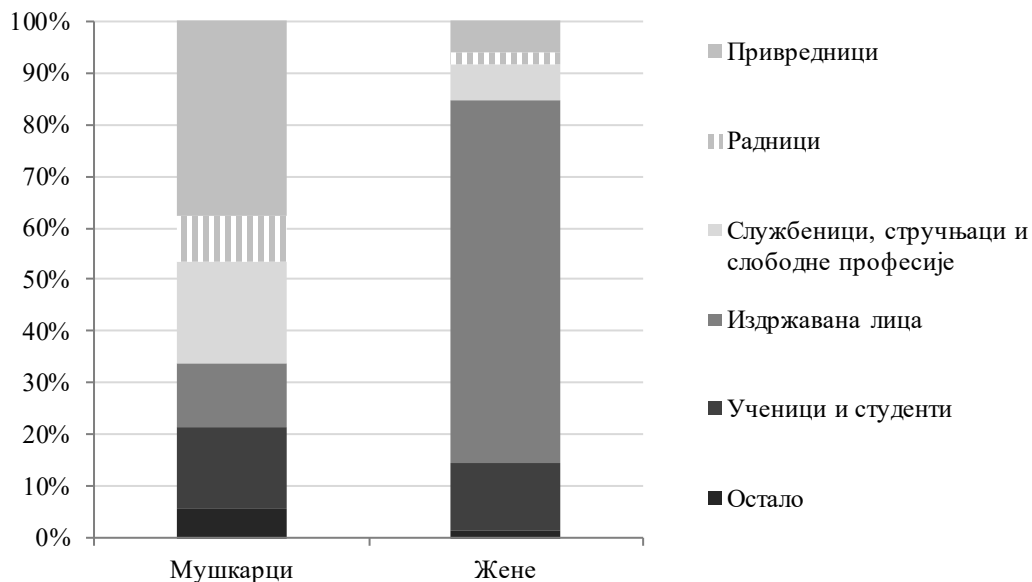
Холокаустом су били погођени припадници јеврејске заједнице оба пола, а пошто су као народ уништавани у целини, у претрпљеним губицима нашли су се представници свих професионалних група које су код њих постојале у предратном периоду са свим разликама које су постојале. Професионална структура претрпљених губитака Јевреја различите родне припадности је одражавала те разлике.⁵⁹

Табела 17. Окупирана Србија, Јевреји – професионална структура према родној припадности

Јевреји ОС – професије	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
Пољопривредници	20	14	70,00	6	30,00
%	0,36	0,47	//	0,23	//
Привредници	1.277	1.121	87,78	156	12,22
%	22,92	37,79	//	5,99	//
Радници	323	258	79,88	65	20,12
%	5,80	8,70	//	2,49	//
Војска и полиција	2	2	100,0	--	--
%	0,03	0,07	//	--	//
Службеници/стручњаци	767	588	76,66	179	23,34
%	13,76	19,82	//	6,87	//
Слободне професије	106	96	90,57	10	9,43
%	1,90	3,24	//	0,38	//
Издржавана лица	2.201	368	16,72	1.833	83,28
%	39,51	12,41	//	70,34	//
Ученици и студенти	804	467	58,09	337	41,91
%	14,43	15,74	//	12,93	//
Остала занимања	23	15	65,22	8	34,78
%	0,41	0,50	//	0,31	//
Лични приходи	37	29	78,38	8	21,62
%	0,66	0,98	//	0,31	//
Незапослени	12	8	66,67	4	33,33
%	0,21	0,27	//	0,15	//
Укупно познато	5.572	2.966	53,23	2.606	46,77
Непозната занимања	682	347	50,88	335	49,12
%	10,90	10,47	//	11,39	//
Укупно	6.254	3.313	52,97	2.941	47,02

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁵⁹ Професионална структура страдалих Јевреја окупирани Србије различитог пола није била позната у једнакој мери, тако да је остала непозната за десетину мушкараца (347 – 10,47%) и деветину жена (335 – 11,39%). Један од задатака ревизије пописа страдалих је да се отклоне постојећи недостаци.

Графикон 23. Окупирана Србија, Јевреји – професионална структура према родној припадности

Привредници су представљали две петине губитака страдалих мушкараца, уз још петину службеника и стручњака и шестину ученика и студената,⁶⁰ док су издржавана лица чинила осмину њихових губитака. С друге стране, две трећине претрпљених губитака жена представљала су издржавана лица, уз осмину ученика и студената.⁶¹ Тиме су привредници у губицима мушкараца били 6,31 пута заступљенији него у губицима жена, радници 3,49 пута, службеници и стручњаци 2,88 пута,⁶² ученици и студенти 1,22 пута,⁶³ док су издржавана лица имала 5,67 пута веће учешће у губицима жена него мушкараца.

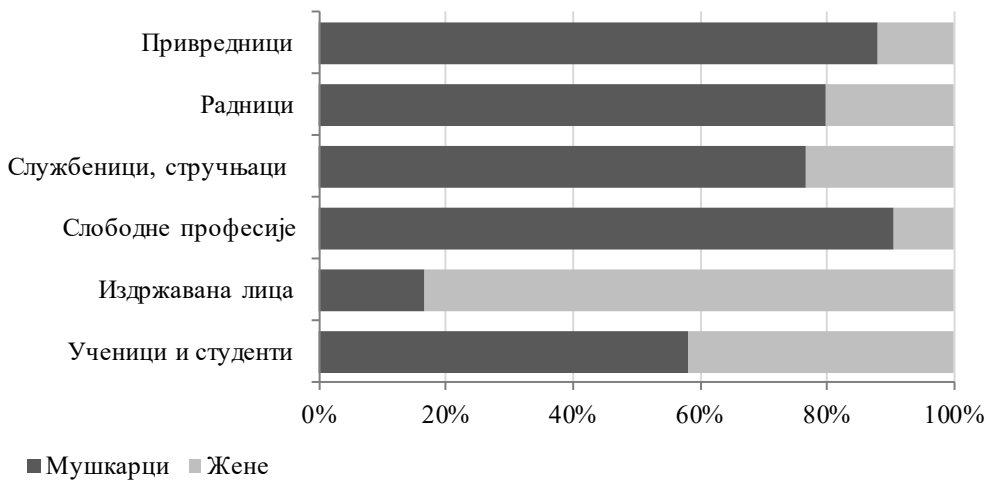
⁶⁰ Студенти (122) међу страдалим мушкарцима чинили су 4,11% губитака, а у оквиру групе ученика и студената 26,12% страдалих.

⁶¹ Студенткиње (70) међу страдалим женама чиниле су 2,69% губитака, а у оквиру групе ученика и студената 20,77% страдалих.

⁶² У укупним губицима, малобројна професионална група припадника слободних професија је имала 8,53 пута већу заступљеност међу страдалим мушкарцима него међу женама.

⁶³ Студенти су у губицима мушкараца били 1,53 пута заступљенији него у губицима жена.

Графикон 24. Окупирана Србија, Јевреји – удео полова у губицима професионалних група

Готово изједначене према уделу у укупним губицима јеврејске заједнице, жене су имале већи удео једино у групи издржаваних лица, 4,98 пута већи од мушкараца и 1,78 пута већи од њиховог удела у укупним губицима са познатим занимањем. Уз то су чиниле и две петине страдалих ученика и студената, што је био 1,11 пута мањи удео од заступљености у укупним губицима. У свим осталим професионалним групама мушкарци су имали уделе веће од њихове заступљености у укупним губицима са познатим занимањем, код привредника 1,65 пута, службеника и стручњака 1,44 пута, а ученика и студената 1,09 пута. Међу страдалим привредницима мушкарци су били 6,45 пута бројнији од жена, међу службеницима и стручњацима 3,02 пута, припадницима слободних професија 9,60 пута, радницима 3,97 пута и ученицима и студентима 1,39 пута.⁶⁴

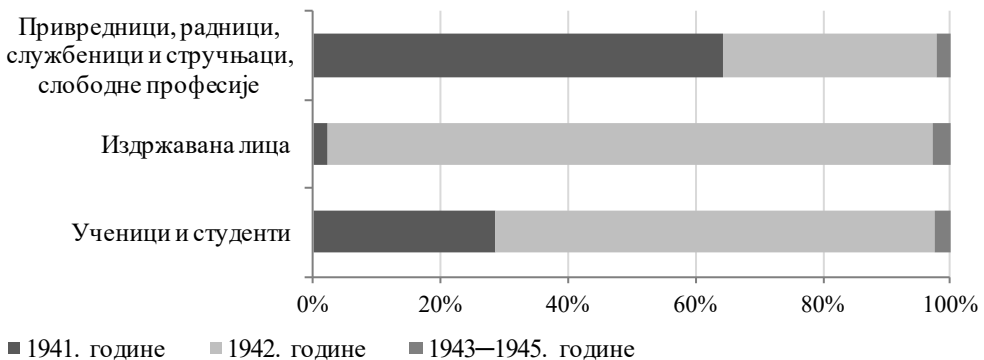
Током рата, динамика страдања и учешће у претрпљеним губицима различитих професионалних група нису били једнаки. Одлука окупационих власти да у почетној фази холокауста у окупираној Србији прво уништи већи део мушкараца јеврејске заједнице, а у наредној години преостали део ове националне групе, битно је утицала на професионалну структуру претрпљених губитака у различитим периодима рата.

⁶⁴ Међу свим страдалим студентима јеврејске националности било је 63,54% мушкараца и 36,46% жена, односно мушкарци су имали 1,74 пута већи удео у губицима.

Табела 18. Окупирана Србија, Јевреји – професионална структура према години страдања

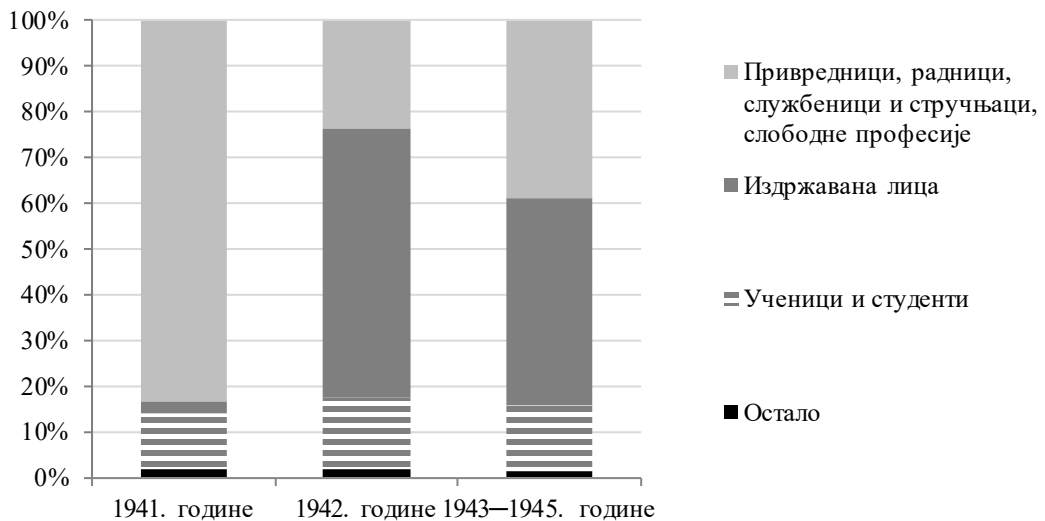
Јевреји ОС – професије	Укупно	1941	%	1942	%	1943–1945	%
Пољопривредници	20	10	50,00	9	45,00	1	5,00
%	0,36	0,52	//	0,25	//	0,75	//
Привредници	1.277	833	65,23	427	33,44	17	1,33
%	22,92	43,68	//	12,09	//	12,69	//
Радници	323	210	65,01	102	31,58	11	3,40
%	5,80	11,01	//	2,89	//	8,21	//
Војска и полиција	2	1	50,00	1	50,00	--	--
%	0,03	0,05	//	0,03	//	--	//
Службеници/стручњаци	767	477	62,19	271	35,33	19	2,48
%	13,76	25,01	//	7,67	//	14,18	//
Слободне професије	106	70	66,04	31	29,24	5	4,72
%	1,90	3,67	//	0,88	//	3,73	//
Издржавана лица	2.201	51	2,32	2.089	94,91	61	2,77
%	39,51	2,67	//	59,16	//	45,52	//
Ученици и студенти	804	230	28,61	555	69,03	19	2,36
%	14,43	12,06	//	15,72	//	14,18	//
Остала занимања	23	11	47,83	11	47,83	1	4,34
%	0,41	0,58	//	0,31	//	0,75	//
Лични приходи	37	10	27,03	27	72,97	--	--
%	0,66	0,52	//	0,76	//	--	//
Незапослени	12	4	33,33	8	66,67	--	--
%	0,21	0,21	//	0,23	//	--	//
Укупно познато	5.572	1.907	34,22	3.531	63,37	134	2,40
Непозната занимања	682	196	28,74	476	69,79	10	1,47
%	10,90	9,32	//	11,88	//	6,94	//
Укупно	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	144	2,30

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 25. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања према професионалној припадности

У првој години рата страдало је по две трећине привредника, радника, припадника слободних професија, са уделом у губицима двоструко већим (1,91 пута) од просечног страдања у 1941. години и тек нешто мањим уделом службеника и стручњака (1,82 пута већим од укупног страдања у том периоду). С друге стране, нешто више од четвртине страдалих ученика и студената у првој години рата имали су удео који је био 1,20 пута мањи од просечног страдања у 1941. години, док је удео издржаваних лица страдалих у истом периоду био 14,75 пута мањи. Током 1942. године живот су изгубила готово сва издржавана лица (1,50 пута већи удео у губицима од просечног страдања у тој години), као и две трећине ученика и студената, док су удели страдалих привредника, радника, припадника слободних професија и службеника и стручњака били двоструко мањи од удела страдалих 1942. године у укупним губицима (1,89 пута).

Графикон 26. Окупирана Србија, Јевреји – професионална структура према години страдања

Две петине свих губитака Јевреја у 1941. години представљали су привредници, уз четвртину службеника и стручњака, деветину радника (укупно 83,37%), што је било 1,87 пута веће учешће у губицима од заступљености ових професионалних група у укупним губицима јеврејске заједнице (44,38%). Ученици и студенти су представљали осмину губитака прве године страдања. Наредна година рата је донела страдање издржаваних лица која су до тада била „поштеђена“, тако да су она представљала три петине губитака у 1942. години, што је било 22,16 пута веће учешће у губицима него у претходној години и за половину веће (1,50 пута) од њихове заступљености у укупним губицима. Професионалне групе које су у

1941. години чиниле највећи део страдалих, у 1942. години су представљале четвртину губитака (23,53%), 3,54 пута мање него годину дана раније, док је ученика и студената било за трећину више (1,30 пута). У последње три године рата успостављена је „равнотежа“ у страдању издржаваних лица и других професија.

Окупирана Србија као примарна територија страдања

Ситуација у окупираној Србији, тј. ратна дешавања на овој територији, у битној мери су условила односно одредила како време страдања Јевреја, тако и територију на којој су изгубили животе. Одустајање од првобитних планова за измештање Јевреја са окупиране територије за последицу је имало да се „коначно решење јеврејског питања“ спроведе на матичној територији. Малобројни Јевреји који су пробали да уточиште пронађу на другим територијама окупиране Југославије или у иностранству, ако нису били након хапшења испоручени немачким властима у окупираној Србији, страдали су на тим територијама или су били ухапшени и послати у концентрационе логоре.

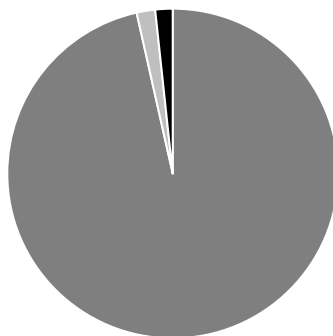
Табела 19. Окупирана Србија, Јевреји – територије страдања

Јевреји	Укупно	Окупирана Србија	%	У Југославији	%	У иностранству	%	Непознато	%
Укупно	6.254	6.027	96,37	113	1,81	106	1,69	8	0,13

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 27. Окупирана Србија, Јевреји – територија страдања

- У окупираној Србији
- У Југославији
- У иностранству

Окупирана Србија је представљала примарну територију страдања припадника јеврејске заједнице, пошто су готово сви изгубили животе на њој, уз јако мале делове који су страдали у осталом делу Југославије⁶⁵ или у иностранству.⁶⁶ Претрпљени губитак страдалих у окупираној Србији је био 26,55 пута већи од губитка претрпљеног на другим територијама, односно 53,24 пута већи од губитка претрпљеног у осталом делу Југославије, односно 57,02 пута већи од губитка претрпљеног у иностранству.⁶⁷

Територије страдања Јевреја из окупиране Србије су имале различиту заступљеност у губицима током година рата, баш као што и динамика страдања на различитим територијама није била једнака.

Табела 20. Окупирана Србија, Јевреји – територија страдања према времену страдања

Јевреји ОС – територија страдања	Укупно	1941	%	1942	%	1943–1945	%
Окупирана Србија	6.027	2.061	34,20	3.934	65,27	32	0,53
%	96,37	98,00	//	98,18	//	22,22	//
Друге територије	219	37	16,89	71	32,42	111	50,68
%	3,50	1,76	//	1,77	//	77,08	//
Непознато	8	5	62,50	2	25,00	1	12,50
%	0,13	0,24	//	0,05	//	0,69	//
Укупно	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	144	2,30

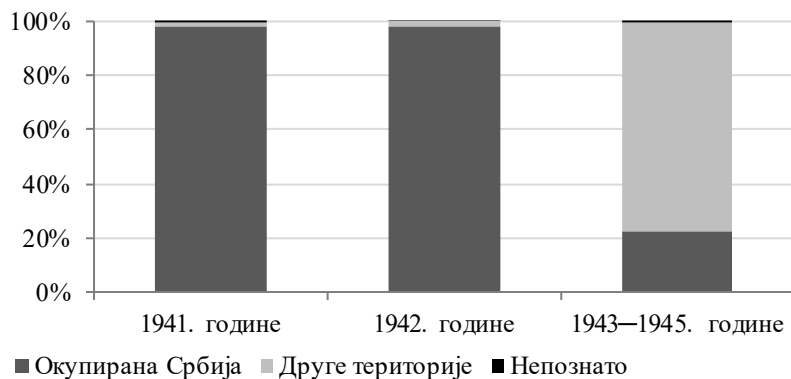
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁶⁵ Од Јевреја окупиране Србије страдалих ван ове територије, а у осталом делу Југославије, 88,49% је изгубило живот у НДХ (100).

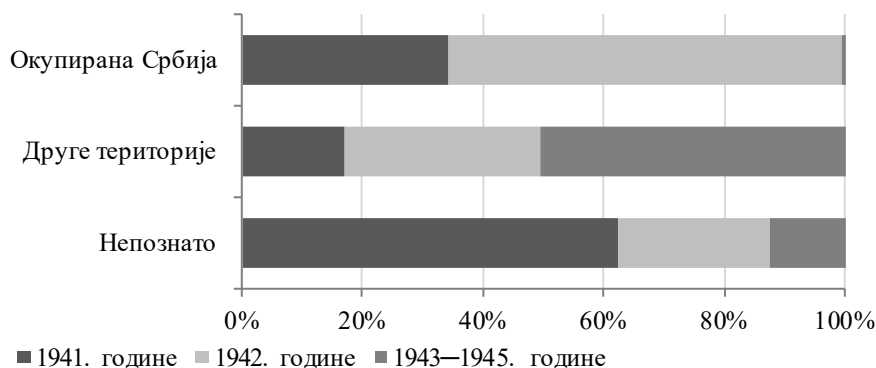
⁶⁶ Од Јевреја са окупиране територије који су страдали у иностранству 83,02% изгубило је живот на територији Немачке или окупиране Пољске (88).

⁶⁷ Међу малобројним Јеврејима окупиране Србије који су страдали ван њене територије, губитак страдалих у осталом делу Југославије био је незнатно већи од губитка претрпљеног у иностранству (1,07 пута).

Графикон 28. Окупирана Србија, Јевреји – територија страдања према години страдања

У време интензивног спровођења холокауста у окупираној Србији током прве две године рата, матична територија је уједно била и примарна територија њиховог страдања. Готово сви Јевреји који су тада изгубили живот страдали су на окупираној територији, са учешћем у губицима које је било 55,68 односно 55,47 пута веће од губитака претрпљених на другим територијама у истом периоду. У другом делу рата окупирана Србија је била територија на којој је живот изгубило тек нешто више од петине страдалих Јевреја у том периоду, што је било 4,42 пута мање учешће у губицима него у 1942. години. Примат у страдању имају друге територије, на којима су припадници јеврејске заједнице или пробали да пронађу уточиште и да се сакрију или су одведени у концентрационе логоре, тако да је на њима живот изгубило више од четири петине Јевреја окупиране Србије страдалих у том периоду. Учешће других територија у губицима Јевреја претрпљеним од 1943. до 1945. године је било 43,55 пута веће него у претходне две године.

Графикон 29. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања према територији страдања

Убрзано спровођење холокауста у окупираној Србији за последицу је имало да су сви Јевреји убијени на њеној територији изгубили животе у прве две године рата, са трећином убијених у 1941. години и две трећине убијених у наредној години. Динамика страдања Јевреја окупираних територије на другим територијама била је другачија. Шестина тамо страдалих Јевреја изгубила је живот у првој години рата, трећина у 1942. години, да би у последње три године рата живот изгубила половина припадника јеврејске заједнице окупираних Србије страдалих ван те територије.⁶⁸

Иако су у основи имали исте територије страдања, ипак су постојале минималне разлике у претрпљеним губицима на њима код Јевреја из различитих делова окупираних Србије. Разлике су углавном биле последица различитог времена њиховог прикупљања и одвођења у логоре, односно постојања кратког периода у коме су имали шансу да пробају да сигурност пронађу у скривању или склањањем на неку другу територију ван окупираних Србије.

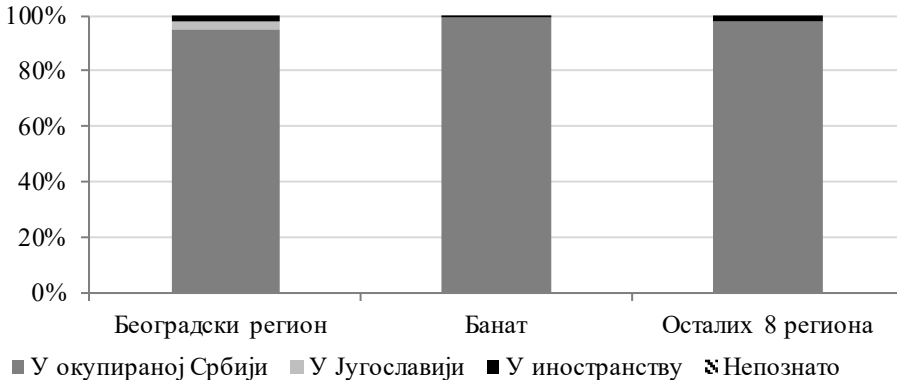
Табела 21. Окупирана Србија, Јевреји – територија страдања према регионалној припадности

Јевреји ОС – територија страдања	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
У окупираној Србији	6.027	3.319	55,07	1.767	29,32	941	15,61
%	96,37	95,26	//	99,16	//	95,24	//
У Југославији	113	82	72,57	3	2,65	28	24,78
%	1,81	2,35	//	0,17	//	2,83	//
У иностранству	106	77	72,64	12	11,32	17	16,04
%	1,69	2,21	//	0,67	//	1,72	//
Непознато	8	6	75,00	--	--	2	25,00
%	0,13	0,17	//	--	//	0,20	//
Укупно	6.254	3.484	55,71	1.782	28,49	988	15,78

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

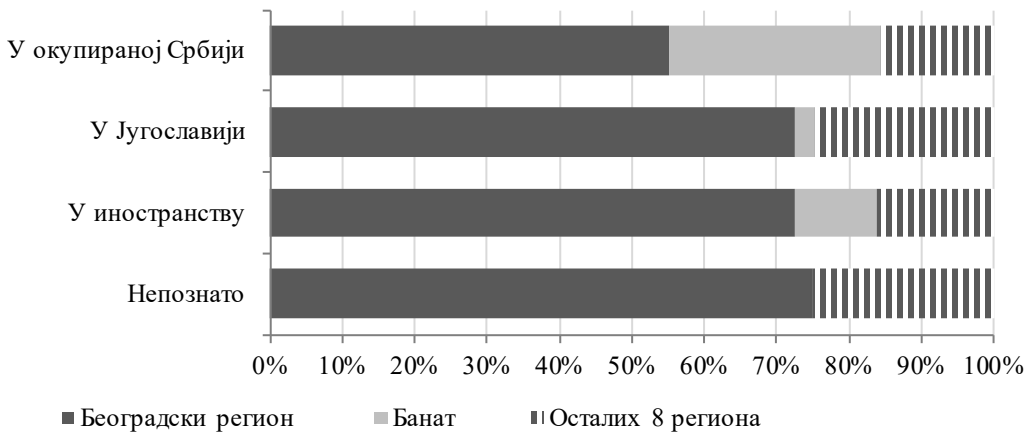
⁶⁸ Међу Јеврејима из окупираних Србије који су изгубили животе на другим територијама постојале су разлике у динамици претрпљених губитака у зависности од тога да ли су страдали на простору осталог дела Југославије или у иностранству. Прве две године рата биле су најпогубније за Јевреје окупираних територије страдале на простору осталог дела Југославије, пошто их је 74,34% изгубило животе у том периоду (84). Они су уједно чинили 77,78% губитака Јевреја окупираних Србије страдалих на другим територијама у 1941. и 1942. години. Насупрот њима, од припадника јеврејске заједнице страдалих у иностранству три четвртине (77,36%) изгубило је животе у последње три године рата (82). Јевреји страдали у иностранству уједно су представљали 73,87% свих Јевреја са окупираних територија страдалих на другим територијама у периоду 1943–1945. године.

Графикон 30. Окупирана Србија, Јевреји – територија страдања према регионалној припадности

Јевреји из сва три дела окупиране Србије су највећим делом страдали на њеној територији, с тиме што су на њој живот изгубили апсолутно сви страдали са територије Баната и тек нешто мало мање Јевреја из Београда и осталог дела окупиране Србије. Секундарна и терцијарна места страдања Јевреја из Београдског региона и осталих осам региона су збирно „однела“ по двадесет други део њихових претрпљених губитака. Покушаји скривања у осталим деловима разбијене и подељене Југославије и њихово касније хапшење проузроковали су губитке четрдесет трећег, односно тридесет петог дела од страдалих Јевреја из Београда и осталих осам региона окупиране Србије. У иностранству је страдао четрдесет пети део Јевреја Београдског региона и педесет осми део јеврејске заједнице из осталих осам региона окупиране Србије.

Графикон 31. Окупирана Србија, Јевреји – удео регионалне припадности у губицима према територији страдања

Нешто мање од три петине припадника јеврејске заједнице страдалих у окупираној Србији чинили су Јевреји из Београда, уз скоро трећину из Баната и шестину из осталог дела матичне територије. Међу страдалим Јеврејима у осталом делу Југославије и иностранству по три четвртине претрпљених губитака су представљали припадници јеврејске заједнице из Београдског региона,⁶⁹ по четвртину односно шестину губитака Јевреји из осталог дела окупиране Србије,⁷⁰ док су Јевреји из Баната представљали деветину губитака претрпљених у иностранству.⁷¹

Околности страдања

У комплексном и слојевитом рату какав је вођен на територији окупиране Србије, цивили су страдали у многобројним различитим околностима. Специфичност страдања јеврејске заједнице огледала се и у околностима у којима су губили животе. Као што је био случај са холокаустом у већини других земаља Европе, страдање Јевреја је било повезано са концентрационим логорима или са непосредно извођеним егзекуцијама, док је занемарљив део изгубио животе у осталим или непознатим околностима.

Табела 22. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања

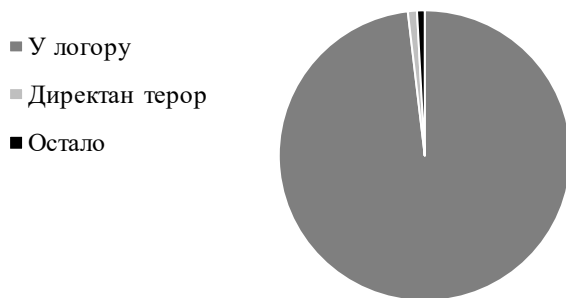
Јевреји – околности страдања	Укупно	У логору	%	Директан терор	%	Остало и непознато	%
Укупно	6.254	6.138	98,14	63	1,01	53	0,85

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁶⁹ Као територија страдања издвајају се НДХ и окупирана Пољска.

⁷⁰ Највећим делом су страдали у окупираној Пољској, а мањим у НДХ.

⁷¹ Као најчешће место страдања наведена је окупирана Пољска.

Графикон 32. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања

Највећи део јеврејске заједнице окупиране Србије повезан је са боравком или страдањем у неком од концентрационих логора, док је само мали део њих (педесет четврти део) животе изгубио у другим околностима (1,86%).⁷² Претрпљени губитак Јевреја у концентрационим логорима или након боравка у њима био је 97,17 пута већи од губитка претрпљеног у директном терору.

Околности страдања Јевреја имале су различиту заступљеност у губицима током година рата, баш као што је и динамика страдања у различитим околностима била различита.

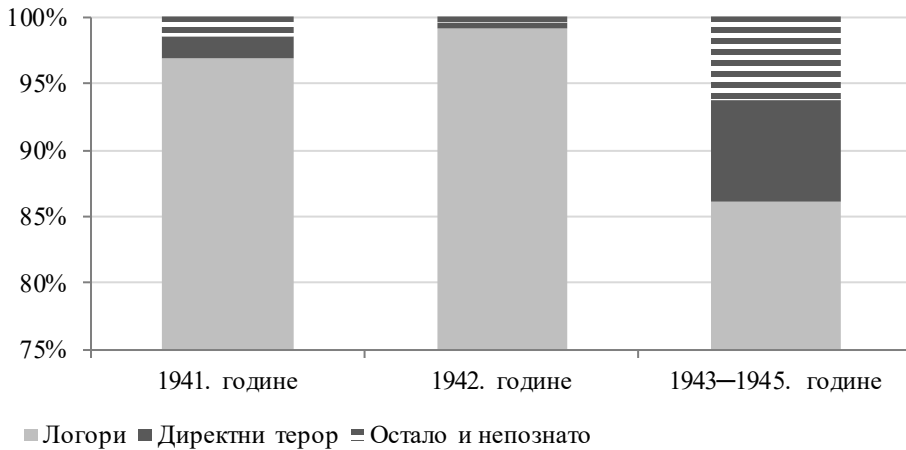
Табела 23. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према времену страдања

Јевреји ОС – околности страдања	Укупно	1941	%	1942	%	1943–1945	%
У логору	6.138	2.038	33,20	3.976	64,78	124	2,02
%	98,14	96,91	//	99,22	//	86,11	//
Директан терор	63	36	57,14	16	25,40	11	17,46
%	1,01	1,71	//	0,40	//	7,64	//
Остало и непознато	53	29	54,72	15	28,30	9	16,98
%	0,85	1,38	//	0,37	//	6,25	//
Укупно	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	144	2,30

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁷² Од Јевреја окупиране Србије страдалих у другим околностима половина (63) изгубила је животе у директном терору (54,31%), широко постављеној дефиницији која је обухватала све – од појединачних убиства до масовних злочина, док је друга половина страдала у осталим или непознатим околностима.

Графикон 33. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према години страдања

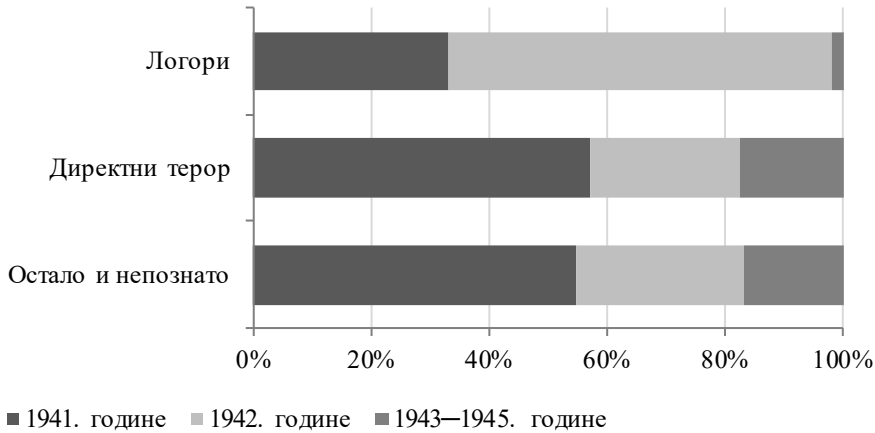

Губитак живота у концентрационим логорима је за Јевреје окупиране Србије била доминантна околност страдања током читавог рата, а 1942. била је готово једина. Страдање у логорима имало је израженије учешће у губицима у прве две године рата него у последње три: 1,12 односно 1,15 пута. Заступљеност у губицима, кад је реч о страдању у директном терору, те осталим и непознатим околностима страдања, више је варијирала током рата, а највећа учешћа била су од 1943. до 1945. године, када су представљали тринаести односно шеснаести део губитака. Учешће страдалих у директном терору у губицима Јевреја је у првој години рата било 4,27 пута веће него у 1942. години, али и 4,47 пута мање него у последње три године рата.⁷³ Страдање Јевреја у осталим и непознатим околностима је у првој години рата имало заступљеност у губицима која је била 3,73 пута већа него у 1942. години, али и 4,53 пута мања него у последње три године рата.⁷⁴

⁷³ Заступљеност страдалих у директном терору у губицима 1942. године била је 19,10 пута мања него у периоду 1943–1945. године.

⁷⁴ Учешће страдалих у директном терору у губицима Јевреја 1942. године била је 16,89 пута мања него у последње три године рата.

Графикон 34. Окупирана Србија, Јевреји – динамика страдања према околности страдања

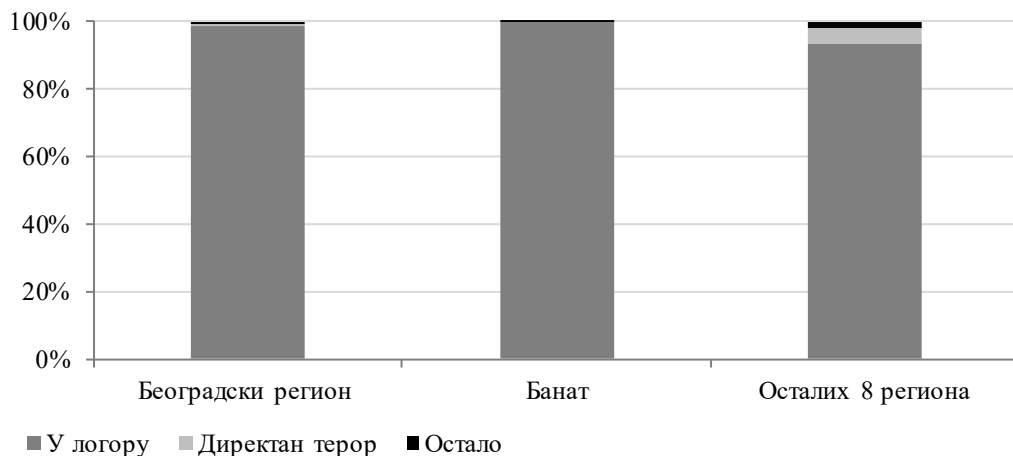
Апсолутно доминантно страдање Јевреја окупиране Србије у концентрационим логорима одредило је и уделе у укупним губицима заједнице претрпљеним током рата, са трећином страдалих у првој и две трећине у другој години рата, уз минималне губитке претрпљене у последње три године рата. Друге две групе околности страдања, директни терор и страдање у осталим и непознатим околностима, имале су готово истоветну динамику претрпљених губитака, са скоро три петине односно више од половине страдалих у првој години рата, по четвртином губитака у 1942. години и са по шестином страдалих у последње три године рата. Удео страдалих у директном терору, те у осталим и непознатим околностима 1941. године био је 1,70 односно 1,63 пута већи од удела страдалих те године у укупним губицима јеврејске заједнице, као што је и удео страдалих у последње три године рата био 7,59 односно 7,38 пута већи, док је удео страдалих у овим околностима 1942. године био 2,52 односно 2,26 пута мањи од удела у укупним губицима страдалих у истом периоду.

Међу страдалим Јеврејима из различитих делова окупиране Србије постојале су минималне разлике у околностима њиховог страдања. Разлике су углавном биле последица одлуке Немаца у избору да их упути у концентрационе логоре или изврши ликвидацију одмах након хапшења.

Табела 24. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према територијалној припадности

Јевреји ОС – околности страдања	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
У логору	6.138	3.436	55,98	1.778	28,97	924	15,05
%	98,14	98,62	//	99,77	//	93,52	//
Директан терор	63	16	25,40	1	1,59	46	73,01
%	1,01	0,46	//	0,06	//	4,65	//
Остало и непознато	53	32	60,38	3	5,66	18	33,96
%	0,85	0,92	//	0,17	//	1,82	//
Укупно	6.254	3.484	55,71	1.782	28,49	988	15,78

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

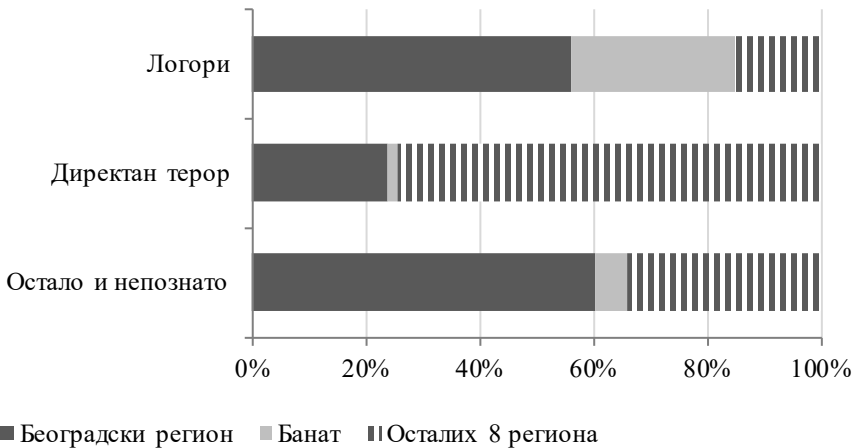
Графикон 35. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према територијалној припадности

Банатски Јевреји су страдали искључиво у логорима, занемарљив део београдских Јевреја није боравио у логору пре губитка живота, док је то био случај са петнаестим делом страдалих из осталих осам региона окупиране Србије (6,47%). Учешће страдалих у директним езекуцијама у губицима Јевреја из осталих осам региона окупиране Србије било је 10,11 пута веће

него што је било код припадника јеврејске заједнице из Београдског региона, односно 77,50 пута веће него што је било код сународника из Баната.⁷⁵ Такође је заступљеност страдалих у осталим и непознатим околностима међу Јеврејима из осталих осам региона окупиране територије била двоструко већа од њиховог учешћа у губицима сународника из Београдског региона, те вишеструко већа него код банатских Јевреја.

Графикон 36. Окупирана Србија, Јевреји - територијална припадност губитака према околностима страдања

Апсолутна доминација страдалих у логорима у свим деловима окупиране Србије одредила је уделе региона у укупним губицима јеврејске заједнице. Хапшење и директно одвођење на стрељање дела припадника јеврејске заједнице из осталог дела окупиране Србије проузроковало је да су они чинили три четвртине свих Јевреја страдалих у директном терору, што је био 4,73 пута већи удео међу страдалима у овим околностима од њиховог удела у укупним губицима јеврејске заједнице. Четвртина страдалих у директном терору потицала је из Београдског региона, уз минимални удео страдалих из Баната.⁷⁶ Три петине Јевреја који су изгубили животе у осталим и непознатим околностима потицала је из Београдског региона, уз трећину из осталих осам региона окупиране територије.

⁷⁵ Заступљеност страдалих у директним егзекуцијама у губицима београдских Јевреја била је 7,17 пута већа него код сународника из Баната.

⁷⁶ Удео Јевреја из осталих осам региона у губицима насталим у директним егзекуцијама био је 2,87 пута већи од удела страдалих из Београдског региона и 45,92 пута већи од удела Јевреја из Баната, док је удео страдалих у овим околностима код београдских Јевреја био 15,97 пута већи од удела сународника из Баната.

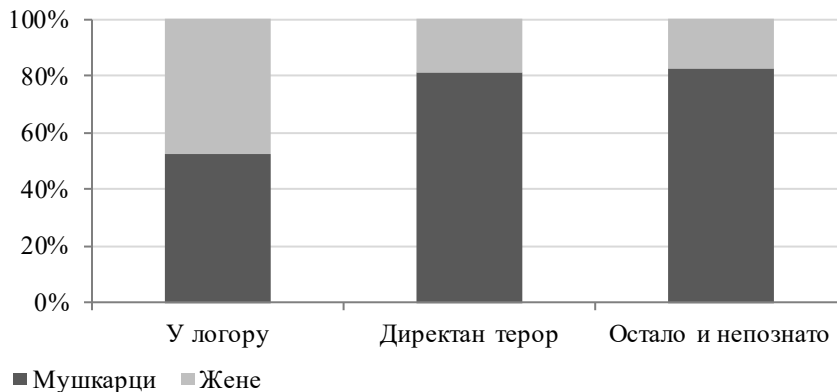
У различитим околностима страдања на окупираној територији и ван ње, животе су губили припадници јеврејске заједнице оба пола. Родна заступљеност у губицима није била једнака у свим околностима страдања, као што ни удео у страдању под одређеним околностима није био једнак код припадника јеврејске заједнице различитог пола.

Табела 25. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према полној структури губитака

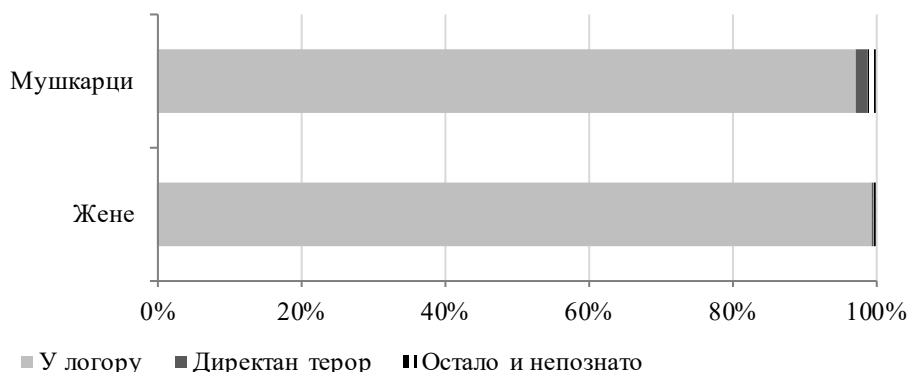
Јевреји – околности / пол	Укупно	У логору	%	Директан терор	%	Остало и непознато	%
Мушкарци	3.313	3.218	97,13	51	1,54	44	1,33
%	52,97	52,43	//	80,95	//	83,02	//
Жене	2.941	2.920	99,28	12	0,41	9	0,31
%	47,02	47,57	//	19,05	//	16,98	//
Укупно	6.254	6.138	98,14	63	1,01	53	0,85

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 37. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према полној припадности губитака

Апсолутно доминантно страдање Јевреја окупиране Србије у логорима проузроковало је да се њихова полна структура, у којој мушкарци и жене чине по половину губитака, поклапа са родном структуром укупних губитака јеврејске заједнице. Полна структура малобројних Јевреја страдалих ван концентрационих логора била је потпуно другачија. Међу њима мушкарци чине апсолутну већину губитака, са заступљеношћу жена од петине страдалих у директном терору и шестине губитака међу страдалима у осталим и непознатим околностима.

Графикон 38. Окупирана Србија, Јевреји – полна структура губитака према околности страдања

Страдање готово свих Јевреја окупиране Србије, без обзира на њихову родну припадност, било је повезано са концентрационим логорима. Међу малобројним припадницима јеврејске заједнице који су губили животе ван концентрационих логора било је знатно више мушкараца. Мушкарци страдали у директном терору или у осталим и непознатим околностима имали су 3,76 односно 4,29 пута већи удео у губицима сународника него што су Јеврејке страдале у истим околностима имале међу страдалим женама ове националности.

Припадници јеврејске заједнице са окупиране територије страдали су у различитим околностима, при чему су губили животе припадници свих узраста. Старосна структура претрпљених губитака није била једнака у свим околностима страдања, као што ни удео у страдању под одређеним околностима није био једнак код припадника јеврејске заједнице различитих узраста.

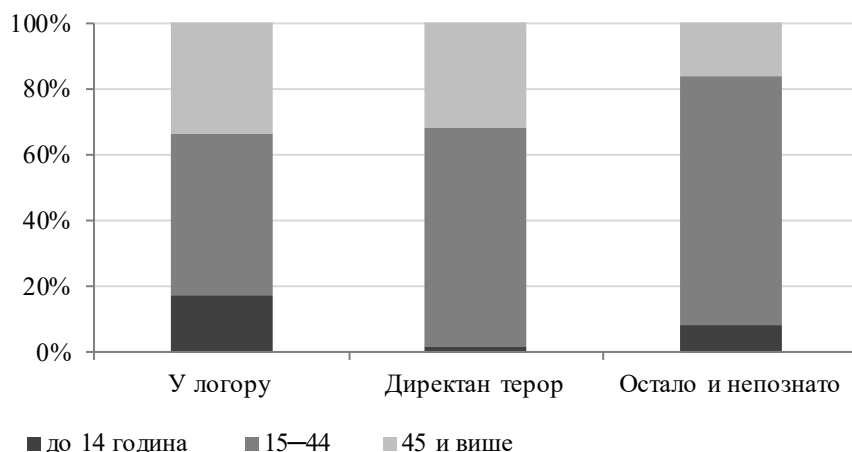
Табела 26. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према старосној структури губитака

Јевреји ОС – узраст	Укупно	У логору и затвору	%	Директан терор	%	Остало и непознато	%
До 14	972	967	99,48	1	0,10	4	0,41
%	17,17	17,42	//	1,59	//	8,00	//
15–24	778	753	96,79	9	1,16	16	2,06
%	13,74	13,57	//	14,28	//	32,00	//
25–34	932	902	96,78	19	2,04	11	1,18
%	16,47	16,26	//	30,16	//	22,00	//

Табела 26. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према старосној структури губитака (наставак)

Јевреји ОС – узраст	Укупно	У логору и затвору	%	Директан терор	%	Остало и непознато	%
35–44	1.095	1.070	97,72	14	1,28	11	1,00
%	19,35	19,29	//	22,22	//	22,00	//
45 и више	1.883	1.855	98,51	20	1,06	8	0,42
%	33,27	33,44	//	31,75	//	16,00	//
Укупно познато	5.660	5.547	98,00	63	1,11	50	0,88
Непознато	594	591	99,49	--	--	3	0,51
%	9,50	9,63	//	--	//	5,66	//
Укупно	6.254	6.138	98,14	63	1,01	53	0,85

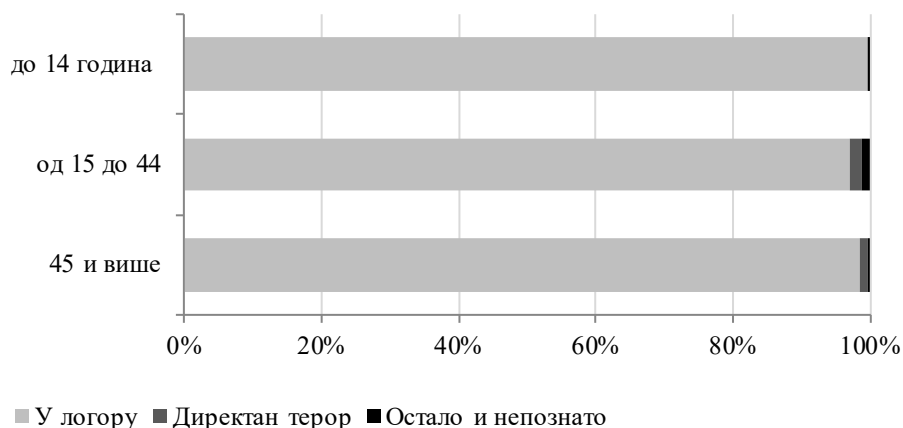
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 39. Окупирана Србија, Јевреји – околности страдања према узрасту губитака

Апсолутно доминантно страдање Јевреја окупиране Србије у логорима за последицу је имало да се тамошња старосна структура губитака, у којој су заступљени сви узрасти сразмерно свом учешћу у предратној заједници, поклапа са старосном структуром укупних губитака јеврејске заједнице. С друге стране, малобројни припадници јеврејске заједнице страдали ван концентрационих логора имали су другачију старосну структуру претрпљених губитака. Међу Јеврејима страдалим у директном терору и у

осталим и непознатим околностима узрасти од 15 до 44 године представљали су две трећине (66,67%) односно три четвртине (76,00%) претрпљених губитака, што је била 1,36 односно 1,55 пута већа заступљеност од учешћа ових доби међу жртвама у концентрационим логорима. Међу страдалим Јеврејима у директном терору било је минимално учешће деце до 14 година старости, 10,59 пута мање него међу страдалима у логору, док је заступљеност узраста старијих од 45 година било изједначено. У губицима претрпљеним у осталим и непознатим околностима заступљеност деце до 14 година и старијих од 45 година била је двоструко мања (2,18 односно 2,09 пута) него у губицима претрпљеним у концентрационим логорима.

Графикон 40. Окупирана Србија, Јевреји – старосна структура губитака према околности страдања

У свим узрасним групама страдали у логорима су чинили готово све страдале припаднике јеврејске заједнице окупиране Србије. Незнатно већи удео у губицима од просечног удела страдалих у логорима у укупним губицима Јевреја познате околности страдања имале су код најмлађег узраста (1,02 пута), код најстаријег је удео био изједначен, док је удео у губицима Јевреја старости од 15 до 44 године био незнатно мањи (1,01 пута). Страдали у директном терору имали су скоро двоструко већи удео (1,84 пута) у губицима узраста од 25 до 34 године од њиховог удела у укупним губицима, док им је удео у губицима деце до 14 година старости био 11,10 пута мањи. Страдали у осталим и непознатим околностима имали су 2,34 пута већи удео у губицима Јевреја од просечног удела страдалих у овим околностима у укупним губицима у старосној групи од 15 до 24 године, док су им удели у губицима најмлађег и најстаријих узраста били двоструко мањи.

Логори као институционално решење за уништење

Ослањајући се на терор и репресију као главне методе владања покореним подручјима, Немци су формирали систем логора којима су подржавали те методе, односно који су имали улогу у њиховом спровођењу. На подручју Србије, под немачком војноуправном командом формиран је низ логора различитих типова и намена.⁷⁷ Међу концентрационим логорима, логори за Јевреје су представљали посебну категорију, као део планираног програма њиховог уништења. Постојање специјализованих односно посебних логора за Јевреје не значи да су они страдали искључиво у њима, већ су животе губили и у другим концентрационим логорима.

Концентрациони логори

Јеврејска заједница из окупиране Србије је страдала у више логора који су се налазили било у оквиру окупиране територије, било ван ње, што на простору подељене Југославије или у иностранству. По броју страдалих издвајају се четири логора формирана на окупираној територији. Од та четири логора два су била специјализовани односно посебни логори за Јевреје, Топовске шупе (Јеврејски логор, Јеврејски пролазни логор у Београду) и Јеврејски логор Земун (Judenlager Semlin), општепознат као Сајмиште, касније Старо Сајмиште (у табелама: Логор Сајмиште),⁷⁸ а који су истовремено били и логори за Роме. Друга два, Бањица (Anhaltelager Dedinje)⁷⁹ и Црвени крст у Нишу (Anhaltelager Nisch)⁸⁰, били су

---

⁷⁷ Опширније видети: Koljanin, M. „Represija kao sistem – logori u Okupiranoj Srbiji“, *Heretik*, 1/2007, 157–171.

⁷⁸ Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu*, 34, 64.

⁷⁹ На Бањици страдали Јевреји са територије окупиране Србије (229) представљали су 76,84% губитака сународника из Југославије који су изгубили живот у овом логору (298). Од Јевреја са окупиране територије страдалих на Бањици 75,98% је било мушког пола. Све старосне групе су биле заступљене у губицима Јевреја овог логора. Деца узраста до 14 година представљала су 7,86% страдалих, док су старији од 65 година чинили 6,55% претрпљених губитака. Јевреји страни држављани који су такође били заточени у логору

концентрациони логори општег типа, у које су, поред осталих (углавном Срба), довођени и припадници јеврејске заједнице. Примат у уништавању Јевреја окупиране Србије имали су специјализовани односно посебни логори, у којима је живот изгубило 88,10% њених припадника страдалих у логорима.

Табела 27. Окупирана Србија, Јевреји – концентрациони логори

Јевреји – логори	Укупно
Укупно у логорима	6.138
Топовске шупе	1.857
%	30,25
Сајмиште	3.551
%	57,85
Црвени крст	320
%	5,21
Бањица	229
%	3,73
Остали и непознати	181
%	2,95

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 41. Окупирана Србија, Јевреји – логори као места страдања

Бањица нису урачунати у приказани губитак, као ни Јевреји, југословенски држављани, са територија ван окупиране Србије.

⁸⁰ У логору на Црвеном крсту у Нишу страдали су мушкарци старији од 15 година, међу којима су они у доби од 65 и више година чинили 6,87% губитака. Јевреји страни држављани који су такође били заточени у логору у Нишу нису урачунати у приказани губитак, као ни Јевреји, грађани Југославије, са територија ван окупиране Србије.

Територијални распоред концентрационих логора показује да је престоница окупиране Србије била центар спровођења холокауста. У три концентрациона логора који су се налазили у Београду живот је изгубило девет десетина од свих страдалих Јевреја из окупиране Србије.⁸¹ Значајније страдање Јевреја са окупиране територије било је у логору у Нишу, те у неколико других концентрационих логора ван територије окупиране Србије.⁸²

Јевреји из окупиране Србије који су изгубили животе у неком од логора, било на матичној територији, осталом делу Југославије или у иностранству, потицали су из свих њених делова. У страдању Јевреја из различитих делова окупиране територије нису сви логори имали исту улогу, као што ни њихов удео у губицима неког од логора није био једнак.

Табела 28. Окупирана Србија, Јевреји – страдали у логорима према територијалној припадности

Јевреји ОС – логори	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Топовске шупе	1.857	1.088	58,59	693	37,32	76	4,09
%	30,25	31,66	//	38,98	//	8,22	//
Сајмиште	3.551	2.026	57,05	1.054	29,68	471	13,26
%	57,85	58,96	//	59,28	//	50,97	//
Црвени крст	320	5	1,56	--	--	315	98,44
%	5,21	0,14	//	--	//	34,09	//
Бањица	229	190	82,97	18	7,86	21	9,17
%	3,73	5,53	//	1,01	//	2,27	//
Остали и непознати	181	127	70,16	13	7,18	41	22,65
%	2,95	3,70	//	0,73	//	4,44	//
Укупно	6.138	3.436	55,98	1.778	28,97	924	15,05

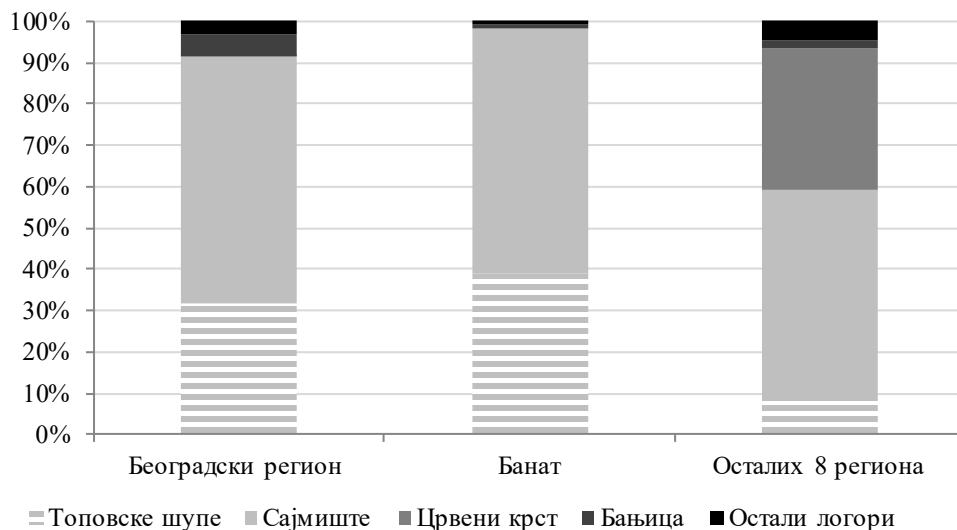
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁸¹ Јевреји који су изгубили животе у три концентрациона логора у Београду представљали су 91,83% свих сународника страдалих у логорима, односно 90,13% свих страдалих припадника јеврејске заједнице са окупиране територије.

⁸² Међу осталим логорима издвајају се Јасеновац у НДХ, као логор на територији осталог дела Југославије, у коме је живот изгубило 86 Јевреја окупиране Србије, што је 47,51% страдалих у осталим и непознатим логорима, те Аушвиц (Auschwitz) и Треблинка од логора у иностранству, на територији Трећег Рајха или у окупираним земљама, са 56 односно 13 страдалих, што је 30,94% односно 7,18% губитака претрпљених у осталим и непознатим логорима.

Графикон 42. Окупирана Србија, Јевреји – учешће логора у губицима према територијалној припадности

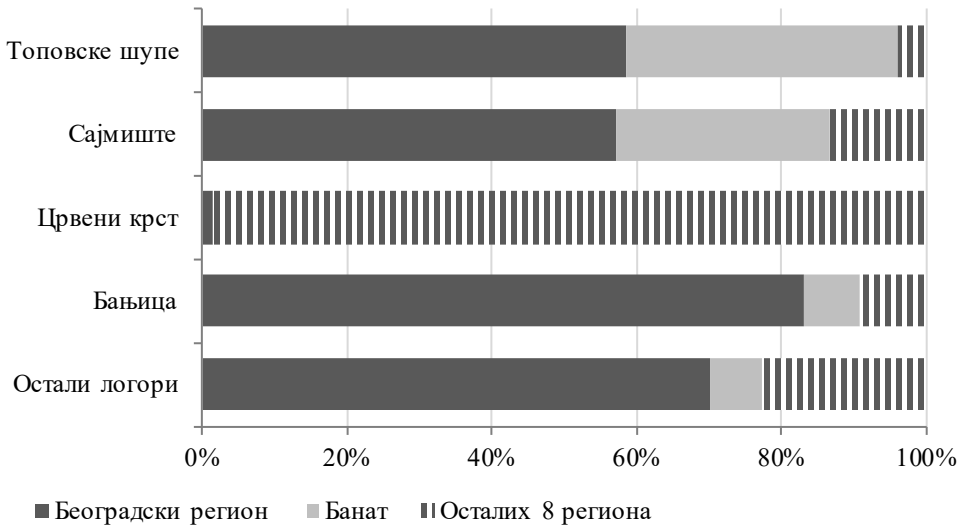
Припадници јеврејске заједнице из различитих делова окупиране територије нису равномерно страдали у свим логорима. По три петине страдалих Јевреја из Београдског региона и Баната изгубило је животе у Јеврејском логору Земун, док је у Топовским шупама страдало две петине Јевреја из Баната и трећина из Београда. Значајније страдање београдских Јевреја је било још на Бањици (двадесети део претрпљених губитака), док им је страдање у неком од других логора било минимално.⁸³ Страдање банатских Јевреја је било готово искључиво везано за логоре Топовске шупе и Сајмиште.⁸⁴ С друге стране, половина Јевреја из осталог дела окупиране Србије изгубила је живот у Јеврејском логору у Земуну, тек дванаестина у Топовским шупама, док их је трећина страдала у логору на Црвеном крсту, уз минималне губитке претрпљене у неком другом логору.⁸⁵

⁸³ Највећи део београдских Јевреја који су изгубили живот у неком од осталих и непознатих логора је страдао у логорима Јасеновац (НДХ), те у логорима Аушвиц и Треблинка.

⁸⁴ Од страдалих Јевреја из Баната у осталим и непознатим логорима најчешће се помиње Аушвиц.

⁸⁵ Највећи део Јевреја из осталих осам региона окупиране територије страдалих у осталим и непознатим логорима живот је изгубио у Треблинци и Јасеновцу.

Графикон 43. Окупирана Србија, Јевреји – удео у губицима у логору према територијалној припадности

Удео Јевреја из различитих делова окупиране Србије у губицима неког од логора није био једнак. Београдски Јевреји су представљали по три петине губитака у логорима Топовске шупе и Сајмиште, четири петине губитака у логору на Бањици и више од две трећине међу страдалима у осталим и непознатим логорима, док им је удео у губицима у логору на Црвеном крсту био занемарљив. Јевреји из Баната су у логорима Топовске шупе и Јеврејски логор Земун представљали по нешто више, односно нешто мање од трећине страдалих, њихов удео у губицима на Бањици и у осталим и непознатим логорима био је изузетно мали, чинивши њихов тринаести односно дванаести део, док их није било у губицима у логору на Црвеном крсту. С друге стране, готово једини страдали Јевреји у логору на Црвеном крсту су потицали из осталих осам региона окупиране Србије. Они су чинили осмину претрпљених губитака сународника на Сајмишту, двадесет пети део међу страдалима у Топовским шупама, једанаести део губитака Јевреја на Бањици, а чинили су готово четвртину свих страдалих у осталим и непознатим логорима.

Логор Топовске шупе

Логор који су Немци организовали у Топовским шупама на Аутокоманди (Јеврејски логор, Јеврејски пролазни логор у Београду) од августа је послужио за утамничење Јевреја, али и дела Рома.⁸⁶ Логор је током три месеца постојања првенствено служио као резервоар талаца за стрељања због немачких губитака претрпљених у борбама са устаницима у Србији.⁸⁷

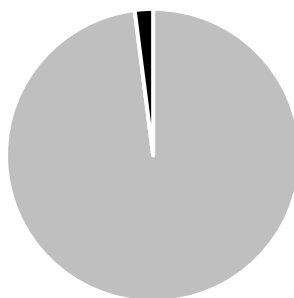
Табела 29. Логор Топовске шупе – територијална припадност

Топовске шупе	Укупно	Окупирана Србија	%	Остале територије	%
Укупно	1.942	1.903	97,99	39	2,01

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 44. Логор Топовске шупе – територијална припадност жртава

- Окупирана Србија
- Остале територије

Оформљен као логор за заточенике са територије окупиране Србије, логор је примао затворенике који су прикупљани са те територије. Међу логорашима се нашао и мали број заточеника са других територија, који су се у моменту хапшења из различитих разлога нашли на окупираној територији. Они су представљали педесети део жртава логора.

⁸⁶ Опширније о логору, времену, разлозима и општем контексту његовог настанка и архитектури видети у М. Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu*, 26–42; Milovan Pisari, *Beleške o istoriji logora Topovske šupe u Beogradu: avgust – novembar 1941.* (<http://topovskesupe.rs/wp-content/uploads/2019/05/Beleske-o-istoriji-logora-Topovske-supe.pdf> – приступљено 21.10.2019); Nenad Žarković, „Prolazni logor Topovske Šupe“. *Nasleđe*. br. 10, 2009, 103–112.

⁸⁷ О стрељањима Јевреја у околини Београда опширније у Milovan Pisari, „Fragmenti holokausta u Beogradu“, *Jevrejski istorijski muzej, Zbornik* 10, 2015, 393–414.

Формиран у периоду спровођења почетне фазе холокауста у окупираној Србији, логор Топовске шупе је примао заточенике који су потицали из свих делова окупиране територије, али нису у једнаком броју довођени у логор.

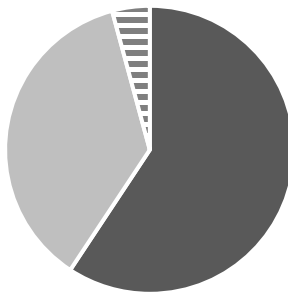
Табела 30. Логор Топовске шупе – територијална припадност страдалих из окупиране Србије

Топовске шупе	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Укупно	1.903	1.128	59,27	695	36,52	80	4,20

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 45. Логор Топовске шупе – територијална припадност страдалих из окупиране Србије

- Београдски регион
- Банат
- Осталих осам региона

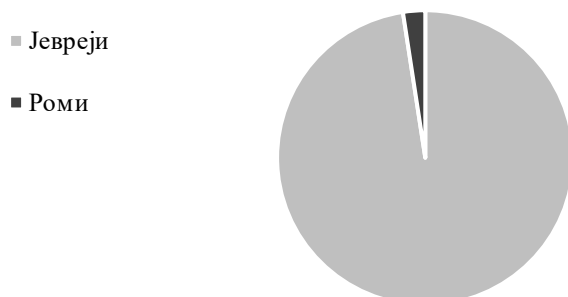
Три петине свих губитака са окупиране територије претрпљених у логору на Аутокоманди потицало је из Београдског региона, више од трећине из Баната, док је свега двадесет четврти део потицао из осталих делова окупиране територије. Неравномерно довођење заточеника у логор било је, с једне стране, последица његове првобитне намене, логора за Јевреје, чија је заступљеност у популацији окупиране Србије одредила и територијалну припадност жртава логора, док је, са друге стране, на територијалну припадност заточеника утицало и постојање других концентрационих логора.

Расистичка идеологија и јасно утврђена политика уништења на које су се нацисти ослањали у спровођењу идеје чишћења Европе од инфериорних народа спровођене су и на територији окупиране Србије. Сходно њима, у логор су довођени припадници „нижих раса“ одређених за потпуно уништење.

Табела 31. Логор Топовске шупе – национална структура страдалих из окупиране Србије

Топовске шупе	Укупно	Јевреји	%	Роми	%
Укупно	1.903	1.857	97,58	46	2,42

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 46. Логор Топовске шупе – национална структура страдалих из окупиране Србије

Национална структура страдалих у Јеврејском логору показује да у њему нису страдали искључиво Јевреји. Поред њих, који су представљали највећи део страдалих, у логор су довођени и Роми, углавном из Београда.⁸⁸ Стрељањем убијени Јевреји, који су претходно били у Топовским шупама, представљали су 88,30% страдалих сународника 1941. године.

У логор Топовске шупе довођени су мушкарци Јевреји са територије читаве окупиране Србије. Три петине страдалих у логору представљали су Јевреји из Београдског региона, нешто више од трећине из Баната, док су мушкарци Јевреји из осталог дела окупиране Србије чинили двадесет пети део губитака.

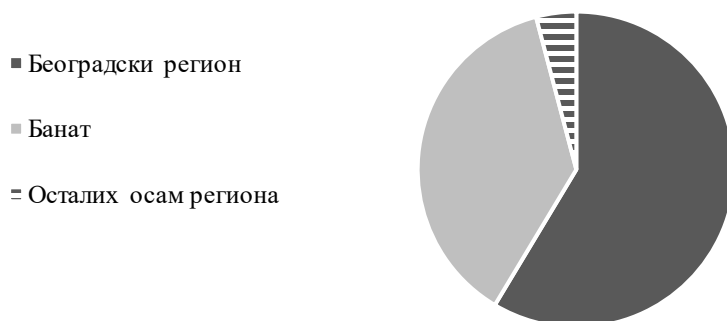
⁸⁸ Од Рома страдалих у логору Топовске шупе 86,96% је потицало из Београдског региона, 4,35% из Баната и 9,69% из осталих осам региона окупиране Србије. Пописом „Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године Роми нису третирано као посебна национална група, већ су, у случају посматране територије, углавном навођени као Срби, а у мањем броју као Муслимани. Један од циљева ревизије пописа коју спроводи Музеј жртава геноцида јесте отклањање те грешке идентификовањем страдалих припадника ромске заједнице. Опширније о страдању Рома са територије окупиране Србије видети у Pisari, Milovan, *Stradanje Roma u Srbiji za vreme holokausta*, Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014.

Табела 32. Логор Топовске шупе, Јевреји – територијална припадност страдалих из окупиране Србије

Топовске шупе – Јевреји	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Укупно	1.857	1.088	58,59	693	37,32	76	4,09

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 47. Логор Топовске шупе, Јевреји – територијална припадност страдалих из окупиране Србије

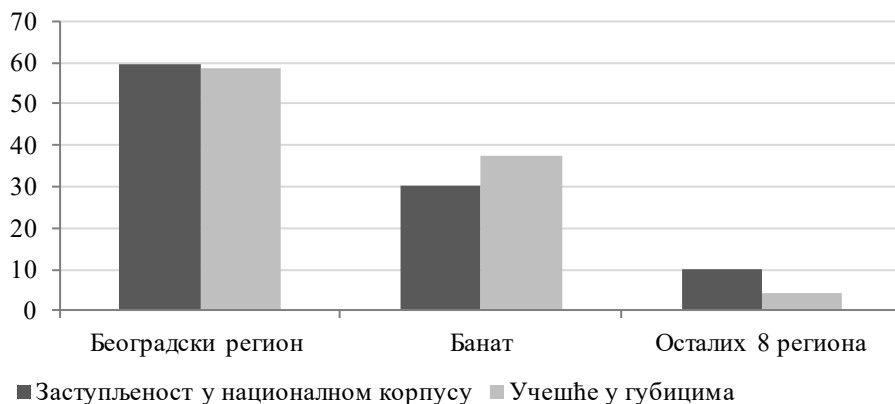
Заступљеност Јевреја у логору зависила је од њихове заступљености у становништву у појединим деловима окупиране територије, али и од постојања других концентрационих логора у тим деловима. Тиме ни учешће Јевреја из различитих региона у губицима у логору Топовске шупе није увек било у складу са њиховом уделом у националном корпусу.

Табела 33. Логор Топовске шупе, Јевреји – учешће у националном корпусу и учешће у губицима према регионалној припадности

Јевреји ОС	Учешће у националном корпусу	Учешће у губицима
Београдски регион	59,56	58,59
Банат	30,19	37,32
Осталих осам региона	10,24	4,09

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 48. Логор Топовске шупе, Јевреји – учешће у националном корпусу и учешће у губицима према регионалној припадности

Са две петине губитака у логору, Јевреји из Баната су претрпели страдање које је било реално 1,24 пута веће од њихове заступљености у националном корпусу. Чинећи три петине губитака, припадници јеврејске заједнице из Београда били су у складу са својом заступљеношћу у националном корпусу, док је учешће Јевреја из осталог дела окупиране Србије било 2,50 пута мање од њиховог удела у националном корпусу. Тиме је губитак који су Јевреји из Баната претрпели у логору Топовске шупе био 1,59 пута мањи од губитака Јевреја из Београда, а 9,12 пута већи од губитака сународника из осталог дела окупиране територије, али је, с обзиром на заступљеност Јевреја са различитих делова окупиране територије у националном корпусу, њихов губитак био реално 1,24 односно 3,09 пута већи. Реални губитак београдских Јевреја у логору Топовске шупе био је 2,46 пута већи од претрпљеног губитка сународника из осталих осам региона окупиране Србије (без Баната).

***

Тежња Немаца да у почетној фази холокауста уништи највиталнији део јеврејске заједнице у окупираној Србији битно је утицала на старосну структуру заточеника логора Топовске шупе, а самим тиме и на старосну структуру претрпљених губитака.⁸⁹ У логору страдали мушкарци Јевреји били су узраста између 15 и 60 година.

⁸⁹ Старосна структура је утврђена за 91,65% страдалих логораша Топовских шупа, док се за осталих 8,35% и даље траже подаци у изворима и литератури.

Табела 34. Логор Топовске шупе, Јевреји – старосна структура

Јевреји ОС – узраст	Укупно познатих	15–24	%	25–34	%	35–44	%	45–54	%	54–65	%
Укупно	1.702	308	18,10	392	23,03	443	26,23	361	21,21	198	11,63

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 49. Логор Топовске шупе, Јевреји – старосна структура

Припадници јеврејске заједнице различитих узраста страдали у логору Топовске шупе нису поднели једнаке губитке. По четвртину претрпљених губитака у логору представљали су мушкарци доби од 25 до 34 и од 35 до 44 године, по петину страдалих чинили су узрасти од 15 до 24 и од 45 до 54 године, док су деветину претрпљених губитака чинили Јевреји старости између 55 и 64 године.⁹⁰

У логор Топовске шупе довођени су мушки припадници јеврејске заједнице одређеног узраста из свих делова окупиране територије. Старосна структура Јевреја страдалих у логору Топовске шупе из различитих региона окупиране Србије није била једнака.⁹¹

⁹⁰ Међу страдалим Јеврејима узраста од 55 до 64 године три четвртине претрпљених губитака (75,75%) чинили су мушкарци узраста од 55 до 60 година.

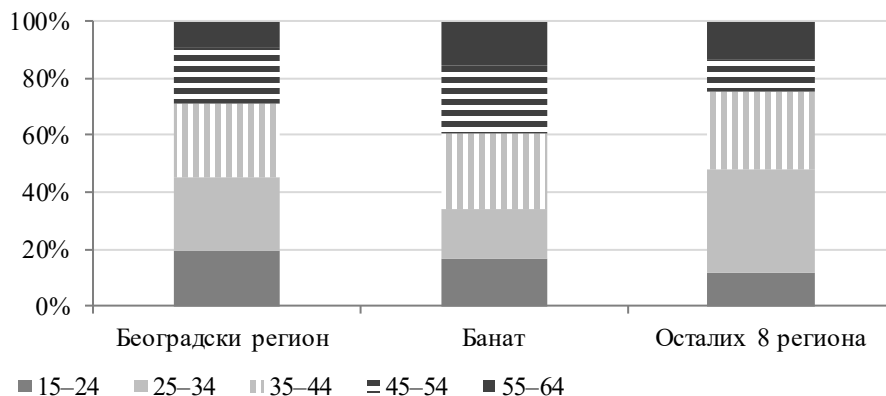
⁹¹ Старосна структура страдалих у логору Топовске шупе из различитих делова окупиране Србије није била позната у једнакој мери, тако да је најбоље утврђена код Јевреја из Београдског региона, нешто лошије код Јевреја из Баната, док је најлошије утврђена код њихових сународника из осталог дела окупиране Србије, код којих је непозната за две петине губитака. Један од циљева у процесу ревизије пописа „Жртве рата“ јесте да се отклоне недостаци, односно уради допуна недостајућим подацима.

Табела 35. Логор Топовске шупе, Јевреји – старосна структура према територијалној припадности

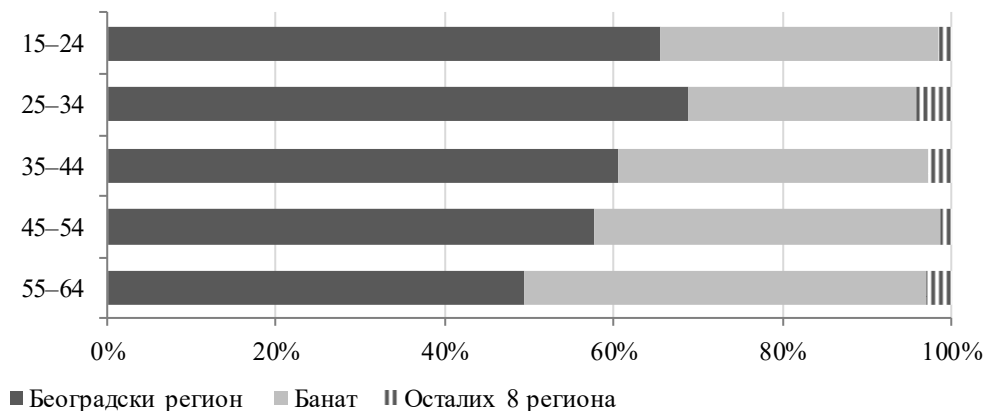
Топовске шупе – Јевреји према узрасту	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
До 14	--	--	--	--	--	--	--
%	--	--	//	--	//	--	//
15–24	308	201	65,26	101	32,79	5	1,62
%	18,10	19,22	//	16,50	//	11,36	//
25–34	392	270	68,88	106	27,04	16	4,08
%	23,03	25,81	//	17,32	//	36,36	//
35–44	443	269	60,72	163	36,79	12	2,71
%	26,23	25,72	//	26,63	//	27,27	//
45–54	361	208	57,62	148	41,00	5	1,38
%	21,21	19,88	//	24,18	//	11,36	//
55–64	198	98	49,49	94	47,47	6	3,03
%	11,63	9,37	//	15,36	//	13,64	//
65 и више	--	--	--	--	--	--	--
%	--	--	//	--	//	--	//
Укупно познатих	1.702	1.046	61,46	612	35,96	44	2,58
Непознато	155	42	27,10	81	52,26	32	20,64
%	8,35	3,86	//	11,69	//	42,10	//
Укупно	1.857	1.088	58,59	693	37,32	76	4,09

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 50. Логор Топовске шупе, Јевреји – заступљеност узраста у губицима према територијалној припадности

Јевреји из различитих делова окупиране Србије нису имали једнаку заступљеност узраста у губицима претрпљеним у логору Топовске шупе. Готово половину страдалих из Београдског региона (45,03%), као и из осталих осам региона окупиране територије (47,72%), чинили су мушкарци узраста од 15 до 34 године, с тим што су припадници старије узрасне групе (од 25 до 34 године) код страдалих Јевреја из Београдског региона били 1,34 пута заступљенији у губицима од млађе групе, док су међу страдалима из осталог дела окупиране Србије имали 3,20 пута веће учешће. С друге стране, међу банатским Јеврејима, страдали ових доби представљали су трећину претрпљених губитака (33,82%) у логору у Топовским шупама, са изједначеним учешћем обе узрасне групе. Заступљеност ових млађих узраста (од 15 до 34 године) у губицима Јевреја из Београдског региона и осталих осам региона окупиране Србије била је 1,33 односно 1,41 пута већа него међу Јеврејима из Баната. Са две петине страдалих старосне доби између 45 и 64 године, жртве логора из Баната (39,54%) биле су просечно доста старије од својих сународника из Београда (29,25%) и осталог дела окупиране територије (25,00%), са 1,35 односно 1,58 пута већим учешћем ових узраста у губицима.

Графикон 51. Логор Топовске шупе, Јевреји – удео у губицима по узрасту, према територијалној припадности

Београдски Јевреји, који су чинили три петине губитака, представљали су највећи део страдалих у свим узрасним групама, али са неједнаким уделом, тако да су чинили по две трећине страдалих узраста од 15 до 24 и од 25 до 34 године, али и мање од половине губитака доби од 55 до 64 године.⁹²

⁹² Јевреји Београдског региона су међу страдалима узраста од 15 до 24 и од 25 до 34 године старости имали 1,32 односно 1,39 пута већи удео него што су имали у губицима узраста од 55 до 64 године.

С друге стране, страдали Јевреји из Баната имали су веће уделе међу страдалима старијих доби, чинивши половину страдалих старосне групе од 55 до 64 године.⁹³ Њихови сународници из осталих осам региона окупиране територије имали различите уделе, који су варирали у односу на просечни удео у губицима са познатим узрастом, значајнији је био у губицима узраста од 25 до 34 године, док им је удео био мањи у губицима у доби од 15 до 24 и од 45 до 54 године.⁹⁴

***

Тежња Немаца да у првој фази спровођења холокауста на територији окупиране Србије уништи мушкарце одређене доби условила је професионалну структуру логораша прикупљених у првом специјализованом логору за Јевреје у Београду. Самим тиме је и професионална структура жртава логора Топовске шупе била специфична.⁹⁵

Табела 36. Логор Топовске шупе, Јевреји – професионална структура

Топовске шупе – Јевреји према занимањима	Укупно
Укупно познатих	1.687
Привредници	733
%	43,45
Радници	187
%	11,08
Службеници, стручњаци, слободне професије	494
%	29,28
Ученици, студенти	211
%	12,51
Изддржавана лица	29
%	1,72
Остала и непозната занимања	33
%	1,96

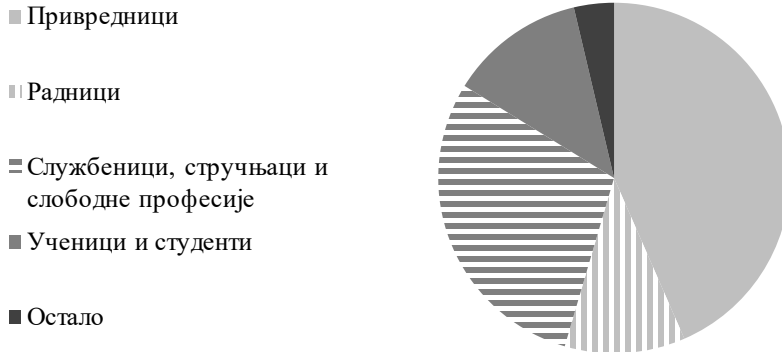
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

⁹³ Банатски Јевреји су у губицима старосне групе од 55 до 64 године имали удео који је био 1,75 пута већи од удела који су имали у губицима узраста од 25 до 34 године и 1,45 односно 1,29 пута већи удео у губицима него код старосних група од 15 до 24 и од 35 до 44 године.

⁹⁴ Удео Јевреја из осталих осам региона у губицима узрасне групе од 25 до 34 године био је 2,53 односно 2,96 пута већи од удела који су имали у старосним групама од 15 до 24 и од 45 до 54 године.

⁹⁵ Неутврђене професије је једанаести део Јевреја (170 – 9,15%) страдалих у Топовским шупама и за њиховим занимањима се у процесу ревизије пописа трага у изворима и литератури.

Графикон 52. Логор Топовске шупе, Јевреји – професионална структура

Више од две петине страдалих Јевреја заточених у логору на Аутокоманди представљали су привредници (43,45%), који су, заједно са страдалим радницима (11,08%), чинили више од половине претрпљених губитака. Трећину губитака представљали су службеници и стручњаци различитих профила (25,84%), заједно са припадницима слободних професија (3,44%), праћених са осмином губитака које су чинили ученици и студенти.⁹⁶ Издржавана лица су међу страдалим логорашима Топовских шупа представљала тек њихов педесет осми део.

Јевреји из различитих делова окупиране територије страдали у логору Топовске шупе нису имали једнаку професионалну структуру.⁹⁷ Другачија професионална структура припадника јеврејске заједнице из различитих региона окупиране Србије страдалих у логору била је условљена како њиховом предратном професионалном структуром, тако и бројем Јевреја из тих региона послатих у логор.

⁹⁶ У логору Топовске шупе живот је изгубило 90 студената, и они су представљали 5,33% укупних губитака у логору са познатим занимањем, као и две петине страдалих ученика и студената (42,65%).

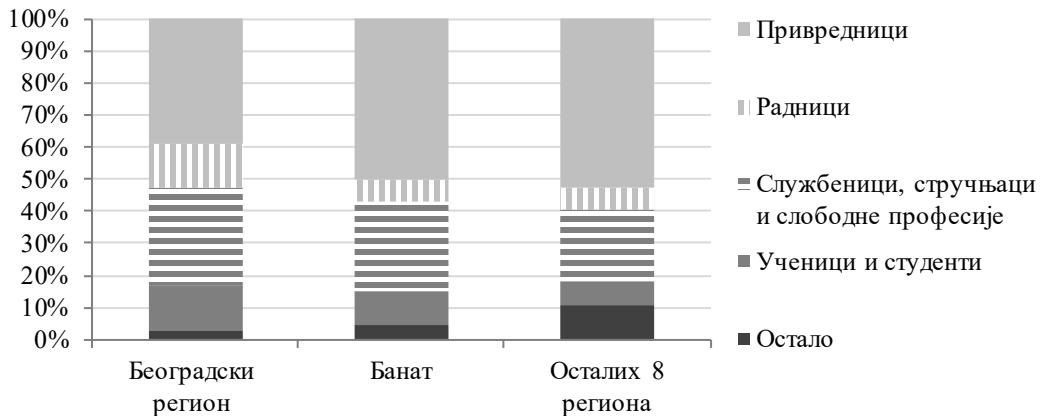
⁹⁷ Професионална структура припадника јеврејске заједнице из различитих делова окупиране Србије страдалих у логору Топовске шупе није била позната у једнакој мери. Најлошије је утврђена код Јевреја из Баната, доста боље код Јевреја из Београдског региона, док је најбоље утврђена код њихових сународника из осталог дела окупиране Србије, код којих је у потпуности позната. Један од задатака текуће ревизије пописа страдалих је употпуњавање података.

Табела 37. Логор Топовске шупе, Јевреји – професионална структура према територијалној припадности

Топовске шупе – Јевреји према занимањима	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Пољопривредници	9	--	--	8	88,89	1	11,11
%	0,53	--	//	1,37	//	1,31	//
Привредници	733	400	54,57	293	39,97	40	5,46
%	43,45	38,99	//	50,08	//	52,63	//
Радници	187	142	75,93	40	21,39	5	2,67
%	11,08	13,84	//	6,84	//	6,58	//
Војска и полиција	1	1	100,0	--	--	--	--
%	0,06	0,10	//	--	//	--	//
Службеници/стручњаци	436	278	63,76	143	32,80	15	3,44
%	25,84	27,09	//	24,44	//	19,74	//
Слободне професије	58	34	58,62	22	37,93	2	3,45
%	3,44	3,31	//	3,76	//	2,63	//
Издржавана лица	29	15	51,72	7	24,14	7	24,14
%	1,72	1,46	//	1,20	//	9,21	//
Ученици и студенти	211	144	68,25	61	28,91	6	2,84
%	12,51	14,03	//	10,43	//	7,89	//
Остала занимања	9	5	55,56	4	44,44	--	--
%	0,53	0,49	//	0,68	//	--	//
Лични приходи	10	5	50,00	5	50,00	--	--
%	0,59	0,49	//	0,85	//	--	//
Незапослени	4	2	50,00	2	50,00	--	--
%	0,24	0,19	//	0,34	//	--	//
Укупно познато	1.687	1.026	60,82	585	34,68	76	4,50
Непозната занимања	170	62	36,47	108	63,53	--	--
%	9,15	5,70	//	15,58	//	--	//
Укупно	1.857	1.088	58,59	693	37,32	76	4,09

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 53. Логор Топовске шупе, Јевреји – заступљеност професија у губицима према територијалној припадности

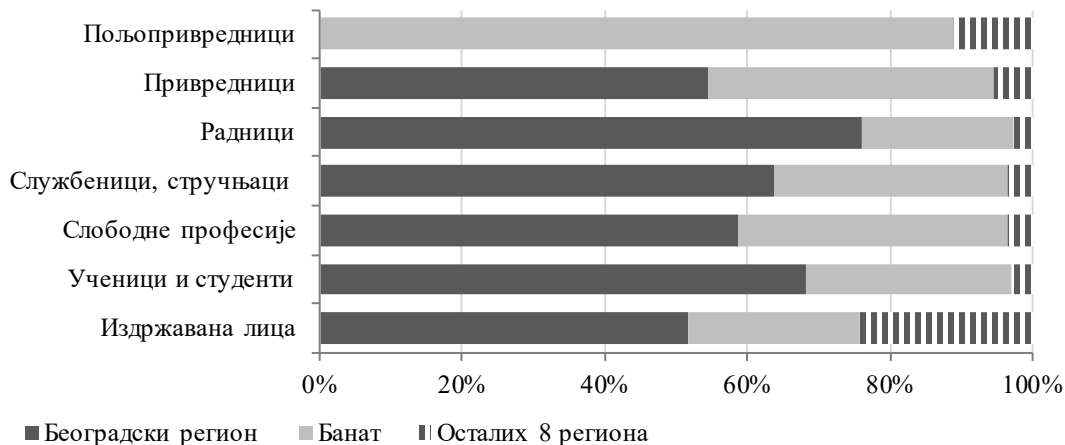

Учешћа професија у губицима Јевреја из различитих делова окупиране Србије страдалих у логору Топовске шупе нису била једнака. Привредници су представљали најбројнију професионалну групу међу страдалим Јеврејима из сва три дела окупиране територије, тако да су чинили две петине страдалих из Београда и по половину губитака из Баната и осталог дела окупиране Србије, што је било 1,28 односно 1,35 пута веће учешће у губицима него код београдских Јевреја. Заступљеност радника у губицима београдских Јевреја, међу којима су представљали седмину губитака, била је двоструко већа (2,02 односно 2,10 пута) него међу сународницима из остала два дела окупиране територије. Трећину односно више од четвртине губитака Јевреја из Београдског региона и Баната страдалих у логору у Топовским шупама представљали су службеници и стручњаци различитих профила, те припадници слободних професија (30,40% односно 28,20%), што је било 1,36 односно 1,21 пута веће учешће него међу сународницима из осталих осам региона окупиране територије (22,37%). Студенти и махом средњошколски ученици представљали су седмину губитака Јевреја Београдског региона страдалих у логору Топовске шупе, што је била 1,34 односно 1,78 пута већа заступљеност у губицима него међу банатским Јеврејима и Јеврејима из осталих осам региона окупиране Србије.⁹⁸

⁹⁸ Студенти су, међу Јеврејима Београдског региона страдалим у Топовским шупама, чинили 5,75% губитака (59), из Баната 4,96% (29) и осталог дела окупиране територије 2,63% (2), док су међу страдалим ученицима и студентима из Београдског региона представљали 40,97% губитака, из Баната 47,54%, а међу страдалима из осталих осам региона 33,33%.

Занемарљиво учешће у губицима међу Јеврејима из Баната и осталог дела окупиране Србије представљали су пољопривредници, којих није било међу страдалим београдским Јеврејима. Издржавана лица су међу страдалим Јеврејима из осталих осам редиона имали вишеструко већу заступљеност него међу страдалима из остала два региона.

Графикон 54. Логор Топовске шупе, Јевреји – удео у губицима по професијама, према територијалној припадности

Београдски Јевреји, који су чинили три петине губитака у Топовским шупама, представљали су највећи део страдалих у готово свим професионалним групама, али са неједнаким уделом. Они су чинили три четвртине страдалих радника и две трећине ученика и студената,⁹⁹ али и половину губитака привредника.¹⁰⁰ С друге стране, страдали Јевреји из Баната су имали веће уделе у губицима међу страдалим привредницима и припадницима слободних професија, а чинили су и девет десетина страдалих пољопривредника, али су имали и доста мањи удео међу страдалим радницима.¹⁰¹ Њихови сународници из осталог дела окупиране

⁹⁹ Међу страдалим студентима у Топовским шупама 62,13% је потицало из Београдског региона, 33,98% из Баната и 3,88% из осталих осам региона окупиране територије.

¹⁰⁰ У односу на заступљеност у укупним губицима у логору Топовске шупе, Јевреји Београдског региона су у губицима радника имали 1,25 пута већи удео, ученика и студената 1,12 пута већи удео, изједначен удео у губицима службеника, стручњака и припадника слободних професија, али и 1,11 пута мањи удео међу страдалим привредницима. Тиме су Јевреји Београдског региона имали 1,39 пута већи удео у губицима међу страдалим радницима него међу привредницима.

¹⁰¹ Банатски Јевреји су, у односу на удео у губицима у Топовским шупама, имали 2,56 пута већи удео међу страдалим пољопривредницима, 1,15 односно 1,09 пута већи удео међу

територије имали су вишеструко веће уделе међу страдалим издржаваним лицима и пољопривредницима, већи удео и у губицима привредника, а мање уделе у претрпљеним губицима у свим осталим професионалним групама.¹⁰²

Логор на београдском сајмишту – *Judenlager Semlin*

Ради ефикаснијег спровођења „коначног решења јеврејског питања“ у окупираној Србији, Немци су одлучили да предвиђени концентрациони логор на београдском Сајмишту, намењен за непријатељски расположено становништво окупиране територије, претворе у логор за Јевреје, *Judenlager Semlin*,¹⁰³ док је формирање прихватног логора остављено за касније.¹⁰⁴

страдалим привредницима и припадницима слободних професија, али и 1,20 односно 1,62 пута мањи удео међу страдалим ученицима, студентима и радницима. Тиме су банатски Јевреји имали 1,87 пута већи удео међу страдалим привредницима него што су имали међу радницима.

¹⁰² У односу на заступљеност у губицима у логору Топовске шупе, Јевреји из осталих осам региона су у губицима издржаваних лица и пољопривредника имали 5,36 односно 2,47 пута већи удео, привредника 1,21 пута већи удео, али и 1,58 односно 1,68 пута мањи удео међу страдалим ученицима и студентима односно радницима. Тиме су Јевреји из осталих осам региона имали 2,04 пута већи удео у губицима међу страдалим привредницима него што су имали међу страдалим радницима.

¹⁰³ Опширније о логору, времену, разлозима и општем контексту његовог настанка, организацији логора, условима у логору и страдању видети у М. Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu*, 45–147; Dragan Cvetković, „Sajmište – a place of memories on the German concentration camp, Numerical determination and quantitative analysis of Jewish victims“, *Miejsca (Nie)Pamięci*, ed. Bartosz Heksel and Grzegorz Jeżowski (Krakow: Muzeum Krakowa, 2019), 86–97.

¹⁰⁴ Намеру да логор на београдском Сајмишту послужи као логор за утамничење непријатељски расположеног становништва окупиране територије Немци су спровели у дело након елиминације свих логораша из Јеврејског логора Земун. Од почетка маја Сајмиште постаје Прихватни логор Земун (*Anhaltelager Semlin*), у који се допремају логораша са читавог простора Југославије, а делом и из неких европских држава. Према расположивим подацима из базе података „Жртве рата 1941–1945“, у логору на Сајмишту је у периоду од маја 1942. до априла 1944. године живот изгубило 7.149 особа (у обзир су узети само југословенски држављани). Током 1942. године у логору је живот изгубила половина (53,10%) страдалих логораша, наредне године још трећина (34,73%), да би у четири месеца постојања логора у 1944. години у њему страдала осмина (12,18%) од укупно претрпљених губитака. Тиме је стопа смртности у логору у 1942. години била 2,29 пута већа него у наредној, а у последњој години постојања логора незнатно већа него у претходној (1,05 пута). Највећи део страдалих у логору потицао је са територије НДХ (90,91%), док их је из окупиране Србије било 5,92%, а из осталих делова Југославије 3,17%. Мушкарци су чинили 96,12% страдалих. Готово сви страдали у логору били су српске националности (93,56%). Припадници партизанског покрета чинили су 3,43% у логору претрпљених губитака. Опширније о Прихватном логору Земун видети: М. Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu*, 151–444.

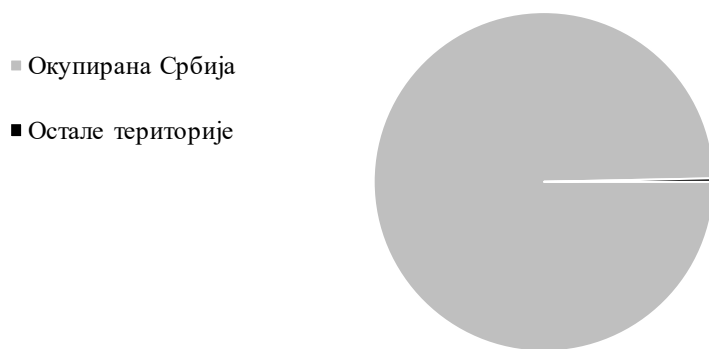
Први логораши су у специјализовани односно посебни логор за Јевреје доведени почетком децембра.

Табела 38. Логор у Земуњу (Сајмиште) – територијална припадност жртава

Логор Сајмиште	Укупно	Окупирана Србија	%	Остале територије	%
Укупно	3.616	3.604	99,67	12	0,33

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 55. Логор Сајмиште – територијална припадност жртава

Оформљен као логор за Јевреје са територије окупиране Србије, логор је примао затворенике који су прикупљани на тој територији. Међу логорашима се нашао и мали број заточеника из других делова Југославије, који су се у моменту хапшења из различитих разлога нашли на окупираној територији. Они су представљали занемарљив део жртава логора. Такође, логор је послужио за уништење преосталих Јевреја емиграната који су се у почетној фази рата затекли на окупираној територији, а до тада су се, већином, налазили у логору у Шапцу.¹⁰⁵

Логор на београдском Сајмишту је од почетка био замишљен као највећи и главни немачки логор. У њега су довођени затвореници из свих делова окупиране територије, па су и жртве потицале из свих делова окупиране Србије.

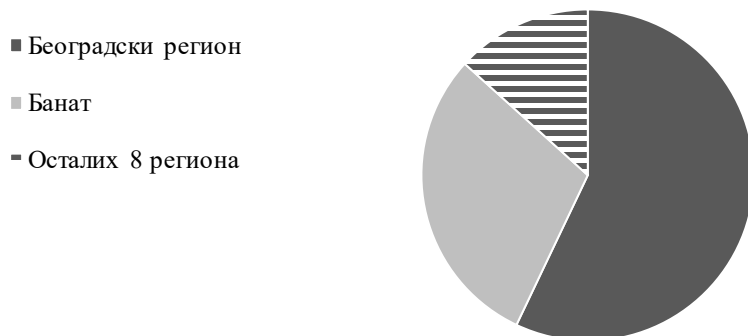
¹⁰⁵ Опширније о судбини јеврејских емиграната из логора у Шапцу видети у Koljanin, M. „Poslednje putovanje Kladovskog transporta“, *Kladovo transport / The Kladovo transport, Zbornik radova*, ur. Andrej Mitrović, 65–101, Beograd: JIM, 2006.

Табела 39. Логор Сајмиште – територијална припадност страдалих из окупиране Србије

Логор Сајмиште	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Укупно	3.604	2.070	57,44	1.054	29,24	480	13,32

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 56. Логор Сајмиште – регионална припадност жртава са окупиране територије

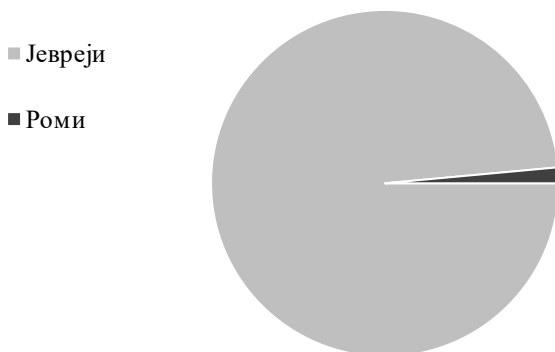
Логораши из Београдског региона су са три петине страдалих представљали најбројнију групу у губицима претрпљеним у логору. Следили су их Банаћани, који су чинили трећину страдалих, док су логораши из осталих осам региона окупиране Србије представљали осмину губитака логора Сајмиште.

Следећи одредбе расних закона, немачка окупациона управа у Србији је у логор на београдском сајмишту, поред Јевреја због којих је логор и био оформљен, довела и групу Рома. Обе националности су претрпеле губитке у логору.

Табела 40. Логор Сајмиште – национална структура страдалих из окупиране Србије

Логор Сајмиште	Укупно	Јевреји	%	Роми	%
Укупно	3.604	3.551	98,53	53	1,47

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 57. Логор Сајмиште – национална структура

Намена логора да послужи за коначно решење јеврејског питања у окупираној Србији условила је и националну структуру његових жртава. Готово све страдале у логору чинили су припадници јеврејске заједнице.¹⁰⁶ Највећи део утамничених Рома у логору је до краја марта или почетка априла 1942. године био ослобођен,¹⁰⁷ тако да су они представљали тек шездесет осми део губитака претрпљених у Јуденлагеру.¹⁰⁸

Прве групе Јевреја су у логор на Сајмишту доведене одмах након његовог формирања у првој половини децембра 1941. године. Лоша исхрана, неуслован смештај и недостатак хигијене, уз оскудне болничке могућности, проузроковали су да је страдање Јевреја у логору отпочело са његовим формирањем, а окончано је њиховим потпуним уништењем до почетка маја наредне године. Највећи део Јевреја у логору је убијен гасом, коришћењем

¹⁰⁶ У број страдалих у логору за Јевреје на Београдском сајмишту урачунате су и жртве из Јеврејске болнице у Београду, како болесници, тако и особље болнице и чланови њихових породица који су се тамо налазили (између 300 и 400 особа).

¹⁰⁷ Опширније о судбини Рома у логору на Сајмишту видети у М. Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu*, 98–106.

¹⁰⁸ Две трећине Рома (67,92%) страдалих у логору Сајмиште изгубило је животе у 1941. години, услед лоших смештајних услова (лошијих него код Јевреја), зиме (Роми су били доста лошије обучени од Јевреја), глади и болести. Од Рома страдалих у логору на београдском сајмишту 83,02% је потицало из Београдског региона, а 16,98% из осам региона окупиране територије, док међу њима није било Рома из Баната. Три петине у логору страдалих Рома чиниле су жене (60,38%), док су међу страдалим мушкарцима половину (47,62%) чинила деца до 14 година старости. Деца су у укупним губицима Рома на Сајмишту представљала 35,85% претрпљених губитака, а 78,95% њих је изгубило живот током децембра 1941. године. Она су представљала 59,37% претрпљених губитака Рома у логору 1941. године, тако да је њихова стопа смртности у децембру била 2,61 пута већа него код одраслих особа ове националности.

специјално адаптираног камиона (гасни камион – душегупка), а само мањи део стрељањем, већином у периоду када је камион био покварен, или је умро од лоших услова живота у логору.¹⁰⁹

Табела 41. Логор Сајмиште, Јевреји – губици према години страдања

Логор Сајмиште	Укупно	1941.	%	1942.	%
Укупно	3.551	8	0,22	3.543	99,78

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Претрпљени губици Јевреја у тек нешто више од пола месеца постојања логора у 1941. години били су минимални, тако да се све страдање у Јеврејском логору Земун везује за 1942. годину. Заправо, од свих страдалих у логору Сајмиште 1942. године 78,27% је изгубило животе током априла месеца, 6,83% у мају, 4,80% током марта, а 10,10% током осталих месеци, или им је месец страдања непознат.

Кулминација холокауста на територији окупиране Србије 1942. године погодила је Јевреје из свих њених делова. У Јуденлагер су прво доведени Јевреји из Београда, како домаћи, тако и у њему интернирани Јевреји из Баната, а затим и њихови сународници из осталог дела окупиране Србије. Највеће групе касније пристиглих, крајем зиме и у рано пролеће 1942. године, били су интернирци из логора у Нишу, затим Јевреји из Новог Пазара и са дела КиМ који су се да тада налазили у логору у Косовској Митровици.¹¹⁰

¹⁰⁹ Поред сведочанстава о неподношљивим условима боравка у логору, сталној глади и психолошком стању логораша, о великој смрности у логору на Сајмишту директно сведочанство је оставила Хилда Дајч у свом последњем (четвртном) писму из прве половине фебруара 1942. године, у коме се говори о 27 лешева логораша смештених у Турском павиљону. Из писма се не може закључити шта је био узрок њихове смрти. Наведено према Теодор Коваџ, „Kontakti zatočenih Jevreja u koncentracionim logorima u Beogradu sa spoljnim svetom tokom Drugog svetskog rata, *Jevrejski istorijski muzej Zbornik 10*, 2015, 379.

¹¹⁰ У исто време у логор на Сајмишту доведени су Јевреји из логора у Шапцу, које су углавном чинили страни држављани.

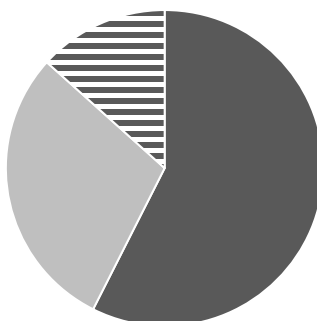
Табела 42. Логор Сајмиште, Јевреји – регионална припадност страдалих према години страдања

Логор Сајмиште	Укупно	1941.	%	1942.	%
Београдски	2.026	5	0,25	2.021	99,75
%	57,05	62,50	//	57,04	//
Банат	1.054	1	0,09	1.053	99,91
%	29,68	12,50	//	29,72	//
Осам региона	471	2	0,42	469	99,58
%	13,26	25,00	//	13,24	//
Укупно	3.551	8	0,22	3.543	99,78

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 58. Логор Сајмиште, Јевреји – регионална припадност

- Београдски регион
- Банат
- ▨ Осталих 8 региона

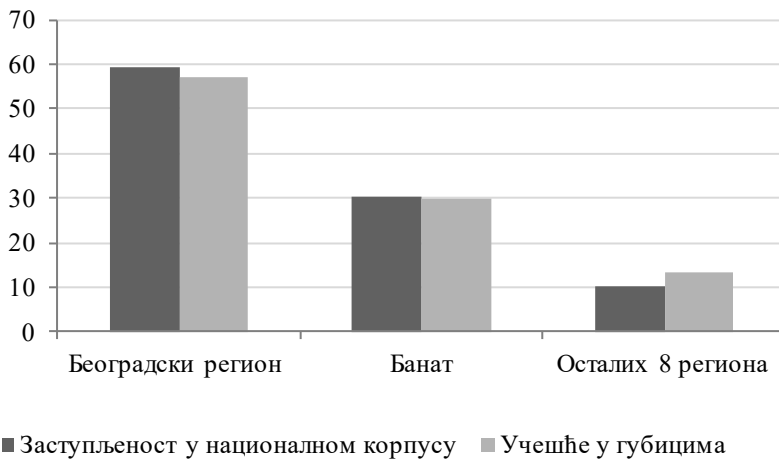
Три петине губитака у логору на Сајмишту представљали су Јевреји из Београда, готово трећину њихови сународници из Баната, а нешто више од осмине Јевреји из осталог дела окупиране Србије. Страдање у логору Јевреја из различитих делова окупиране територије није било у складу са њиховом заступљеношћу у оквиру националног корпуса.

Табела 43. Логор Сајмиште, Јевреји – учешће у националном корпусу и учешће у губицима према регионалној припадности

Јевреји ОС, логор Сајмиште	Учешће у националном корпусу	Учешће у губицима у логору
Београдски регион	59,56	57,05
Банат	30,19	29,68
Осталих осам региона	10,24	13,26

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 59. Логор Сајмиште, Јевреји – учешће у националном корпусу и учешће у губицима према регионалној припадности (%)

У логору Сајмиште, учешће у губицима Јевреја из Београдског региона и Баната, као највећих заједница, било је једнако њиховој заступљености у националном корпусу.¹¹¹ С друге стране, учешће у губицима у логору Јевреја из осталих осам региона окупиране Србије било је 1,29 пута веће од њиховог удела у националном корпусу. Губитак који су Јевреји из Београда претрпели у логору био је двоструко већи (1,92 пута) од губитака Јевреја из Баната, а 4,30 пута већи од губитака сународника из осталог дела окупиране територије, али је, с обзиром на заступљеност Јевреја из различитих делова окупиране Србије у националном корпусу, губитак Јевреја из осам региона у унутрашњости окупиране територије био реално 1,34 односно 1,31 пута већи од губитка сународника из Београда и Баната.

***

Време формирања Јеврејског логора Земун, након окончања почетне фазе холокауста у окупираној Србији, битно је утицало на полну структуру у њему заточених логораша. Иако су у њему били логорисани Јевреји оба пола, четири петине жртава у логору чиниле су особе женског пола.

¹¹¹ Тачније, заступљеност београдских Јевреја у губицима логора на Сајмишту била је 1,04 пута мања од њиховог учешћа у националном корпусу.

Графикон 60. Логор Сајмиште, Јевреји – полна структура**Табела 44.** Логор Сајмиште, Јевреји – полна структура према години страдања

Логор Сајмиште – страдали по полу	Укупно	1941.	%	1942.	%
Мушкарци	777	8	1,03	769	98,97
%	21,88	100,0	//	21,71	//
Жене	2.774	--	--	2.774	100,0
%	78,12	--	//	78,29	//
Укупно	3.551	8	0,39	3.543	99,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

У минималним губицима током мање од месец дана постојања логора у 1941. години, проузрокованих лошим животним условима у логору, сви страдали су били мушког пола.¹¹² Све жене страдале у логору изгубиле су живот 1942. године. Мушкарци који су 1942. године страдали у Јеврејском логору Земун представљали су 65,50% губитака овог пола те године, док су у логору страдале Јеврејке представљале 97,92% страдалих жена 1942. године.

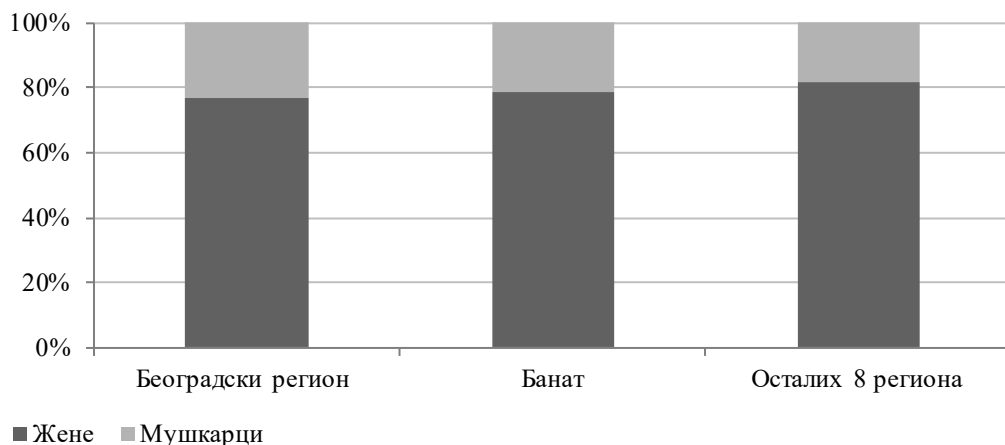
У логор на Сајмишту довођени су припадници јеврејске заједнице оба пола из свих десет региона окупиране Србије. Међу страдалим Јеврејима из различитих делова окупиране територије постојале су минималне разлике у претрпљеним губицима полова.

¹¹² Лоши услови смештаја и исхране у концентрационом логору на Сајмишту првенствено су погодили најмлађе и најстарије логораше. Половину страдалих у логору 1941. године чинила су деца узраста до 14 година, а четвртину особе старе 74 и више година.

Табела 45. Логор Сајмиште, Јевреји – полна структура према територијалној припадности

Логор Сајмиште – страдали по полу	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Мушкарци	777	466	59,97	226	29,09	85	10,94
%	21,88	23,00	//	21,44	//	18,05	//
Жене	2.774	1.560	56,24	828	29,85	386	13,91
%	78,12	77,00	//	78,56	//	81,95	//
Укупно	3.551	2.026	57,05	1.054	29,68	471	13,26

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

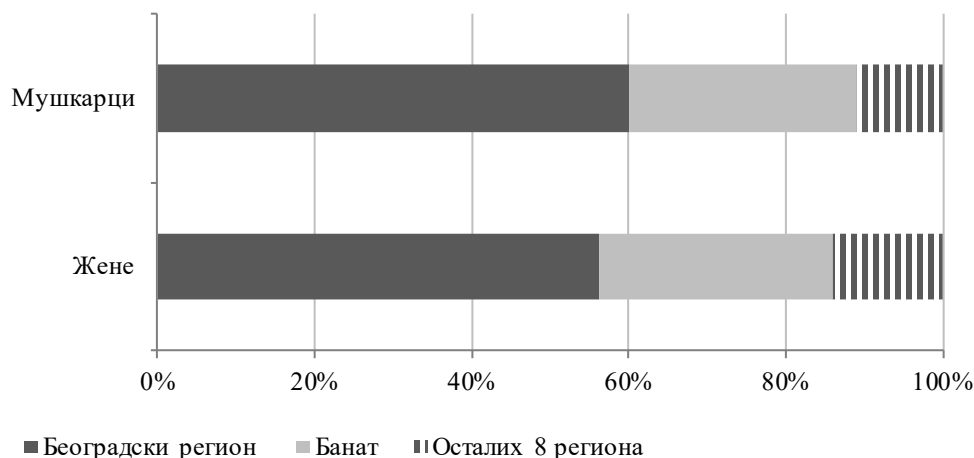
Графикон 61. Логор Сајмиште, Јевреји – заступљеност полова у губицима према територијалној припадности

Жене страдале у логору представљале су апсолутно доминантну групу у односу на мушкарце, без обзира из ког дела окупиране Србије да су потицале, са незнатним разликама у учешћу у губицима. Тако су жене из Београдског региона представљале три четвртине губитака Јевреја овог региона страдалих на Сајмишту, док су особе женског пола из друга два дела окупиране територије представљале по четири петине њихових

губитака.¹¹³ Заступљеност мушкараца у губицима Јевреја који су потицали из Београдског региона била је незнатно већа (1,07 пута) од заступљености особа мушког пола у губицима банатских Јевреја и 1,27 пута већа од учешћа мушкараца међу жртвама сународника из осталог дела окупиране Србије.

Графикон 62. Логор Сајмиште, Јевреји – удео у губицима полова према територијалној припадности

Апсолутна доминација жена међу жртвама Јеврејског логора у Земуну је одредила уделе Јевреја из различитих делова окупиране Србије у укупним губицима у логору. Мале разлике у уделу су постојале код мушкараца из различитих делова окупиране територије, па су тако београдски Јевреји имали незнатно већи удео (1,05 пута), банатски изједначен, док је удео у губицима мушкараца Јевреја из осталог дела окупиране Србије био мањи (1,21 пута) од просечног удела страдалих ових региона у укупним губицима у логору. Јевреји Београдског региона имали су 1,07 пута већи удео у губицима мушкараца него што им је био удео међу страдалим женама, сународници из Баната су имали изједначене уделе, док су на Сајмишту страдали Јевреји из осталих осам региона имали за четвртину (1,27 пута) већи удео у губицима жена него мушкараца.

¹¹³ Жене су међу у логору страдалим Јеврејима из осталих осам региона имале 1,06 пута већу заступљеност у губицима од Јеврејки у губицима сународника из Београдског региона и 1,04 пута веће учешће од жена из Баната.

***

Оформљен као највећи специјализовани односно посебни логор за Јевреје на територији окупиране Србије, у логор Сајмиште су допремани логораши свих узраста. Самим тиме су и у претрпљеним губицима јеврејске заједнице у њему биле обухваћене све старосне групе. Време настанка логора, након спровођења прве фазе холокауста, у великој мери је утицало на старосну структуру жртава.¹¹⁴

Табела 46. Логор Сајмиште, Јевреји – старосна структура

Логор Сајмиште – страдали по узрасту	Укупно
Укупно познатих	3.231
До 14	919
%	28,44
15–24	371
%	11,48
25–54	1.272
%	39,37
55–64	314
%	9,72
65 и више	355
%	10,99

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 63. Логор Сајмиште, Јевреји – старосна структура претрпљених губитака

¹¹⁴ Старосна структура страдалих у логору Сајмиште утврђена је у 90,99% случајева, док се у изворима и литератури током текућег процеса ревизије пописа трага за подацима о осталих 9,01% непознатог узраста (320).

Појединачно најбројнију групу међу страдалима, са учешћем већим од четвртине претрпљених губитака, представљала су деца до 14 година старости.¹¹⁵ Две петине губитака су чиниле узрасне групе које су обухватале особе старости од 25 до 54 године. Пошто су као народ уништавани у целини, по деветину губитака у логору представљали су Јевреји доби од 15 до 24 и 65 и више година, уз десети део страдалих узраста од 55 до 64 године.

Временски оквир у коме је постојао *Judenlager Semlin* битно је утицао на старосну структуру у њему страдалих припадника јеврејске заједнице. Формирање логора на београдском Сајмишту након елиминације већине мушког дела популације у оквиру јеврејског националног корпуса условило је другачију старосну структуру у њему страдалих Јевреја различитог пола.¹¹⁶

Табела 47. Логор Сајмиште, Јевреји – старосна структура према полној припадности

Логор Сајмиште – страдали по узрасту	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
До 14	919	480	52,23	439	47,77
%	28,44	66,85	//	17,47	//
15–24	371	32	8,62	339	91,38
%	11,48	4,46	//	13,49	//
25–34	395	1	0,25	394	99,75
%	12,22	0,14	//	15,68	//
35–44	492	6	1,22	486	98,78
%	15,23	0,83	//	19,34	//
45–4	385	11	2,86	374	97,14
%	11,91	1,53	//	14,88	//
55–64	314	36	11,46	278	88,54
%	9,72	5,01	//	11,06	//

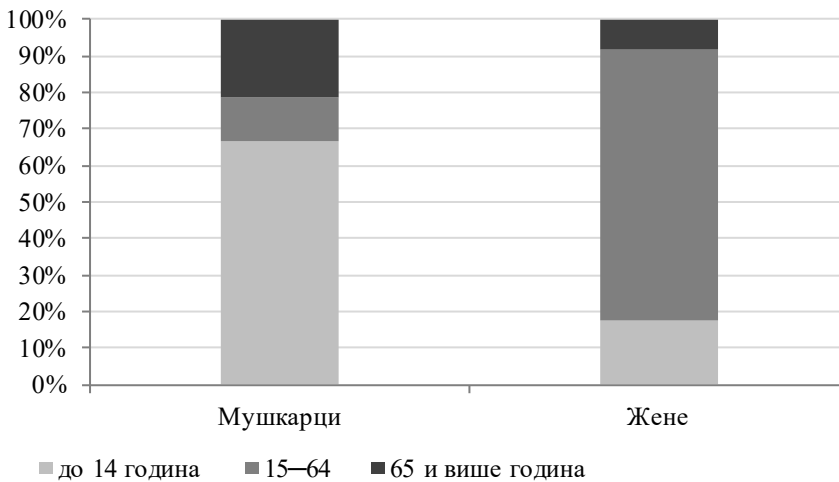
¹¹⁵ На основу оскудно сачуване архивске грађе могуће је делимично сагледати старосну структуру у логору. Тако је 6.02.1942. године у логору било 21,44% деце млађе од 16 година, десет дана касније њихово учешће је било 22,50%, а 27. априла 20,60%. М. Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu*, 62. Из постојеће документације немогуће је увидети колико је деце умрло у претходном периоду или било пребачено у Јеврејску болницу у Београду.

¹¹⁶ Старосна структура је још увек непозната за тринаести део у логору страдалих мушкараца (59 – 7,59%) и једанаести део тамо страдалих жена (261 – 9,41%).

Табела 47. Логор Сајмиште, Јевреји – старосна структура према полној припадности (натавак)

Логор Сајмиште – страдали по узрасту	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
65 и више	355	152	42,82	203	57,18
%	10,99	21,17	//	8,08	//
Укупно познато	3.231	718	22,22	2.513	77,77
Непознато	320	59	18,44	261	81,56
%	9,01	7,59	//	9,41	//
Укупно	3.551	777	21,88	2.774	78,12

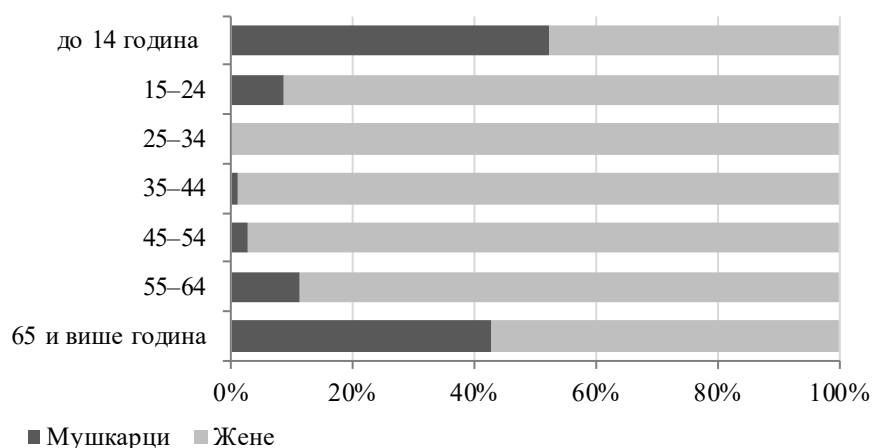
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 64. Логор Сајмиште, Јевреји – заступљеност узраста у губицима према родној припадности

Две трећине мушкараца страдалих у логору чинила су деца до 14 година старости, уз петину губитака коју су представљали старији од 65 година. Свега осмину губитака мушкараца у логору представљале су особе доби између 15 и 64 године (11,97%), с тиме што су у узрасној групи од 55 до 64 године 88,89% представљали мушкарци старији од 60, док су у старосној групи од 15 до 24 године четири петине (78,12%) чинили дечаци од 15 година. Мушкарци Јевреји од 15 и више година представљали су 7,37%

укупних жртава Јуденлагера Семлин.¹¹⁷ За разлику од мушкараца, заступљеност различитих узрасних група у губицима жена је била много уравнотеженија и одговарала је стварној старосној структури целокупне јеврејске заједнице. Девојчице до 14 година старости представљале су шестину губитака жена, док су особе старије од 65 година чиниле њихов дванаести део. Заступљеност ових узраста у губицима жена била је 3,82 односно 2,82 пута мања него код мушкараца страдалих у логору. Зато су, са друге стране, старосне групе које су обухватале особе узраста од 15 до 64 године биле 6,22 пута заступљеније у губицима код жена (74,45%) него код мушкараца.

Графикон 65. Логор Сајмиште, Јевреји – удео полова у губицима узрасних група

Удео у губицима појединих узрасних група које су имали различити полови у великој мери су били одређени апсолутном доминацијом Јеврејки у губицима логора на Сајмишту. Оне су представљале готово једине жртве у узрастима од 25 до 54 године. С друге стране, мушкарци су имали натполовични удео у губицима узраста до 14 година (2,35 пута већи од заступљености мушкараца у губицима логора), а представљали су и две петине губитака особа старијих од 65 година (1,93 пута већи удео од заступљености мушкараца у укупним губицима у логору).

¹¹⁷ Према сачуваној архивској грађи, мушкарци старији од 16 година су 16.02.1942. године представљали 6% логораша, да би их 27.04. било свега 3,6%. М. Колјанин, *Немачки логор на Београдском сајмишту*, 62. Из постојеће документације немогуће је увидети колико је мушкараца ових узраста умрло у претходном периоду или било пребачено у Јеврејску болницу у Београду.

***

Пошто су били одређени за уништење као народ у целини, међу Јеврејима у логору на београдском Сајмишту било је представника свих професионалних група које су постојале у предратном периоду. Време и околности настанка логора утицали су на професионалну структуру логораша.¹¹⁸

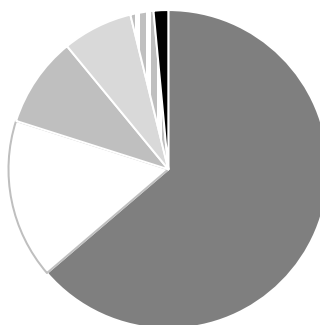
Табела 48. Логор Сајмиште, Јевреји – професионална структура

Логор Сајмиште – страдали по занимањима	Укупно
Укупно познатих	3.203
Издравана лица	2.041
%	63,72
Ученици, студенти	519
%	16,20
Привредници	293
%	9,15
Радници	75
%	2,34
Службеници, стручњаци, слободне професије	228
%	7,11
Остала занимања	47
%	1,47

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 66. Логор Сајмиште, Јевреји – професионална структура губитака

- Издржавана лица
- Ученици и студенти
- Привредници
- Службеници, стручњаци и слободне професије
- Радници
- Остало

¹¹⁸ Професионална структура страдалих у логору Сајмиште је позната за девет десетина претрпљених губитака, док се за преосталих 9,80% случајева (348) трага у изворима и литератури.

Готово две трећине свих страдалих у логору на београдском Сајмишту представљала су издржавана лица, као апсолутно доминантна професионална група у претрпљеним губицима. Шестину страдалих логораша чинили су ученици и студенти,¹¹⁹ уз деветину губитака који су представљали привредници и радници, те четрнаести део који су чинили службеници и стручњаци различитих профила уз припаднике слободних професија, док је учешће осталих професионалних група било далеко мање.

Као централно место за спровођење холокауста на територији окупиране Србије, у Јеврејски логор Земун су довођени припадници јеврејске заједнице из свих делова окупиране територије. Професионална структура жртава из различитих региона није била једнака, као што ни удео страдалих Јевреја из различитих делова окупиране територије у губицима професионалних група није био исти.¹²⁰

Табела 49. Логор Сајмиште, Јевреји – професионална структура према регионалној припадности

Логор Сајмиште – страдали по професијама	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Пољопривредници	9	3	33,33	6	66,67	--	--
%	0,28	0,15	//	0,72	//	--	//
Привредници	293	120	40,95	134	45,73	39	13,31
%	9,15	6,14	//	16,09	//	9,40	//
Радници	75	46	61,33	16	21,33	13	17,33
%	2,34	2,35	//	1,92	//	3,13	//
Војска и полиција	--	--	--	--	--	--	--
%	--	--	//	--	//	--	//
Службеници/стручњаци	209	151	72,25	48	22,97	10	4,78
%	6,52	7,72	//	5,76	//	2,40	//
Слободне професије	19	6	31,58	10	52,63	3	15,79
%	0,59	0,31	//	1,20	//	0,72	//
Издравана лица	2.041	1.269	62,17	503	24,64	269	13,18
%	63,72	64,91	//	60,38	//	64,82	//

¹¹⁹ Студенти (66) чинили су 2,06% губитака Јевреја на Сајмишту, док су међу страдалим ученицима и студентима представљали 12,62% губитака.

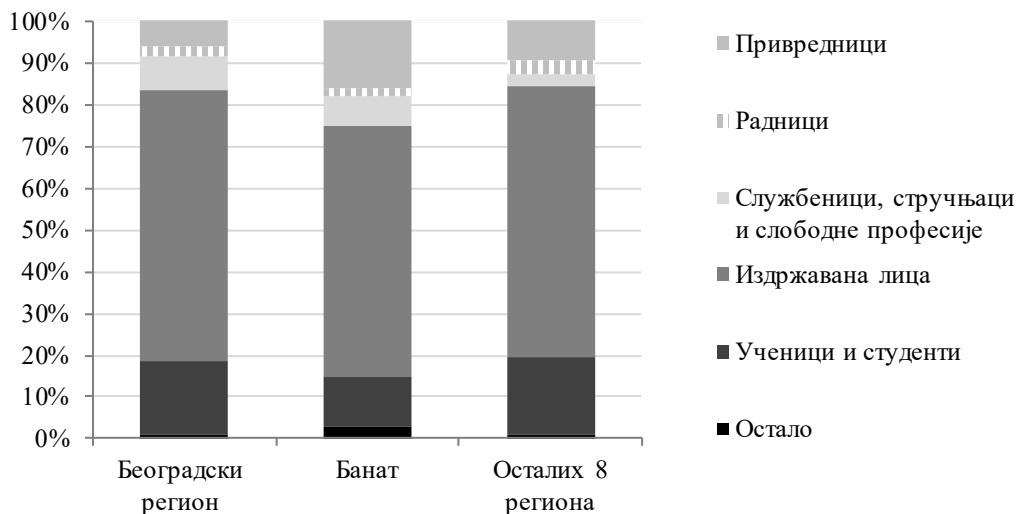
¹²⁰ Професионална структура претрпљених губитака у логору Сајмиште није утврђена једнако код страдалих Јевреја из различитих делова окупиране Србије. Најлошија ситуација је код Јевреја из Баната, код којих је она непозната за петину страдалих (221 – 20,97%), затим код њихових сународника из осталих осам региона окупиране територије није позната код осмине страдалих (56 – 11,89%), док је најбоља код Јевреја из Београдског региона, код којих је преостало да се утврди за 3,50% страдалих (71).

Табела 49. Логор Сајмиште, Јевреји – професионална структура према регионалној припадности (наставак)

Логор Сајмиште – страдали по професијама	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Ученици и студенти	519	341	65,70	100	19,27	78	15,03
%	16,20	17,44	//	12,00	//	18,79	//
Остала занимања	9	5	55,55	4	44,44	--	--
%	0,28	0,25	//	0,48	//	--	//
Лични приходи	23	12	52,17	10	43,48	1	4,35
%	0,72	0,61	//	1,20	//	0,24	//
Незапослени	6	2	33,33	2	33,33	2	33,33
%	0,19	0,10	//	0,24	//	0,48	//
Укупно познато	3.203	1.955	61,04	833	26,01	415	12,96
Непозната занимања	348	71	20,40	221	63,50	56	16,09
%	9,80	3,50	//	20,97	//	11,89	//
Укупно	3.551	2.026	57,05	1.054	29,68	471	13,26

АМЖГ, База података „Жртва рата 1941–1945“

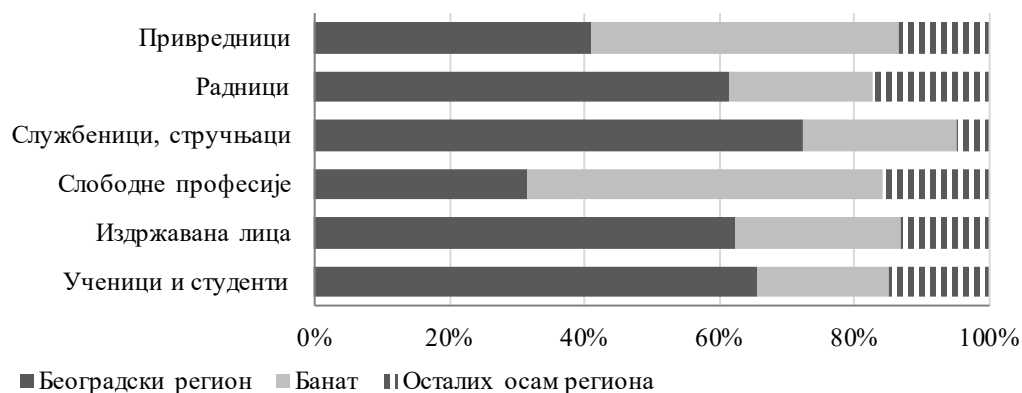
Графикон 67. Логор Сајмиште, Јевреји – заступљеност професија у губицима према територијалној припадности

Међу Јеврејима из сва три дела окупиране територије страдалим у логору на Сајмишту, издржавана лица су представљала доминантну групу у претрпљеним губицима. Она су чинила по две трећине губитака Београдског региона и осталих осам региона, док их је међу страдалима из Баната било три петине, што је било 1,07 пута мање него међу страдалима из остала два дела окупиране Србије. Друга професионална група по броју страдалих међу припадницима јеврејске заједнице из Београдског региона и осталих осам региона, са учешћем од шестине страдалих,¹²¹ били су ученици и студенти, који су у губицима логораша ових региона имали 1,45 односно 1,56 пута веће учешће него међу страдалима из Баната, код којих су били на трећем месту по заступљености у претрпљеним губицима.¹²² С друге стране, учешће привредника међу страдалима из Баната (шестина страдалих) било је 2,62 односно 1,71 пута веће од њихове заступљености у губицима Јевреја Београдског региона и осталих осам региона окупиране територије. Службеници и стручњаци страдали у Јеврејском логору Земун највећу заступљеност су имали у губицима Јевреја Београдског региона, 1,34 односно 3,22 пута већу него међу њиховим сународницима из Баната и осталих осам региона окупиране Србије.¹²³

Графикон 68. Логор Сајмиште, Јевреји – удео у губицима по професијама, према регионалној припадности

¹²¹ Заступљеност ученика и студената у губицима логораша из осталих осам региона била је 1,08 пута већа него код страдалих Јевреја у логору из Београдског региона.

¹²² Студенти су међу страдалим Јеврејима Београдског региона чинили 2,35% губитака (46), Баната 1,44% (12) и осталог дела окупиране територије 1,93% (8), док су међу страдалим ученицима и студентима из Београдског региона представљали 13,49% губитака, из Баната 12,00%, а међу страдалима из осталих осам региона 10,26%.

¹²³ Заступљеност службеника и стручњака у губицима логораша из Баната била је 2,40 пута већа него код страдалих Јевреја у логору из осталих осам региона.

Уделе у укупним губицима у логору Јевреја из свих делова окупиране Србије одредила су издржавана лица, као апсолутно доминантна група међу страдалима на Сајмишту, с тиме што су удели у губицима издржаваних лица страдалих из Београдског региона, као и из осталих осам региона били незнатно већи у односу на њихову заступљеност у укупним губицима на Сајмишту, док је удео страдалих из Баната био нешто мањи (1,05 пута). Ученици и студенти из Београдског региона, као и из осталих осам региона, имали су 1,08 односно 1,16 пута већи удео у губицима ове професионалне групе од удела страдалих ових региона у укупним губицима у логору, док је удео њихових сународника из Баната био за трећину мањи (1,35 пута).¹²⁴ С друге стране, у губицима привредника и припадника слободних професија Јевреји из Баната су представљали половину страдалих, што је био 1,76 односно 2,02 пута већи удео од њихове заступљености у укупним губицима на Сајмишту. Јевреји Београдског региона су представљали три четвртине на Сајмишту страдалих службеника и стручњака, што је био 1,18 пута већи удео од заступљености у укупним губицима у логору, док им је удео у губицима међу припадницима слободних професија био 1,93 пута мањи. Међу радницима страдалим у логору, Јевреји из осталих осам региона су имали за трећину већи удео у губицима (1,34 пута) од њихове заступљености у укупним губицима на Сајмишту.

Време формирања Јеврејског логора Земун, након окончања почетне фазе холокауста у Окупираној Србији, у којој је страдала већина мушкараца јеврејске заједнице, битно је утицало на професионалну структуру у њему заточених логораша различитог пола.¹²⁵

Табела 50. Логор Сајмиште, Јевреји – професионална структура према полној припадности

Логор Сајмиште – Јевреји по професијама	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
Пољопривредници	9	3	33,33	6	66,67
%	0,28	0,41	//	0,24	//
Привредници	293	146	49,83	147	50,17
%	9,15	19,78	//	5,96	//

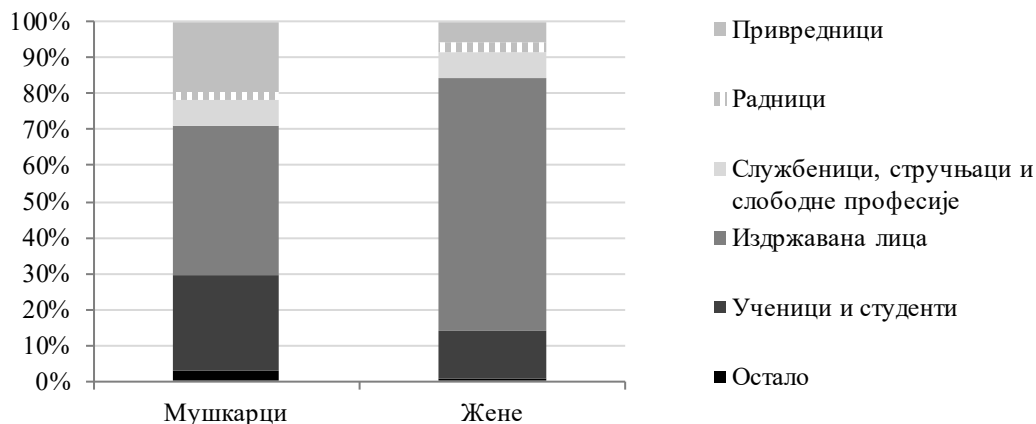
¹²⁴ Од студената страдалих на Сајмишту 69,70% је потицало из Београдског региона, 18,18% из Баната и 12,12% из осталих осам региона. Тиме је удео студената из Београдског региона био 1,14 пута већи од удела Јевреја из овог региона у укупним губицима логора, док је удео студената из Баната и осталих осам региона био 1,43 односно 1,07 пута мањи.

¹²⁵ Професионална структура на Сајмишту страдалих Јевреја различитог пола није подједнако утврђена, па је кроз процес ревизије пописа страдалих остало да се открију занимања за двадесети део тамо страдалих мушкараца (39 – 5,02%) и деветину страдалих жена (309 – 11,04%).

Табела 50. Логор Сајмиште, Јевреји – професионална структура према
полној припадности (наставак)

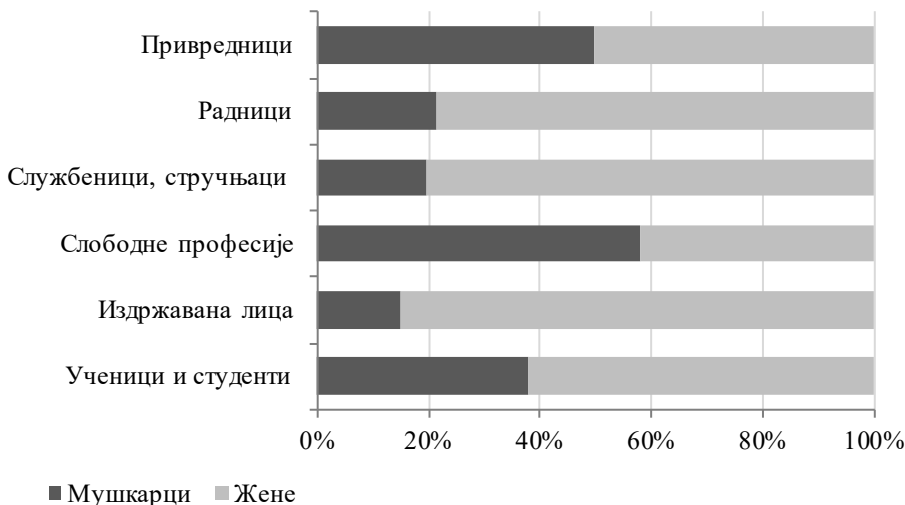
Логор Сајмиште – Јевреји по професијама	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
Радници	75	16	21,33	59	78,67
%	2,34	2,17	//	2,39	//
Војска и полиција	--	--	--	--	--
%	--	--	//	--	//
Службеници/стручњаци	209	41	19,62	168	80,38
%	6,52	5,56	//	6,81	//
Слободне професије	19	11	57,89	8	42,11
%	0,59	1,49	//	0,32	//
Издржавана лица	2.041	304	14,89	1.737	85,11
%	63,72	41,19	//	70,47	//
Ученици и студенти	519	197	37,96	322	62,04
%	16,20	26,69	//	13,06	//
Остала занимања	9	2	22,22	7	77,78
%	0,28	0,27	//	0,28	//
Лични приходи	23	16	69,56	7	30,44
%	0,72	2,17	//	0,28	//
Незапослени	6	2	33,33	4	66,67
%	0,19	0,27	//	0,16	//
Укупно познато	3.203	738	23,04	2.465	76,96
Непозната занимања	348	39	11,21	309	88,79
%	9,80	5,02	//	11,14	//
Укупно	3.551	777	21,88	2.774	78,12

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 69. Логор Сајмиште, Јевреји – заступљеност професија у
губицима према родној припадности

Међу женама страдалим у логору на Сајмишту издржавана лица су чинила више од две трећине губитака, уз осмину губитака коју су представљали ученици и студенти. Издржавана лица су представљала најбројнију професионалну групу и међу страдалим мушкарцима, али са учешћем од две петине губитака, уз четвртину страдалих коју су чинили ученици и студенти и петину губитака коју су представљали привредници. У губицима припадника јеврејске националности које су живот изгубиле у концентрационом логору на Сајмишту, издржавана лица су међу страдалим особама женског пола била 1,71 пута заступљенија него међу мушкарцима, док су пак привредници, као и ученици и студенти, имали 3,32 односно 2,04 пута веће учешће у губицима мушкараца него жена.¹²⁶

Графикон 70. Логор Сајмиште, Јевреји – удео у губицима по професијама, према родној припадности

Удео у губицима професионалних група који су имале особе различитог пола у великој мери је био одређен апсолутном доминацијом жена у губицима Јеврејског логора у Земуну, али уз неколико изузетака. Већи удео од свог просечног удела у губицима жене су имале међу страдалим издржаваним лицима (1,10 пута). Иако су жене у логору биле четири пута бројније од мушкараца, удео у губицима привредника је био изједначен, док

¹²⁶ Заступљеност службеника и стручњака у губицима жена је била 1,22 пута већа него у губицима мушкараца, док је учешће радника у губицима полова било незнатно веће код жена (1,10 пута).

је удео мушкараца био већи међу страдалим припадницима слободних професија и лица са личним приходима (пензионери). У односу на заступљеност у укупним губицима у логору са познатим занимањем, мушкарци су имали 2,16 пута већи удео код страдалих привредника и 2,51 пута већи удео код припадника слободних професија. Већи удео од њиховог просечног удела у губицима (1,45 односно 1,65 пута) мушкарци су имали и међу страдалим пољопривредницима (трећина страдалих) и ученицима и студентима (две петине губитака).¹²⁷

Централна улога концентрационих логора Топовске шупе и Сајмиште у уништавању јеврејске заједнице окупиране Србије

У два логора за Јевреје које су Немци формирали у Београду живот је изгубило 86,47% од свих страдалих припадника јеврејске заједнице окупиране Србије, а уједно су они били места на којима је живот изгубило 89,73% страдалих на тој територији. Претрпљени губитак Јевреја на Сајмишту био је двоструко већи (1,92 пута) него у Топовским шупама. Тиме су се ова два логора издвојила као централна места холокауста у окупираној Србији. Седмину страдалих припадника јеврејске заједнице окупиране територије чинили су страдали на свим другим местима (други концентрациони логори, места масовних или појединачних стрељања и др.).

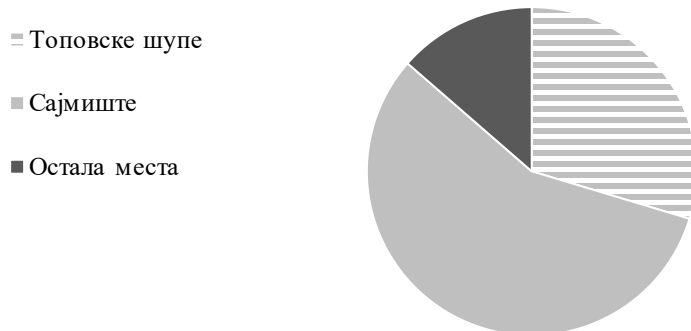
Табела 51. Окупирана Србија, Јевреји – места страдања

Јевреји ОС	Укупно	Топовске шупе	%	Сајмиште	%	Остала места	%
Укупно	6.254	1.857	29,69	3.551	56,78	846	13,53

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

¹²⁷ Код страдалих ученика и студената мушког пола у логору на Сајмишту радило се углавном о ученицима основних школа, пошто су сви студенти страдали у логору биле жене, као и највећи део средњошколских ученика (93,94%). Постојање универзитета у Београду и еманципаторска улога великог града, као просветног, културног, административног и економског центра, утицали су да је у губицима жена на Сајмишту учешће студенткиња из Београдског региона међу страдалима било 1,63 односно 1,22 пута веће него међу страдалим женама из Баната и осталих осам региона окупиране Србије.

Графикон 71. Окупирана Србија, Јевреји – места страдања

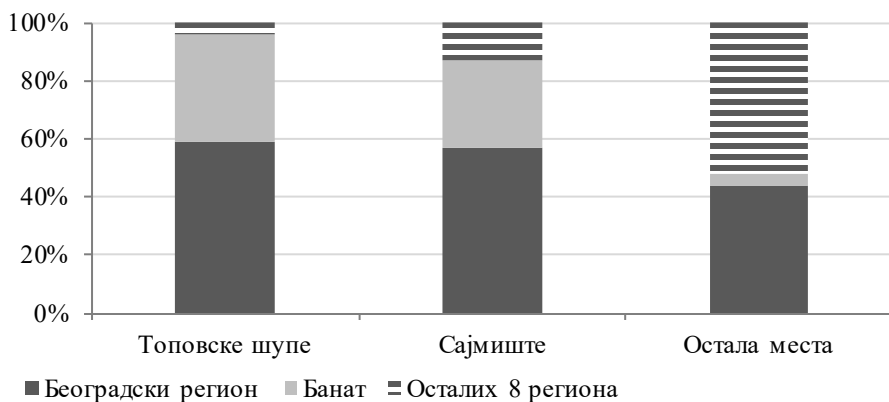
У ова два логора довођени су припадници јеврејске заједнице из свих делова окупиране Србије. Као централна места холокауста, логори Топовске шупе и Сајмиште нису имали једнаку улогу у уништењу Јевреја из различитих региона окупиране територије.

Табела 52. Окупирана Србија, Јевреји – улога логора Топовске шупе и Сајмиште у уништењу Јевреја према њиховој територијалној припадности

Јевреји – региони	Укупно	Топовске шупе	%	Сајмиште	%	Остала места	%
Београдски	3.484	1.088	31,23	2.026	58,15	370	10,62
%	55,71	58,59	//	57,05	//	43,73	//
Банат	1.782	693	38,89	1.054	59,15	35	1,96
%	28,49	37,32	//	29,68	//	4,14	//
Осталих осам региона	988	76	7,69	471	47,67	441	44,63
%	15,80	4,09	//	13,26	//	52,13	//
Укупно	6.254	1.857	29,69	3.551	56,78	846	13,53

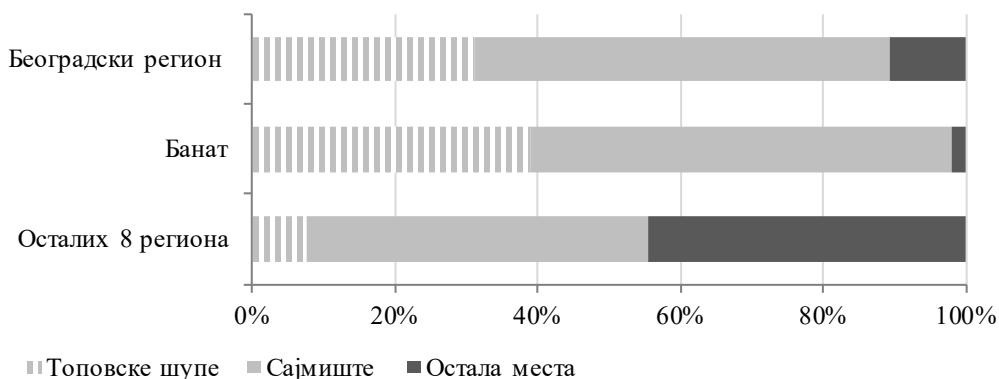
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 72. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у губицима према територијалној припадности, по месту страдања

Београдски Јевреји су представљали по три петине губитака у логорима Топовске шупе и Сајмиште, док су у губицима на осталим местима представљали две петине страдалих. Тиме је њихово учешће у губицима у ова два београдска логора било 1,35 односно 1,30 пута веће него у губицима претрпљеним на осталим местима. Са две петине губитака у Топовским шупама, Јевреји из Баната су имали заступљеност у губицима овог логора за четвртину већу него у губицима на Сајмишту (1,26 пута), у коме су чинили нешто мање од трећине страдалих и 9,01 пута већу заступљеност од учешћа у претрпљеним губицима на осталим местима, где су представљали двадесет четврти део страдалих сународника. У губицима претрпљеним ван ова два логора, половину свих страдалих чинили су Јевреји из осталих осам региона окупиране Србије, што је било 3,93 односно 12,74 пута веће учешће него што је било њихова заступљеност у губицима у логорима на Сајмишту и Топовским шупама.

Графикон 73. Окупирана Србија, Јевреји – удео логора Топовске шупе и Сајмиште у губицима према територијалној припадности

По три петине страдалих Јевреја из Београдског региона и Баната изгубило је животе у Јеврејском логору Земун, док је у Топовским шупама страдало две петине Јевреја из Баната и трећина из Београда. Од београдских Јевреја деветина је изгубила животе на неком другом месту, док је код њихових сународника из Баната страдање ван ова два логора било минимално. С друге стране, половина Јевреја из осталог дела окупиране Србије изгубила је живот у Јеврејском логору у Земуну, тек тринаестина у Топовским шупама, док их је више од две петине страдало на неком другом месту. Тиме је улога Топовских шупа у уништавању Јевреја Београдског региона и Баната била 4,06 односно 5,06 пута већа од улоге овог логора у уништењу припадника јеврејске заједнице из осталих осам региона окупиране територије. Јеврејски логор у Земуну је имао водећу улогу у уништавању Јевреја из свих делова окупиране Србије, с тиме што је она била 1,22 односно 1,24 пута већа код страдања припадника јеврејске заједнице из Београдског региона и Баната него код њихових сународника из осталих осам региона. С друге стране, улога осталих места страдања у уништавању Јевреја из осталих осам региона окупиране Србије била је 4,22 односно 22,77 пута већа него код припадника јеврејске заједнице из Београдског региона и Баната.

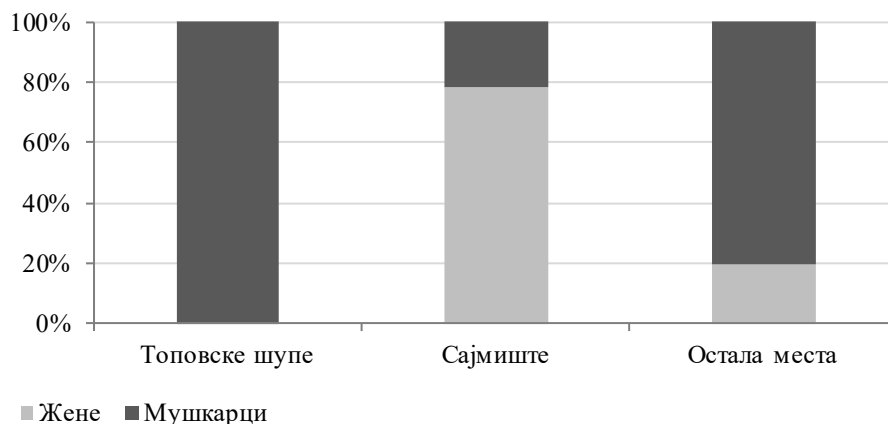
Логори Топовске шупе и Сајмиште, формирано од Немаца као централна места за спровођење холокауста у окупираној Србији, имали су пресудну улогу у бруталном уништењу Јевреја оба пола. У њима је убијено четири петине страдалих мушкараца јеврејске заједнице (79,51%) и готово све страдале жене (94,32%). Девет десетина свих Јевреја мушкараца убијених 1941. године (90,01%) страдало је у Топовским шупама, док је од убијених 1942. године две трећине изгубило животе на Сајмишту (66,18%). Од свих страдалих Јеврејки 1942. године 97,92% је убијено у Јеврејском логору Земун.

Табела 53. Окупирана Србија, Јевреји – улога логора Топовске шупе и Сајмиште у уништењу, по полу

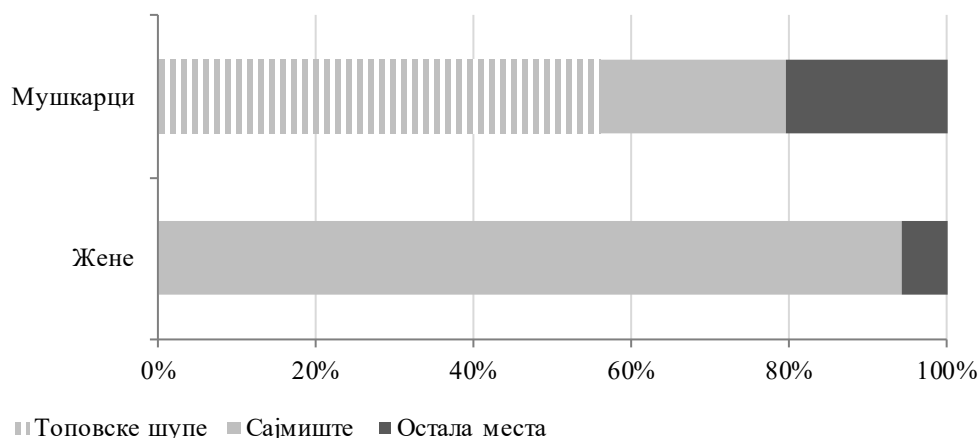
Јевреји – пол	Укупно	Топовске шупе	%	Сајмиште	%	Остала места	%
Мушкарци	3.313	1.857	56,05	777	23,45	679	20,49
%	52,97	100,0	//	21,88	//	80,26	//
Жене	2.941	--	--	2.774	94,32	167	5,68
%	47,02	--	//	78,12	//	19,74	//
Укупно	6.254	1.857	29,69	3.551	56,78	846	13,53

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 74. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у губицима према месту страдања, по родној припадности

Мушкарци су представљали једине страдале у логору Топовске шупе, док су у губицима на Сајмишту имали заступљеност од петине тамо страдалих Јевреја, што је било 3,57 пута мање од заступљености жена у губицима у овом логору. У губицима Јевреја окупиране Србије претрпљеним ван ова два немачка логора у Београду, мушкарци су били 4,06 пута бројнији од жена.

Графикон 75. Окупирана Србија, Јевреји – удео логора Топовске шупе и Сајмиште у губицима према родној припадности

У концентрационим логорима Топовске шупе и Сајмиште живот су изгубиле скоро све жене и четири петине мушкараца од страдалих припадника јеврејске заједнице окупиране Србије, с тиме што је у

концентрационом логору Топовске шупе убијено 2,39 пута више мушкараца него на Сајмишту. Удео Топовских шупа у уништавању мушкараца био је 1,89 пута већи од удела жртава овог логора у укупним губицима јеврејске заједнице, док је удео Сајмишта у уништењу мушкараца био 2,42 пута мањи. С друге стране, улога Сајмишта у уништењу жена била је 1,66 пута већа од удела жртава овог логора у укупним губицима Јевреја са окупиране територије. Међу Јеврејима који су страдали ван Топовских шупа и Сајмишта, мушкарци су имали 1,51 пута већи удео од заступљености страдалих ван ова два логора у укупним губицима Јевреја окупиране Србије,¹²⁸ док је удео губитака жена био 2,38 пута мањи. Улога Сајмишта у уништавању жена јеврејске заједнице окупиране Србије била је 4,02 пута већа од улоге коју је логор имао у уништавању мушкараца, док је, са друге стране, удео осталих места страдања у губицима мушкараца био 3,61 пута већи од њихове улоге у уништењу Јеврејки.

Сходно немачким расним законима и према израђеним плановима, Јевреји су уништавани у целини, те су претрпели губитке у свим старосним добима. Логор Топовске шупе и Јеврејски логор Земун имали су примарне улоге у реализацији програма њиховог уништења на територији окупиране Србије. У ова два логора убијена су скоро сва страдала деца узраста до 14 година (94,55%), седам осмина страдалих од 15 до 24 године старости (87,28%), пет шестина узраста од 25 до 34 године (84,44%) и по шест седмина свих осталих старосних група. Старосна структура претрпљених губитака јеврејске заједнице у ова два логора и ван њих није била једнака.

Табела 54. Окупирана Србија, Јевреји – улога логора Топовске шупе и Сајмиште у уништењу по старосним групама

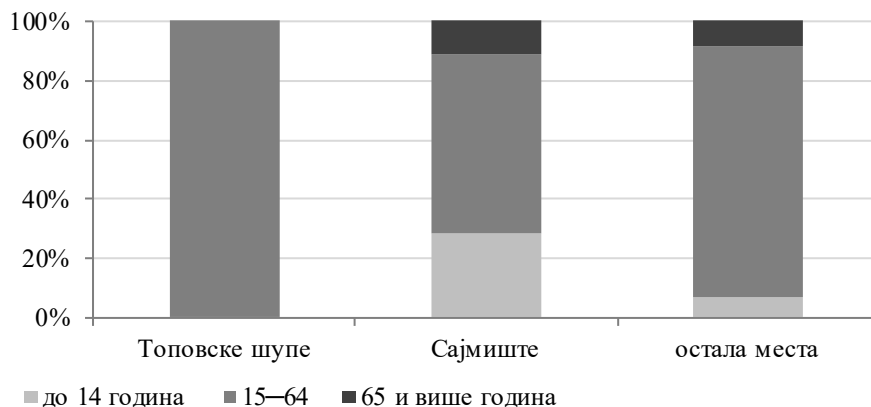
Јевреји – узраст	Укупно	Топовске шупе	%	Сајмиште	%	Остала места	%
До 14	972	--	--	919	94,55	53	5,45
%	17,17	--	//	28,44	//	7,29	//
15–24	778	308	39,59	371	47,69	99	12,72
%	13,74	18,10	//	11,48	//	13,62	//
25–34	932	392	42,06	395	42,38	145	15,56
%	16,47	23,03	//	12,22	//	19,94	//

¹²⁸ Највећи део ових мушкараца је страдао у логорима Црвени крст у Нишу (Anhaltelager Nisch) и Бањица у Београду (Anhaltelager Dedinje), као и у стрелјањима појединаца и малих група широм окупиране Србије.

Табела 54. Окупирана Србија, Јевреји – улога логора Топовске шупе и Сајмиште у уништењу по старосним групама (наставка)

Јевреји – узраст	Укупно	Топовске шупе	%	Сајмиште	%	Остала места	%
35–44	1.095	443	40,46	492	44,93	160	14,61
%	19,35	26,03	//	15,23	//	22,01	//
45–54	868	361	41,59	385	44,35	122	14,05
%	15,33	21,21	//	11,91	//	16,78	//
55–64	599	198	33,05	314	52,42	87	14,52
%	10,58	11,63	//	9,72	//	11,97	//
65 и више	416	--	--	355	85,34	61	14,66
%	7,35	--	//	10,99	//	8,39	//
Укупно познато	5.660	1.702	30,07	3.231	57,08	727	12,84
Непознато	594	155	26,09	320	53,87	119	20,03
%	9,50	8,35	//	9,01	//	14,07	//
Укупно	6.254	1.857	29,69	3.551	56,78	846	13,53

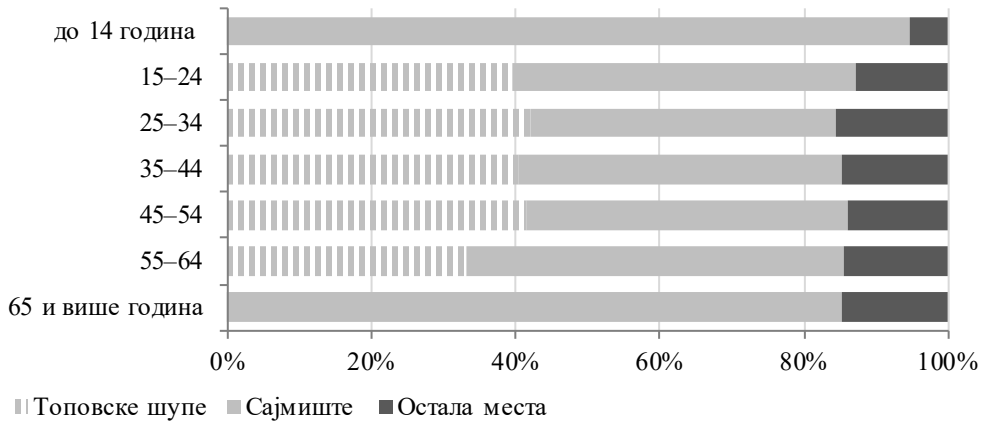
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 76. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у губицима по местима страдања, према старосном узрасту

Циљано убијање Јевреја од 16 до 60 година старости у Топовским шупама проузроковало је да је заступљеност старосних група од 15 до 54 године у њиховим губицима (88,37%) била 1,74 пута већа него у губицима на Сајмишту (50,84%). Деца до 14 година старости су у Јеврејском логору у Земуну представљала више од четвртине губитака, што је била 3,90 пута већа заступљеност него у губицима претрпљеним на осталим местима.

Изузев у најмлађој узрасној групи, код које је учешће у губицима било 2,35 пута мање, све остале старосне групе Јевреја страдалих ван ова два логора имале су приближно једнаку или незнатно већу заступљеност у њиховом просечном учешћу у укупним губицима (1,21 пута веће учешће у групи од 25 до 34 године старости и 1,14 пута веће код наредне узрасне групе).

Графикон 77. Окупирана Србија, Јевреји – удео логора Топовске шупе и Сајмиште у губицима по старосним групама

У Јеврејском логору Земун страдали су готово сви припадници јеврејске заједнице млађи од 14 година, као и шест седмина старијих од 65 година. Са посебно таргетираним старосним групама које су уништене у логору Топовске шупе, удео у губицима узраста између 25 и 54 године страдалих у овом логору (41,31%) био је 1,37 пута већи од удела жртава овог логора у укупним губицима. С друге стране, удео Сајмишта у уништењу узраста до 14 година и старосне групе 65 и више година био је 1,65 односно 1,49 пута већи од удела жртава овог логора у укупним губицима јеврејске заједнице. Јевреји страдали на осталим местима имали су незнатно повећане уделе у губицима узраста старијих од 25 година у односу на њихов удео у укупним губицима (1,21 пута већи код старосне групе од 25 до 34 године), али и 2,35 пута мањи удео код страдалих узраста до 14 година.

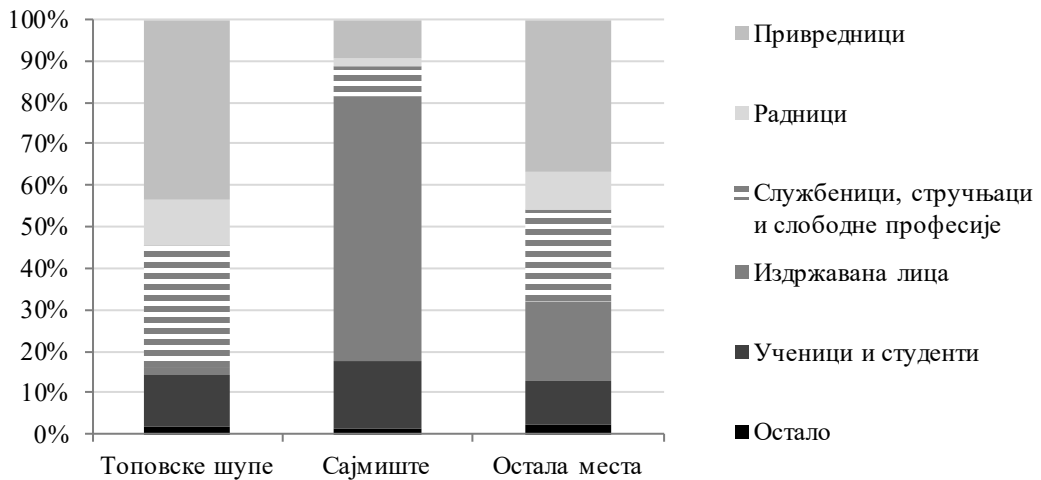
Оформљени као централна места холокауста у окупираној Србији, логори Топовске шупе и Сајмиште имали су водећу улогу у уништавању припадника свих професионалних група. У њима су живот изгубила скоро сва издржавана лица (94,05%), готово сви ученици и студенти (90,80%), пет шестина службеника и стручњака (84,09%), по четири петине привредника (80,35%) и радника (81,12%) и три четвртине слободних професија (72,64%). Различито време њиховог формирања, те другачија структура логораша у њима условили су и разлике у професионалној структури претрпљених губитака јеврејске заједнице у њима, као и на осталим местима страдања.

Табела 55. Окупирана Србија, Јевреји – улога логора Топовске шупе и Сајмиште у уништењу по професионалним групама

Топовске шупе – Јевреји по професијама	Укупно	Топовске шупе	%	Judenlager Semlin	%	Остала места	%
Пољопривредници	20	9	45,00	9	45,00	2	10,00
%	0,36	0,53	//	0,28	//	0,29	//
Привредници	1.277	733	57,40	293	22,94	251	19,65
%	22,92	43,45	//	9,15	//	36,80	//
Радници	323	187	57,89	75	23,22	61	18,88
%	5,80	11,08	//	2,34	//	8,94	//
Војска и полиција	2	1	50,00	--	--	1	50,00
%	0,03	0,06	//	--	//	0,15	//
Службеници/стручњаци	767	436	56,84	209	27,25	122	15,91
%	13,76	25,84	//	6,52	//	17,89	//
Слободне професије	106	58	54,72	19	17,92	29	27,36
%	1,90	3,44	//	0,59	//	4,25	//
Изджавана лица	2.201	29	1,32	2.041	92,73	131	5,95
%	39,51	1,72	//	63,72	//	19,21	//
Ученици и студенти	804	211	26,24	519	64,55	74	9,20
%	14,43	12,51	//	16,20	//	10,85	//
Остала занимања	23	9	39,13	9	39,13	5	21,74
%	0,41	0,53	//	0,28	//	0,73	//
Лични приходи	37	10	27,03	23	62,16	4	10,81
%	0,66	0,59	//	0,72	//	0,59	//
Незапослени	12	4	33,33	6	50,00	2	16,67
%	0,21	0,24	//	0,19	//	0,29	//
Укупно познато	5.572	1.687	30,28	3.203	57,48	682	12,24
Непозната занимања	682	170		348		164	24,05
%	10,90	9,15	//	9,80	//	19,38	//
Укупно	6.254	1.857	29,69	3.551	56,78	846	13,53

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

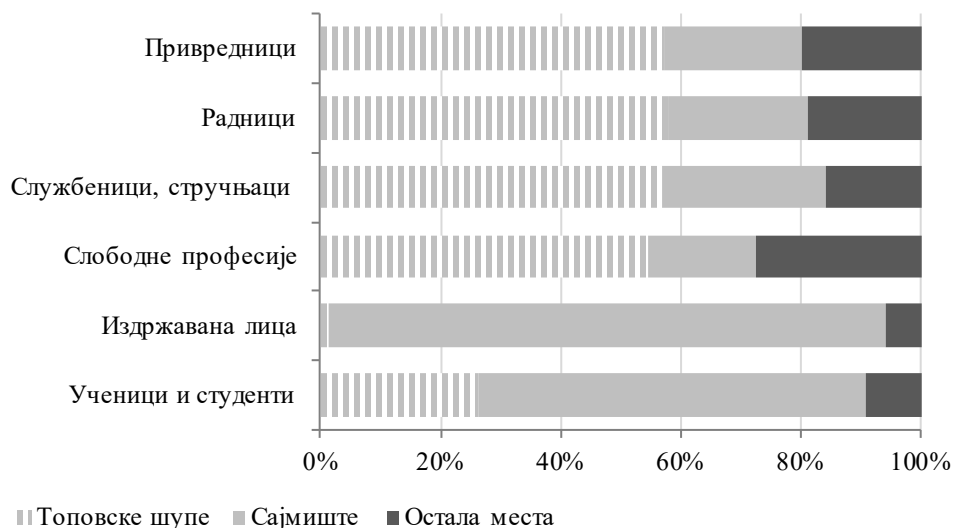
Графикон 78. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у губицима по местима страдања, према занимањима

Различита полна и старосна структура страдалих у логорима Топовске шупе и Сајмиште условила је и другачију заступљеност професионалних група у њиховим губицима. Тако су привредници међу страдалима у Топовским шупама били 4,75 пута заступљенији него у губицима Јеврејског логора Земун, радници 4,73 пута, службеници и стручњаци 3,96 пута, а припадници слободних професија 5,83 пута. С друге стране, издржавана лица су међу страдалима на Сајмишту била 37,05 пута заступљенија него у губицима претрпљеним у Топовским шупама, док су ученици и студенти имали 1,29 пута веће учешће.¹²⁹ Међу страдалима на другим местима, ван ова два логора, учешће привредника, радника, службеника и стручњака (63,63%) било је 1,50 пута веће од просечне заступљености ових професија у укупним губицима Јевреја (42,48%), док је заступљеност припадника слободних професија била 2,24 пута већа. С друге стране, учешће издржаваних лица било је двоструко мање (2,06 пута) од просечне заступљености ових професија у укупним губицима, а заступљеност ученика и студената за трећину мања (1,33 пута).

¹²⁹ Учешће студената у губицима у логору Топовске шупе (5,33%) било је 2,59 пута веће него на Сајмишту (2,06%).

Графикон 79. Окупирана Србија, Јевреји – удео логора Топовске шупе и Сајмиште у губицима по професионалним групама

Опредељеност Немаца да у почетној фази холокауста побију мушкарце узраста од 15 до 60 година, а касније преостале Јевреје, одразила се на професионалну структуру претрпљених губитака у два централна логора и ван њих. Тако је у Топовским шупама страдало по три петине привредника, радника, службеника и стручњака, што је био готово двоструко већи удео у губицима ових професионалних група од удела жртава овог логора у укупним губицима Јевреја (привредника 1,89 пута, радника 1,91 пута, службеника и стручњака 1,88 пута), док је, са друге стране, удео у њему страдалих издржаваних лица био 22,94 пута мањи. Насупрот томе, у Јеврејском логору Земун живот је изгубило девет десетина свих страдалих издржаваних лица јеврејске заједнице, што је био 1,61 пута већи удео у губицима ове професионалне групе од заступљености жртава овог логора у укупним губицима јеврејске заједнице, као што је и удео у њему страдалих ученика и студената био 1,12 пута већи.¹³⁰ Са друге стране, удео свих осталих професионалних група страдалих на Сајмишту био је вишеструко

¹³⁰ Од свих убијених студената 46,87% је изгубило животе у Топовским шупама (90), 34,37% на Сајмишту (66) и 18,75% на осталим местима ван ова два логора (36). Тиме је удео студената страдалих у логору Топовске шупе био 1,55 пута већи од удела жртава логора у укупним губицима, док је удео студената страдалих на Сајмишту био 1,67 пута мањи. Пошто су сви студенти страдали у Топовским шупама били мушкарци, а на Сајмишту жене, међу страдалима на осталим местима било је 88,89% мушкараца (32) и 11,11% жена (4).

мањи од заступљености жртава овог логора у укупним губицима јеврејске заједнице, службеника и стручњака 2,11 пута мањи, привредника 2,50 пута, а слободних професија 3,21 пута мањи. Јевреји страдали на другим местима, ван ова два логора, у односу на њихову заступљеност у укупним губицима јеврејске заједнице, имали су веће уделе у губицима привредника и радника 1,60 односно 1,54 пута, службеника и стручњака, те припадника слободних професија 1,30 односно 2,23 пута веће, док им је удео у губицима ученика и студената био 1,33 пута мањи, а издржаваних лица двоструко мањи (2,06 пута).

Холокауст као екстремни облик страдања цивила окупиране Србије

Страдање становништва Краљевине Југославије није окончано војним сломом априла 1941. године и поделом државе која је затим уследила. У Србији, под немачком војноуправном командом, рат се исказао као ослободилачки, антифашистички, грађански, национални, револуционарни, идеолошки и верски и при томе је проузроковао масовно страдање цивилног дела популације.¹³¹ Спроведени холокауст у окупираној Србији је био део процеса уништења Јевреја који је спроводила нацистичка Немачка. Једна од његових специфичности на овој територији је била повезаност, често и испреплетеност, са масовним страдањем другог становништва окупиране Србије, првенствено Срба и Рома.¹³² Није увек лако разлучити када се холокауст одвијао као независни процес, а када је био део општег страдања цивила у окупираној Србији. Испреплетеност страдања је била најучљивија у масовним стрељањима током прве године рата.

Године страдања, територијална припадност и националности – сличности и разлике

Сва комплексност и слојевитост рата вођеног на територији окупиране Србије, између више зарађених страна, проузроковала је губитке међу цивилним становништвом.¹³³ Страдање цивила са територије окупиране

---

¹³¹ Опширније о рату у Србији видети у Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945*, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992).

¹³² Поред напред наведених дела, о страдању становништва Србије опширније видети у Станиша Бркић, *Име и број, Крагујевачка трагедија 1941*. (Крагујевач: Спомен парк Крагујевачки октобар, 2007); Силвија Крејаковић, *Идентитети жртва стрељаних у Краљеву октобра 1941*. (Београд: МЖГ, 2013); Станоје Филипковић, „Немачки злочини у Јадру 1941. године“ у *Јадар у прошлости*, ур. Петар Бојић и други (Лозница: Музеј Јадра, 1990), 497–575; Ђорђе Лопичић, *Немачки ратни злочини 1941–1945, Пресуде југословенских војних судова* (Београд: МЖГ, 2009); Miodrag Milić, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mathauzen* (Београд: ISI, 1992), Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu* (Београд: ISI, 1975).

¹³³ Приликом анализе страдања становништва узети су у обзир они становници који су у тренутку избијања рата имали пребивалиште на подручју које је постало окупирана

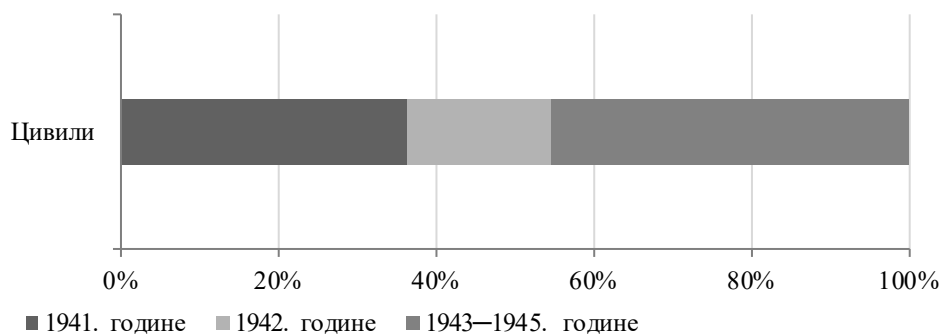
Србије отпочело је првог дана рата бомбардовањем Београда и других градова, а настављено је до ослобођења Србије, односно до краја рата.¹³⁴

Табела 56. Окупирана Србија – динамика страдања цивила

Цивили ОС	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943–1945.	%
Укупно	55.830	20.342	36,43	10.177	18,23	25.311	45,33

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 80. Окупирана Србија – динамика страдања цивила

Терор спровођен над цивилима у покушају сузбијања устанка и застрашивања становништва, паралелно са спровођењем холокауста, проузроковао је да је трећина свих страдалих изгубила живот у првој години рата. Слом устанка у окупираној Србији у позну јесен 1941. године довео је до постепеног смањења терора над цивилима, па су претрпљени губици у 1942. Години, и поред разбуктавања грађанског рата, били упола мањи него у претходној години.¹³⁵ У последње три године рата живот је изгубило мање од половине страдалих цивила окупиране територије.¹³⁶

Србија. На тој територији током рата губили су животе и грађани из других делова подељене Југославије, углавном Срби који су ту нашли уточиште од прогона у својим завичајима (највише из НДХ), а који нису ушли у исказани збир страдалих. С друге стране, треба имати у виду да је део становништва Србије који је живео у њој почетком рата напустио ову територију и вратио се у свој завичај, од којих је део тамо изгубио живот и они су ушли у исказани губитак.

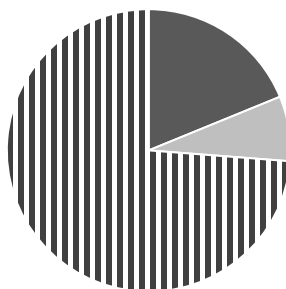
¹³⁴ Цивили Србије су страдали и након њеног ослобођења у јесен 1944. године, било да се радило о онима који су губили животе у концентрационим логорима широм неослобођеног дела Европе или грађанима Србије који су се нашли у још неослобођеном делу Југославије, било да се радило о жртвама грађанског рата и револуционарног терора у Србији.

¹³⁵ Заправо, ако се у обзир узме период трајања рата у те две године, онда је претрпљени губитак цивила у 1942. години био реално 2,66 пута мањи него у претходној. Иако номинално мањи, претрпљени губици цивила у 1941. години су, у односу на губитке у

Рат је са промењивим интензитетом вођен на читавој територији окупирани Србије и проузроковао је губитке цивилног становништва у свим њеним деловима, с тим што страдање није било једнако у свим регионима.

Графикон 81. Окупирана Србија, цивили – територијална припадност губитака

- Београдски регион
- Банат
- ▨ Осталих 8 региона

Табела 57. Окупирана Србија, цивили – територијална припадност губитака

Цивили ОС	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Укупно	55.830	10.497	18,80	4.148	7,43	41.185	73,77

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Петина страдалих цивила окупирани територије потицала је из Београдског региона, тринаести део из Баната, док је из осталих осам региона окупирани Србије потицало три четвртине претрпљених губитака. Претрпљени губици цивила из различитих делова окупирани Србије нису били у складу са заступљеношћу региона, из којих су жртве потицале, у укупном становништву територије.

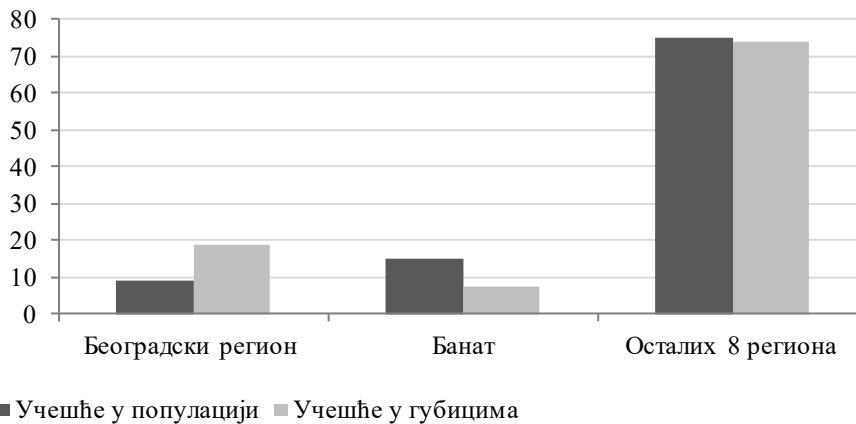
последње три године рата, збирно били реално 2,86 пута већи, што указује на размере терора и величину злочина које су Немци починили у првој години рата у циљу сузбијања устанка.

¹³⁶ Просечна стопа смртности у последње три године рата је, с обзиром на период трајања рата у њима, била изједначена са 1942. годином, с тиме што је удео страдалих цивила у 1943. био 1,17 пута већи него у претходној, а у последњој години рата (када је ова територија већ била ослобођена од окупатора) реално је био 1,64 пута мањи него у 1944. години.

Табела 58. Окупирана Србија, цивили – територијална припадност страдалих према учешћу у губицима и учешћу у популацији

Цивили ОС	Учешће у популацији	Учешће у губицима
Београдски регион	9,40	18,80
Банат	15,31	7,43
Осталих осам региона	75,28	73,77

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 82. Окупирана Србија, цивили – територијална припадност страдалих према учешћу у губицима и учешћу у популацији (%)

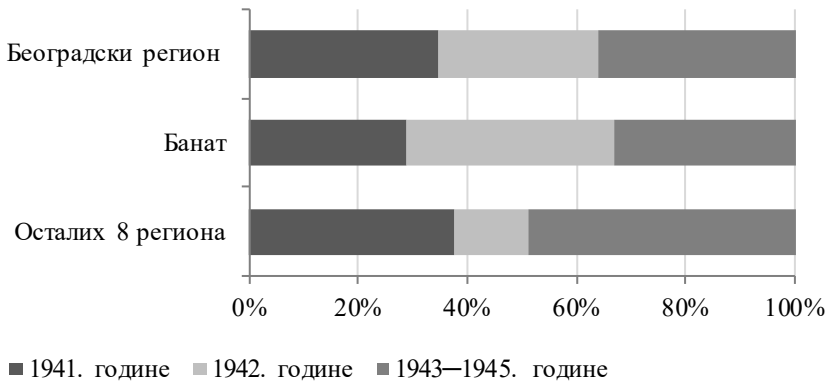
Губитак који је претрпео Београдски регион био је двоструко већи од удела у становништву који је тај регион имао, Баната двоструко мањи (2,06 пута), док је губитак цивила осталих осам региона био изједначен. Тиме је губитак који су претрпели цивили Београдског региона био реално 4,12 пута већи од губитка цивила Баната односно 2,04 пута већи од губитка који су претрпели цивили осталих осам региона окупиране територије, док је губитак који су претрпели цивили из осталих осам региона окупиране Србије био реално 2,02 пута већи од губитка цивила из Баната.

Ратна дешавања и промењиве ратне околности на окупираној територији утицали су на страдање цивила у свим њеним деловима. Динамика страдања и учешће у губицима цивила из различитих региона окупиране Србије током рата нису били једнаки. Београдски регион и Банат су у прве две године рата изгубили по две трећине страдалих цивила, док је у истом периоду живот изгубила половина страдалих цивила из осталих осам региона окупиране територије.

Табела 59. Окупирана Србија, цивили – територијална припадност губитака према години страдања

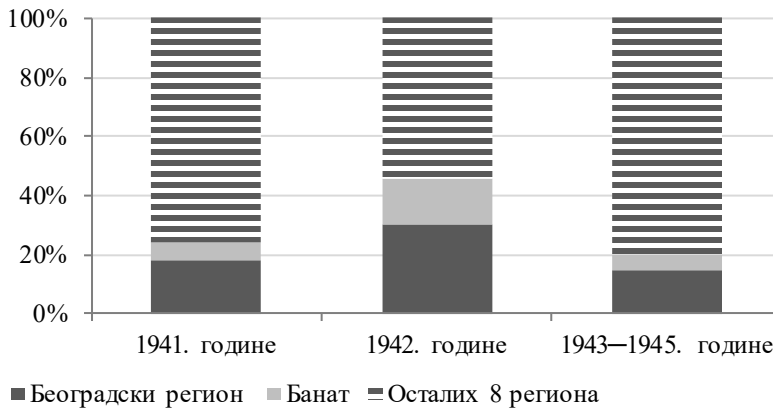
Цивили ОС	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943–1945.	%
Београдски регион	10.497	3.654	34,81	3.071	29,26	3.772	35,93
%	18,80	17,96	//	30,17	//	14,90	//
Банат	4.148	1.195	28,81	1.578	38,04	1.375	33,15
%	7,43	5,87	//	15,50	//	5,43	//
Осталих осам региона	41.185	15.492	37,61	5.529	13,42	20.164	48,96
	73,77	76,16	//	54,33	//	79,66	//
Укупно	55.830	20.342	36,43	10.177	18,23	25.311	45,33

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 83. Окупирана Србија, цивили – динамика страдања према територијалној припадности губитака

Терор над становништвом спровођен у циљу сузбијања устанка, уз паралелно спровођење холокауста, проузроковао је да је у првој години рата у Београдском региону и осталих осам региона окупиране територије живот изгубила трећина односно две петине претрпљених губитака цивила ових територија, док је у Банату живот изгубила четвртина страдалих цивила. Опште смањено страдање цивила у 1942. години није било једнако у свим деловима окупиране територије. Реални губитак цивила је, с обзиром на трајање периода страдања, у Банату био једнак као и у претходној години, у Београду је био реално 1,59 пута мањи, док је у осталих осам региона претрпљени губитак у 1942. години био реално 3,74 пута мањи него у претходној. Удео страдалих у последње три године рата је у Београду и Банату био 1,36 односно 1,48 пута мањи него у осталих осам региона окупиране Србије.

Графикон 84. Окупирана Србија, цивили – учешће у губицима према територијалној припадности

Страдали цивили из различитих делова окупиране Србије нису имали једнаку заступљеност у губицима током рата. У губицима цивила учешће страдалих из Београдског региона је перманентно било веће од њихове заступљености у становништву окупиране територије: прве године рата 1,91 пута, 1942. године 3,21 пута веће и у последње три године рата било је 1,58 пута веће. Заступљеност у губицима страдалих из Баната је једино 1942. године била једнака учешћу овог региона у популацији окупиране Србије, док је у првој и последње три године рата била мања, 2,61 односно 2,82 пута. У првој години рата, учешће страдалих из осталих осам региона окупиране Србије у губицима цивила било је изједначено са њиховом заступљеношћу у становништву окупиране територије, у 1942. години је било 1,38 пута мање, док је у последње три године рата било незнатно веће (1,06 пута).

***

Ратом су биле погођене све националне групе заступљене у становништву окупиране Србије. Препознати као носиоци отпора окупацији, те због тога изложени терору, али и идеолошки подељени и међусобно сукобљени, Срби су претрпели највеће губитке, чинивши четири петине свих страдалих цивила. Немачким расним законима унапред одређени за уништење, Јевреји са територије окупиране Србије су представљали деветину претрпљених губитака. У разнородној групи осталих и непознатих националности, који су чинили дванаестину губитака, највеће страдање су претрпели Муслимани и Роми.

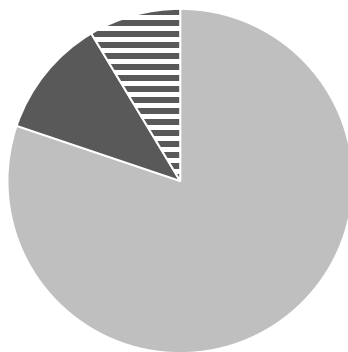
Табела 60. Окупирана Србија, цивили – национална структура губитака

Цивили ОС	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
Укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 85. Окупирана Србија, цивили – национална структура губитака

- Срби
- Јевреји
- Остали и непознати

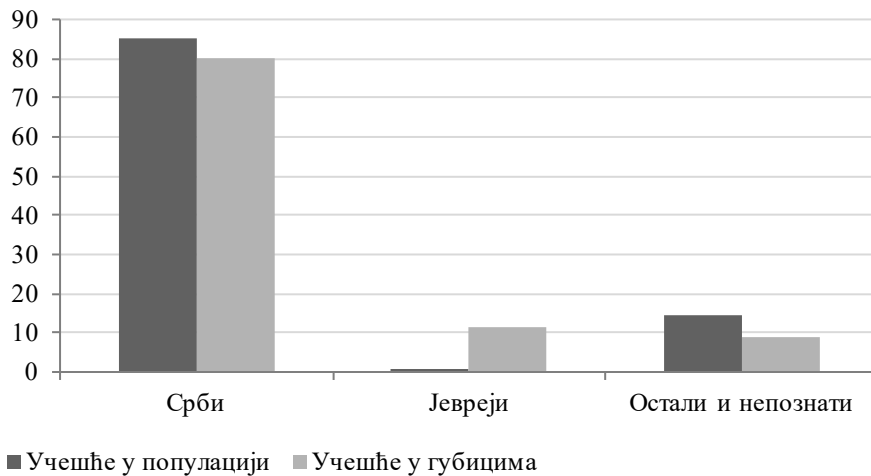
У комплексном и изразито слојевитом рату какав је вођен на територији окупиране Србије, губици које су претрпеле различите националности нису увек били у складу са њиховом заступљеношћу у становништву. Планирани, припремљени и готово у потпуности спроведен холокауст на окупираној територији битно је утицао на диспропорције у претрпљеним губицима.

Табела 61. Окупирана Србија, цивили – учешће у популацији и учешће у губицима према националној припадности

Цивили ОС	Учешће у популацији	Учешће у губицима
Срби	85,06	80,19
Јевреји	0,35	11,20
Остали и непознати	14,59	8,61

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 86. Окупирана Србија, цивили – национална структура популације и национална структура губитака (%)

Срби су, као највећа национална група, имали учешће у губицима цивила које је било незнатно мање од њиховог учешћа у становништву (1,06 пута), док су припадници осталих и непознатих националности имали 1,69 пута мању заступљеност. С друге стране, у холокаусту уништена јеврејска заједница претрпела је губитке 32 пута веће од њихове заступљености у популацији окупиране Србије. Губици међу цивилима које су претрпели Срби били су 7,16 пута већи од губитака Јевреја, али су, с обзиром на заступљеност два народа у становништву окупиране територије, губици Јевреја били реално 33,94 пута већи.¹³⁷

Промењиве ратне околности у окупираној Србији, уз стално присутну тежњу Немаца да потуно спроведу план уништења Јевреја, битно су утицале на страдање њених цивила. Динамика претрпљених губитака цивила различитих националности и њихово учешће у губицима током рата нису били константни.

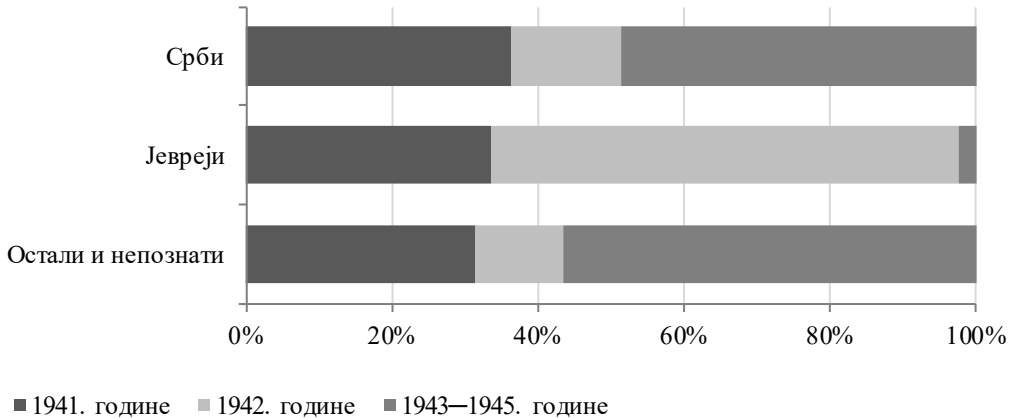
¹³⁷ Губици Јевреја су били реално 54,22 пута већи од претрпљених губитака цивила припадника осталих и непознатих националности, док су реални губици цивила српске националности били 1,60 пута већи.

Табела 62. Окупирана Србија, цивили – губици према националној припадности и години страдања

Цивили ОС	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943–1945.	%
Срби	44.770	16.723	37,35	5.602	12,51	22.445	50,13
%	80,19	82,21	//	55,04	//	88,68	//
Јевреји	6.254	2.103	33,63	4.007	64,07	144	2,30
%	11,20	10,34	//	39,37	//	0,57	//
Остали / непознато	4.806	1.516	31,54	568	11,82	2.722	56,64
	8,61	7,45	//	5,58	//	10,75	//
Укупно	55.830	20.342	36,43	10.177	18,23	25.311	45,33

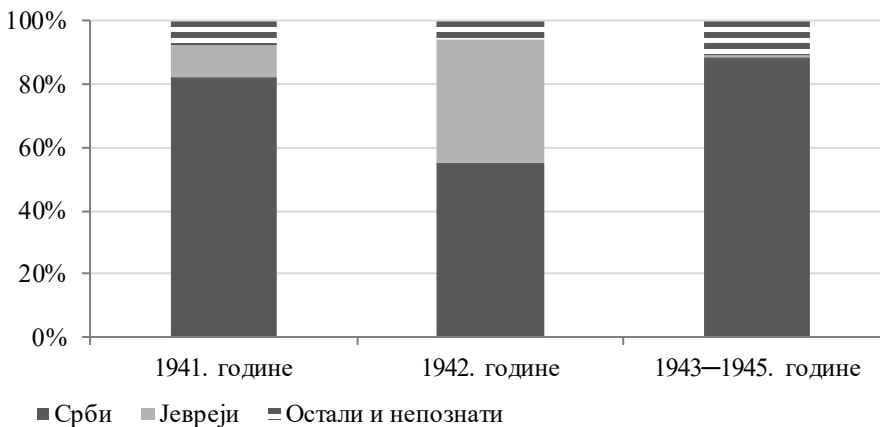
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 87. Окупирана Србија, цивили – динамика страдања према националној припадности

Страдање цивила на окупираној територији је трајало током читавог рата, али се одвијало различитом динамиком. Спровођење унапред планиране прве фазе холокауста у окупираној Србији временски се поклопило са мерама репресалија које је немачки окупатор предузео у циљу сузбијања устанка у Србији. Масовна стрељања цивила Срба, Јевреја, Рома и припадника осталих националности, која су кулминирала у јесен 1941. године, проузроковала су губитак у од готово две петине укупно страдалих Срба и по трећину страдалих Јевреја и припадника осталих националних група. Слом устанка у Србији, напуштање њене територије од стране

главнине јединица, војног и политичког руководства партизанског покрета, те пасивизирање Равногорског покрета и његова делимична „легализација“, довели су до попуштања репресије над народом и смањивања терора у наредној години. Тако је губитак који су претрпели Срби и припадници осталих и непознатих националности у 1942. години, и поред жртава у грађанском рату, био 2,98 односно 2,67 пута мањи него у претходној.¹³⁸ С друге стране, холокауст је спровођен по утврђеној динамици и није било смањења страдања Јевреја у 1942. години, те им је реални губитак био једнак као у претходној години.¹³⁹ Удео Јевреја страдалих у 1942. години у односу на укупни губитак ове националности био је 5,12 пута већи од удела Срба страдалих у истом периоду у односу на укупни губитак цивила те националности. Холокауст је на територији окупиране Србије практично био окончан до краја 1942. године,¹⁴⁰ док је страдање цивила српске националности и припадника осталих националности настављено до краја рата.

Графикон 88. Окупирана Србија, цивили – учешће у губицима према националној припадности

¹³⁸ Заправо, ако се у обзир узму периоди трајања рата у ове две године, онда је губитак који су претрпели Срби и припадници осталих и непознатих националности у 1942. години био реално 3,98 односно 3,56 пута мањи него у 1941. години.

¹³⁹ Номинално је губитак Јевреја у 1942. години био двоструко већи, али је, с обзиром на периоде спровођења холокауста у њима, губитак био реално изједначен.

¹⁴⁰ У страдању у последње три године рата живот су изгубили малобројни Јевреји утамничени у логору Бањица, те накнадно ухапшени у покушајима скривања, као и они припадници јеврејске заједнице који су неуспешно покушали да уточиште пронађу на другим територијама подељене Југославије или у иностранству.

У холокаусту страдали Јевреји су у укупним губицима цивила окупиране Србије имали различито учешће током рата. Њихова заступљеност у губицима цивила 1941. године била је приближно једнака њиховом учешћу у укупним губицима (1,08 пута мање учешће),¹⁴¹ као што је то био случај и са другим националностима.¹⁴² Кулминација холокауста у 1942. години, уз смањене губитке других националности,¹⁴³ довела је до тога да су Јевреји представљали две петине страдалих цивила у тој години и њихово учешће у губицима је било 3,81 пута веће него у претходној години. Њихова заступљеност у губицима 1942. године била је 112,48 пута већа од њиховог учешћа у популацији.¹⁴⁴ Пошто је питање Јевреја у окупираној Србији практично било „решено“ у 1942. години, у складу са немачким плановима, њихово учешће у губицима цивила у наредном периоду рата је било занемарљиво (69,07 пута мање него у 1942. години), али је и даље било 1,63 пута веће од њихове заступљености у популацији окупиране територије.

Претрпљени губици цивила у различитим деловима окупиране територије нису били једнаки код свих националности које су их настањивале. Разлике су постојале како у учешћу појединих националности у губицима цивила региона, тако и у уделу губитака неке националности из одређеног региона у укупним губицима цивила тог народа.

---

¹⁴¹ Учешће Јевреја у губицима цивила прве године рата било је 29,54 пута веће од њихове заступљености у становништву окупиране Србије.

¹⁴² Учешће страдалих Срба у губицима цивила 1941. године било је изједначено са учешћем у становништву окупиране територије (1,02 пута веће), док је заступљеност припадника осталих и непознатих националности било 1,15 пута мање.

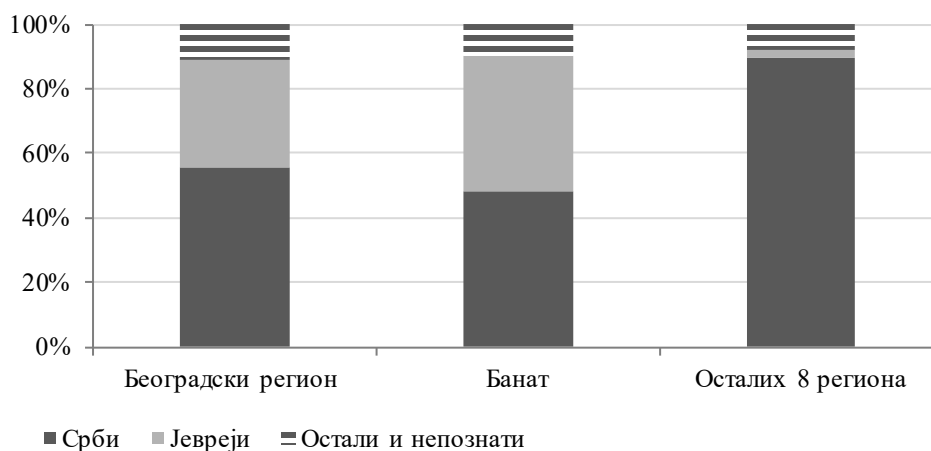
¹⁴³ Учешће Срба у губицима цивила 1942. године било је смањено за трећину (33,05%) и било је 1,49 пута мање у односу на претходну годину, док је учешће осталих и непознатих националности било 1,33 пута мање.

¹⁴⁴ Претрпљени губитак Јевреја у 1942. години био је 1,40 пута мањи од губитка Срба, али је, с обзиром на заступљеност два народа у становништву окупиране територије, реално био 184,11 пута већи.

Табела 63. Окупирана Србија – национална структура губитака цивила према територијалној припадности

Цивили ОС	Укупно	Београдски регион	%	Банат	%	Осталих осам региона	%
Срби	44.770	5.853	13,07	1.970	4,40	36.947	82,53
%	80,19	55,76	//	48,49	//	89,71	//
Јевреји	6.254	3.484	55,71	1.782	28,49	988	15,78
%	11,20	33,19	//	42,96	//	2,40	//
Остали/непознато	4.806	1.160	24,14	396	8,24	3.250	67,62
	8,61	11,05	//	9,55	//	7,89	//
Укупно	55.830	10.497	18,80	4.148	7,43	41.185	73,77

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

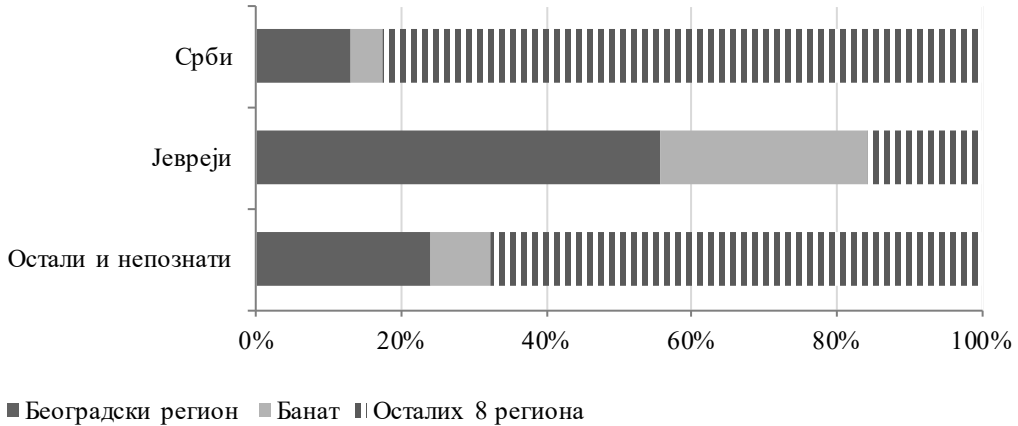
Графикон 89. Окупирана Србија, цивили – национална структура губитака према територијалној припадности

Као најбројнији народ у свим деловима окупиране територије Срби су представљали највећи део страдалих цивила, али њихово учешће у губицима није у свим регионима било у складу са њиховом заступљеношћу у тамошњем становништву.¹⁴⁵ У холокаусту страдали Јевреји чинили су две

¹⁴⁵ У односу на учешће у популацији региона, заступљеност Срба у губицима је у Банату била 1,10 пута већа, у осталих осам региона је била изједначена, док је у Београдском региону била 1,48 пута мања.

петине губитака цивила у Банату, трећину у Београду¹⁴⁶ и четрдесет други део губитака у осталих осам региона.

Графикон 90. Окупирана Србија, цивили – национална структура губитака према територијалној припадности

Другачији распоред величина делова националних корпуса који су настањивали регионе окупиране Србије условио је и разлике у величини претрпљених губитака. Тако је готово три петине страдалих Јевреја потицало из Београдског региона, више од четвртине из Баната и готово шестина из осталих осам региона. С друге стране, осмина страдалих Срба

¹⁴⁶ Поред чињенице да су Јевреји представљали трећину губитака цивила Београдског региона (односно две петине – 38,54% губитака цивила града Београда) односно две петине губитака Баната (односно 83,02% губитака цивила града Зрењанина, 70,66% Вршца, 59,23% Кикинде), њихово страдање није остало укорењено као сећање у колективној свести суграђана. Разлоге за то треба тражити, са једне стране, у дугогодишњем идеолошки обојеном и свесно креираном тумачењу прошлости, са везивањем претрпљених губитака искључиво за контекст народноослободилачког рата и револуције. С друге стране, утицала је потпуна промена демографске структуре становништва главног града проузрокована његовим страдањем и иселјавањем, а затим убрзаним и масовним насељавањем људи са простора читаве Југославије, односно колонизацијом Баната у послератном периоду. Новопридошли становници су са собом донели историјско сећање на жртве свога завичаја, а неретко су, свесно или несвесно, били укључени у идеолошки обојено тумачење и интерпретирање прошлости, те креирање наратива, па и митова, који су одговарали тадашњем (али и каснијем) политичком естаблишменту.

потичала је из Београдског региона, а четири петине из осталих осам региона, уз мали део страдалих из Баната.¹⁴⁷

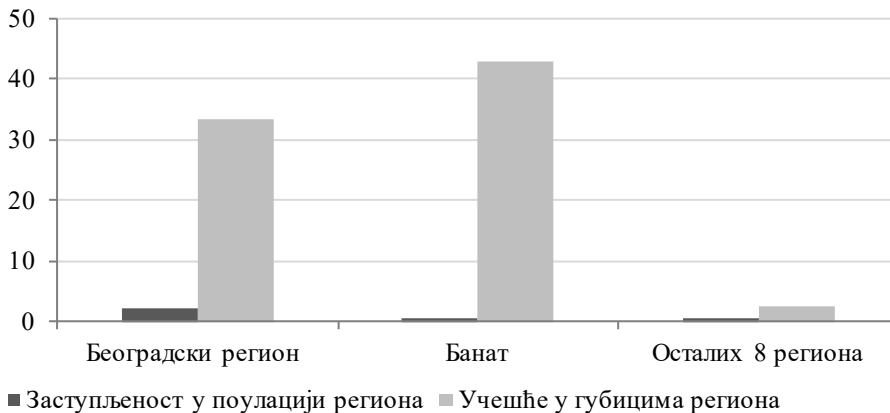
Плански одређени за потпуно уништење, које је систематски спроведено, у холокаусту страдали Јевреји су у свим деловима окупиране Србије представљали несразмерно велики део губитака.

Табела 64. Окупирана Србија, Јевреји – учешће у популацији региона и учешће у губицима цивила региона

Јевреји ОС	Учешће у популацији региона	Учешће у губицима цивила
Београдски регион	2,20	33,19
Банат	0,68	42,96
Осталих осам региона	0,05	2,40

Попис становништва 1931, АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 91. Окупирана Србија, Јевреји – заступљеност у популацији региона и учешће у губицима цивила региона (%)

У односу на заступљеност у популацији региона у којима су живели, учешће Јевреја у губицима цивила је у Београдском региону било 15,09 пута веће, док је у Банату односно у осталих осам региона окупиране територије

¹⁴⁷ Губици цивила српске националности из Београдског региона били су 1,43 пута већи од њиховог удела у националном корпусу Срба са окупиране територије, из Баната 1,80 пута мањи, док је удео у губитку страдалих из осталих осам региона био изједначен са њиховом заступљеношћу у националном корпусу.

њихова заступљеност у губицима била 63,18 односно 48 пута већа. Пропорционално несразмерно страдање Јевреја са територије окупирани Србије у свим њеним деловима било је реално вишеструко веће од претрпљених губитака других националности. Губици које су претрпели Јевреји Београдског региона били су реално 22,37 пута већи од губитака тамошњих Срба, док су губици Јевреја из Баната и осталих осам региона окупирани Србије били реално 57,29 односно 50,14 пута већи од губитака цивила српске националности.

***

Другачије ратне околности у различитим деловима окупирани Србије условиле су разлике у страдању тамошњих цивила, а специфичности страдања јеврејске заједнице у тим деловима додатно су утицале на настале разлике у претрпљеним губицима цивила. Динамика претрпљених губитака Јевреја из различитих делова окупирани територије није била једнака са претрпљеним губицима других националности из тих региона, као што је и њихово учешће у губицима варијало током рата.

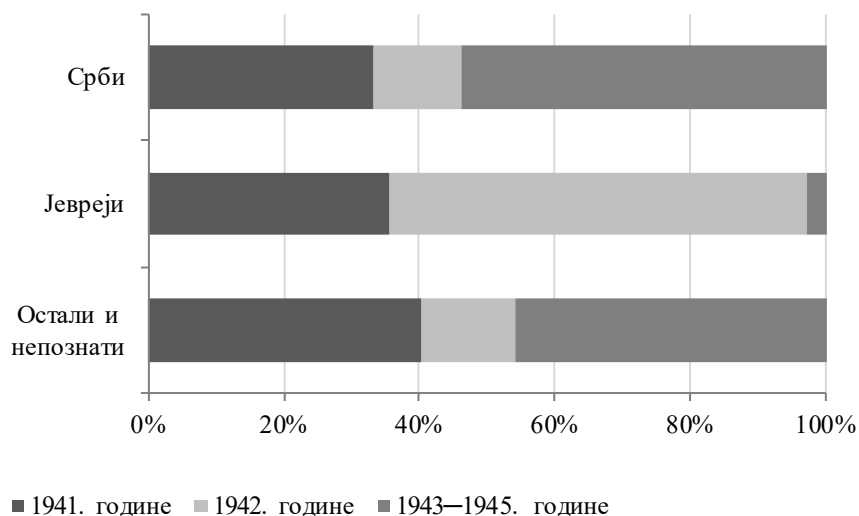
Београд са околином је по много чему био специфичан. У њему је било седиште окупационе и колаборационистичке власти, ту је живела најбројнија јеврејска заједница окупирани територије, те бројна ромска заједница, у њему су се налазила два специјализована односно посебна логора за Јевреје и највећи концентрациони логор општег типа. Страдање његовог становништва је трајало током читавог рата, а погођене су биле све националности које су живе у њему. Динамика претрпљених губитака и учешће у губицима припадника различитих националности варијали су током рата.

Табела 65. Окупирани Србија, цивили, Београдски регион – национална припадност губитака према години страдања

Београдски регион – цивили	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943–1945.	%
Срби	5.853	1.951	33,33	753	12,86	3.149	53,80
%	55,76	53,39	//	24,52	//	83,48	//
Јевреји	3.484	1.236	35,48	2.155	61,85	93	2,67
%	33,19	33,82	//	70,17	//	2,46	//
Остали / непознато	1.160	467	40,26	163	14,05	530	45,69
	11,05	12,78	//	5,31	//	14,05	//
Укупно	10.497	3.654	34,81	3.071	29,26	3.772	35,93

База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 92. Окупирана Србија, Београдски регион – динамика страдања цивила према националној припадности

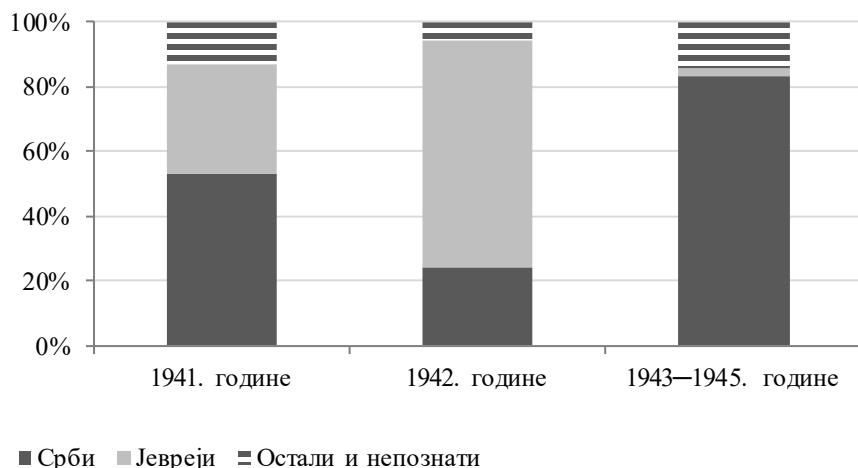

Терор који је окупациона власт спроводила у првој години рата погодила је све националности које су живеље у Београдском региону, проузрокујући страдање његових житеља без обзира на националну припадност. Удео тада страдалих припадника осталих и непознатих националности (првенствено Рома) био је нешто већи од претрпљених губитака Срба и Јевреја, 1,21 односно 1,13 пута. У опште смањеном страдању цивила Београдског региона у 1942. години, холокауст је спровођен према унапред утврђеном плану са несмањеним страдањем Јевреја.¹⁴⁸ Удео у губицима страдалих припадника најбројније јеврејске заједнице 1942. године био је 4,81 односно 4,40 пута већи од удела тада страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности. Готово у потпуности уништени, Јевреји Београдског региона су претрпели мале губитке у последње три године рата, када им је удео у губицима био вишеструко мањи од удела осталих народа (20,15 пута од Срба и 17,11 пута од припадника осталих и непознатих националности).

¹⁴⁸ Претрпљени губитак цивила српске националности Београдског региона у 1942. години био је 2,59 пута мањи него у претходној, али је, с обзиром на периоде трајања рата у тим годинама, реални губитак био 3,45 пута мањи, док је губитак припадника осталих и непознатих националности био реално 3,82 пута мањи. Страдање београдских Јевреја реално је било 1,15 пута веће у 1941. години него у наредној.

Графикон 93. Окупирана Србија, Београдски регион – учешће у губицима према националној припадности

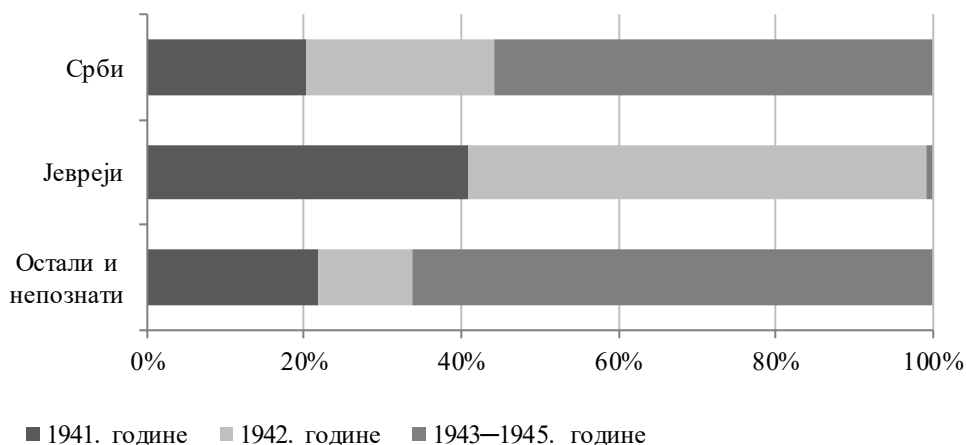
Холокаустом погођена јеврејска заједница Београдског региона претрпела је губитке који су представљали трећину свих страдалих цивила овог региона прве године рата, односно више од две трећине губитака у 1942. години. У 1942. години, учешће Јевреја у губицима је било двоструко увећано у односу на прву годину рата (2,07 пута), док је заступљеност Срба и припадника осталих и непознатих националности у губицима била 2,18 односно 2,41 пута мања. У наредном периоду рата губици јеврејске заједнице су чинили мали део губитака цивила, са учешћем 28,52 пута мањим него у 1942. години, али су и даље имали заступљеност међу страдалима незнатно већу од њиховог учешћа у становништву региона. Током прве две године рата заступљеност Јевреја у губицима цивила Београдског региона била је 15,37 односно 31,89 пута већа од њиховог учешћа у тамошњем становништву.

У Банату, најсевернијем региону окупиране Србије, који је одликовала вишенационална структура становништва, а који се налазио под директном управом немачке националне мањине, терор није једнако погодио све народе који су живели у њему.

Табела 66. Окупирана Србија, цивили, Банат – национална припадност губитака према години страдања

Банат – цивили	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943–1945.	%
Срби	1.970	401	20,35	468	23,76	1.101	55,89
%	48,49	33,56	//	29,66	//	80,07	//
Јевреји	1.782	708	39,73	1.062	59,60	12	0,67
%	42,96	59,25	//	67,30	//	0,87	//
Остали / непознато	396	86	21,72	48	12,12	262	66,16
	9,55	7,20	//	3,04	//	19,05	//
Укупно	4.148	1.195	28,81	1.578	38,04	1.375	33,15

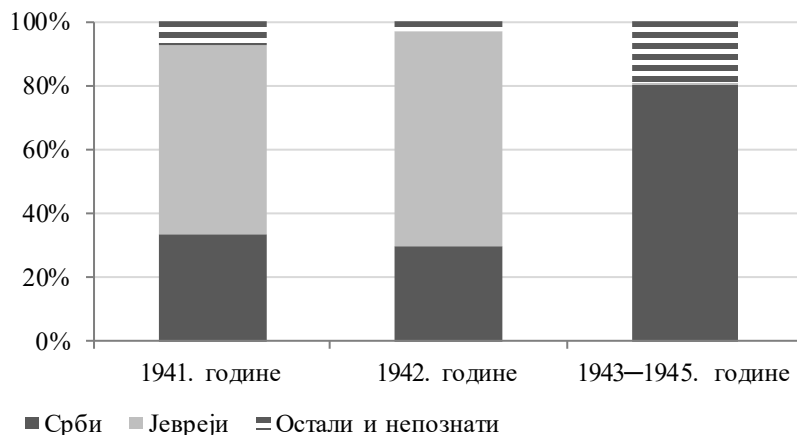
База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 94. Окупирана Србија, Банат – динамика страдања цивила према националној припадности

Краткотрајно смештање у логор у Банату, иза којег је уследила интернација Јевреја у Београду, те поновно одвођење у логор и убиство већег дела мушкараца проузроковали су да удео у губицима цивила Јевреја страдалих 1941. године буде двоструко (1,95 пута) односно 1,83 пута већи од удела тада страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности. Ескалација холокауста у 1942. години је за банатске Јевреје значила и њихово потпуно уништење. Удео тада страдалих Јевреја у

губицима јеврејске заједнице овог региона био је 2,51 односно 4,92 пута већи од удела Срба и припадника осталих и непознатих националности страдалих те године.¹⁴⁹ Занемарљив удео у губицима страдалих Јевреја из Баната у последње три године рата био је неупоредиво мањи од удела других народа страдалих у истом периоду.

Графикон 95. Окупирана Србија, Банат – учешће у губицима према националној припадности

Холокаустом погођена јеврејска заједница Баната је у страдању тамошњих цивила представљала апсолутну већину претрпљених губитака у прве две године рата, чинивши њихових три петине односно две трећине. Учешће Јевреја у губицима 1942. године било је 1,13 пута веће у односу на прву годину рата, док је учешће Срба и припадника осталих и непознатих националности у губицима те године било смањено 1,13 односно 2,37 пута. Потпуно уништење јеврејске заједнице у прве две године рата за последицу је имало да је њихово учешће у губицима у последње три године рата било 77,36 пута мање него 1942. године. Током прве две године рата заступљеност Јевреја у губицима цивила била је 87,13 односно 98,97 пута већа од њиховог учешћа у популацији региона, док је њихово минимално учешће у губицима у другој половини рата и даље било веће од заступљености у становништву региона (1,28 пута).

¹⁴⁹ Претрпљени губитак банатских Јевреја реално је био 1,33 пута већи у 1941. него у наредној години. Страдање цивила српске националности из Баната у 1942. години било је 1,17 пута веће него у претходној, али је, с обзиром на периоде трајања рата у тим годинама, реални губитак био 1,14 пута мањи, док је претрпљени губитак припадника осталих и непознатих националности био реално 2,39 пута мањи.

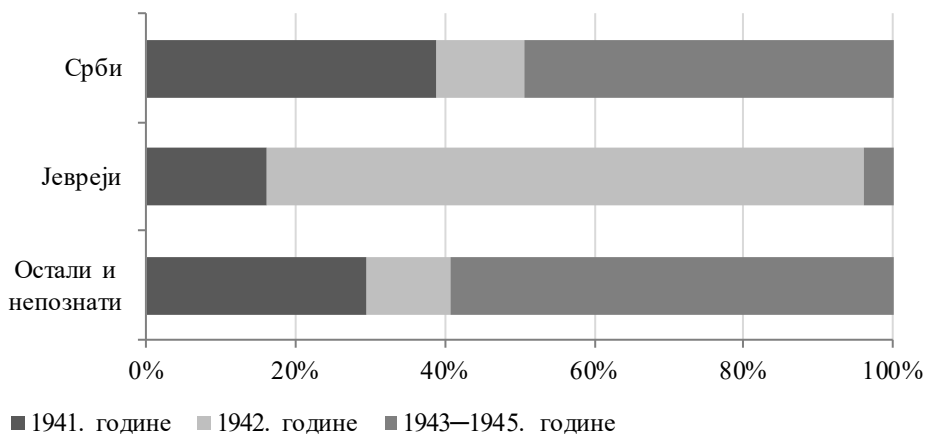
Централни део окупиране Србије, територијално најпространији (осам региона), у којима је живео највећи део становништва, али и најмањи део јеврејске заједнице, трпео је страдање цивилног становништва свих националности током читавог рата. Претрпљени губитак цивила различитих националности није био једнак ни по динамици њиховог страдања, ни по њиховом учешћу у губицима током рата.

Табела 67. Окупирана Србија, цивили, осталих осам региона – национална припадност губитака према години страдања

Осталих осам региона – цивили	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943–1945.	%
Срби	36.947	14.371	38,90	4.381	11,86	18.195	49,25
%	89,71	92,76	//	79,24	//	90,23	//
Јевреји	988	159	16,09	790	79,96	39	3,95
%	2,40	1,03	//	14,29	//	0,19	//
Остали / непознато	3.250	962	29,60	358	11,01	1.930	59,38
	7,89	6,21	//	6,47	//	9,57	//
Укупно	41.185	15.492	37,61	5.529	13,42	20.164	48,96

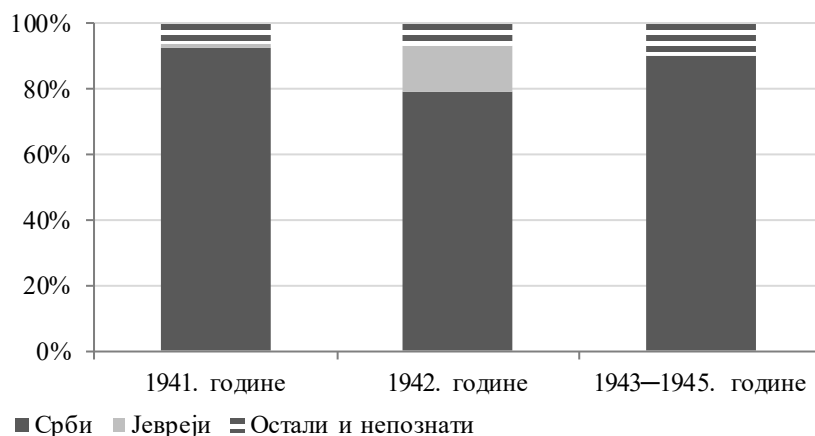
База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 96. Окупирана Србија, осталих осам региона – динамика страдања цивила према националној припадности

У циљу застрашивања становништва и одвраћања од устанка, Немци су спроводили терор над становништвом у централним деловима окупиране територије паралелно са спровођењем програма уништења Јевреја. Прве године рата живот је изгубило две петине свих страдалих Срба ових региона, чији је удео у губицима био 2,42 односно 1,31 пута већи од тада претрпљених губитака Јевреја и припадника осталих и непознатих националности. У опште смањеном страдању цивила осталих осам региона, и поред разбуктавања грађанског рата, у 1942. години (3,28 пута мањем код Срба и 2,69 пута код припадника осталих и непознатих националности), холокауст је спровођен према унапред утврђеном плану са несмањеним интензитетом, при чему је тада убијено четири петине страдалих Јевреја ових региона.¹⁵⁰ Удео страдалих 1942. године у укупним губицима Јевреја из ових осам региона био је 6,74 односно 7,26 пута већи од удела у губицима тада страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности. Током последње три године рата живот је изгубио двадесет пети део јеврејске заједнице из ових осам региона и њихов удео у губицима је био вишеструко мањи од удела тада страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности (12,47 односно 15,03 пута).

Графикон 97. Окупирана Србија, осталих осам региона – учешће у губицима према националној припадности

¹⁵⁰ Претрпљени губитак цивила српске националности из осталих осам региона у 1942. години је био 3,28 пута мањи него у претходној, али је, с обзиром на периоде трајања рата у тим годинама, губитак реално био 4,37 пута мањи, док је губитак припадника осталих и непознатих националности био реално 3,58 пута мањи. Страдање Јевреја из осталих осам региона је у 1942. години било 4,97 пута веће него у претходној, али је претрпљени губитак те године био реално 2,48 пута већи него у 1941. години.

Малобројна јеврејска заједница настањена у централним деловима окупиране територије перманентно је страдала, али је њено учешће у губицима током рата варирало. Након минималног учешћа у губицима у првој години рата, њихова заступљеност међу страдалим цивилима је у 1942. години била увећана 13,87 пута, чинивши седмину тада претрпљених губитака, да би у наредном периоду рата представљала занемарљив део губитака, 75,21 пута мањи него у 1942. години. Током читавог рата учешће Јевреја у губицима цивила вишеструко је превазилазило њихову заступљеност у становништву ових осам региона: прве ратне године 20,60 пута, 1942. године 285,80 пута и у последње три године рата 3,80 пута.

Полна, старосна и професионална структура претрпљених губитака – сличности и разлике

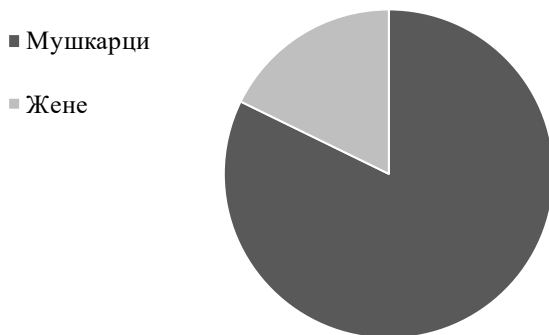
У изразито комплексном рату какав је вођен на територији окупиране Србије, губитке су претрпели припадници оба пола, што је посебно било видљиво међу страдалим цивилима. Шестину укупних губитака цивила са окупиране територије чиниле су жене.

Табела 68. Окупирана Србија, цивили – полна структура губитака

Цивили ОС – пол	Укупно	Мушкарци	%	Жене	%
Укупно	55.830	45.918	82,25	9.912	17,75

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 98. Окупирана Србија, цивили – полна структура губитака

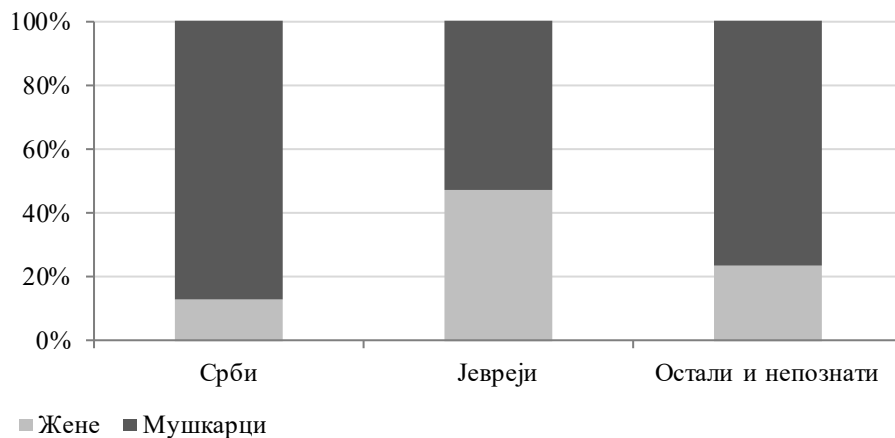
Полна структура страдалих цивила различитих националности није била једнака. На разлике су деловале, с једне стране, промењиве ратне околности у којима се нашло цивилно становништво, а које су утицале на размере спровођеног терора, док је, са друге стране, била присутна тежња Немаца да спроведу планирани холокауст.

Табела 69. Окупирана Србија, цивили – полна структура губитака према националној припадности

Цивили ОС – пол	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
Мушкарци	45.918	38.943	84,81	3.313	7,21	3.662	7,96
%	82,25	86,98	//	52,97	//	76,20	//
Жене	9.912	5.827	58,79	2.941	29,67	1.144	11,54
%	17,75	13,02	//	47,02	//	23,80	//
Укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

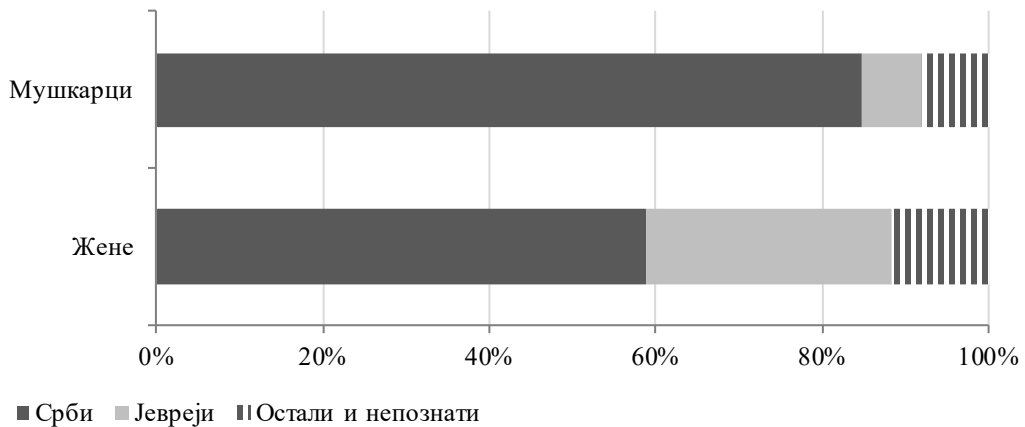
Графикон 99. Окупирана Србија, цивили – полна структура према националној припадности

Плански уништавани као народ у целини, Јевреји су имали готово изједначено учешће полова у губицима. Жене су међу страдалим Србима представљале осмину претрпљених губитака цивила и четвртину код припадника осталих и непознатих националности. Тиме је однос у страдању мушкараца и жена код цивила различитих националности са окупиране територије био потпуно другачији. Док је у претрпљеним губицима Срба на сваких 6,68 мушкараца страдала једна жена, а код припадника осталих и

непознатих националности на 3,20 мушкарца једна жена, докле је код Јевреја однос био прилично изједначен – 1,13:1. Учешће жена међу страдалим Јеврејима било је 3,61 пута веће него у губицима Срба и 1,97 пута веће него код припадника осталих и непознатих националности.

Графикон 100. Окупирана Србија, цивили – национална структура према полној припадности

Срби су са пет шестина представљали апсолутно доминантну групу у губицима цивила мушког пола са окупиране територије. Међу страдалим мушкарцима Јевреји су чинили четрнаести део страдалих. Тиме је њихов губитак међу мушкарцима био 11,76 пута мањи од губитака Срба, али је, с обзиром на заступљеност два народа у становништву, губитак Јевреја мушког пола био реално 20,66 пута већи од губитка мушкараца српске националности. Међу страдалим женама са територије окупиране Србије Јеврејке су чиниле трећину губитака. Њихов губитак је био двоструко мањи од претрпљеног губитка жена српске националности, али је, с обзиром на учешће два народа у становништву, био реално 122,65 пута већи. Удео Јеврејки међу страдалим женама био је 4,11 пута већи од удела који су њихови сународници мушког пола имали међу страдалим мушкарцима.

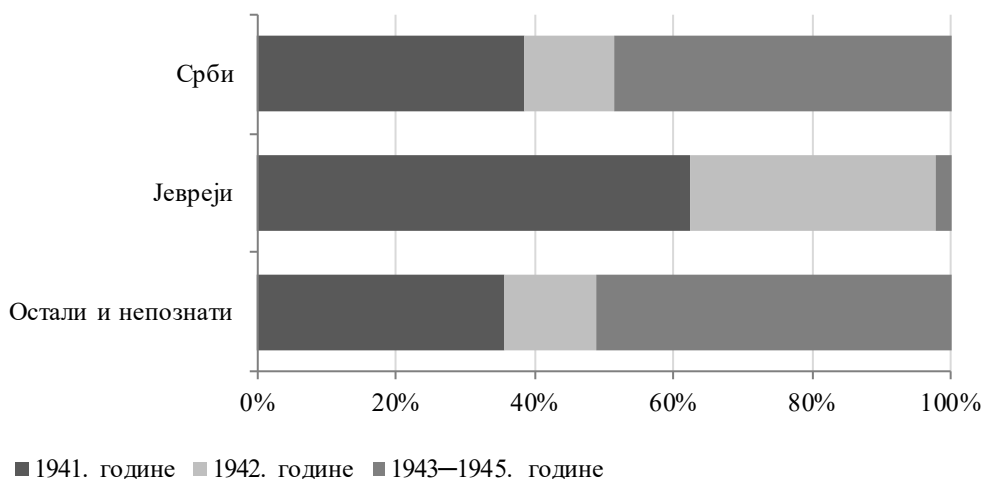
У општем страдању цивила окупиране Србије губитке су трпели припадници оба пола током читавог рата. Динамика претрпљених губитака припадника оба пола различитих националности није била једнака, као што ни учешће полова у губицима није било исто током рата. Разлике су биле израженије код страдалих жена, међу којима су у холокаусту страдале Јеврејке имале значајније учешће у губицима жена од учешћа својих сународника међу страдалим мушкарцима.

Табела 70. Окупирана Србија, цивили, мушкарци – губици према националној припадности и години страдања

Мушкарци цивили ОС	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943– 1945.	%
Срби	38.943	15.020	38,57	4.964	12,75	18.959	48,68
%	84,81	81,70	//	74,98	//	90,66	//
Јевреји	3.313	2.063	62,27	1.174	35,44	76	2,29
%	7,21	11,22	//	17,73	//	0,36	//
Остали/непознати	3.662	1.302	35,55	482	13,16	1.878	51,28
	7,97	7,08	//	7,28	//	8,98	//
Укупно	45.918	18.385	40,04	6.620	14,42	20.913	45,54

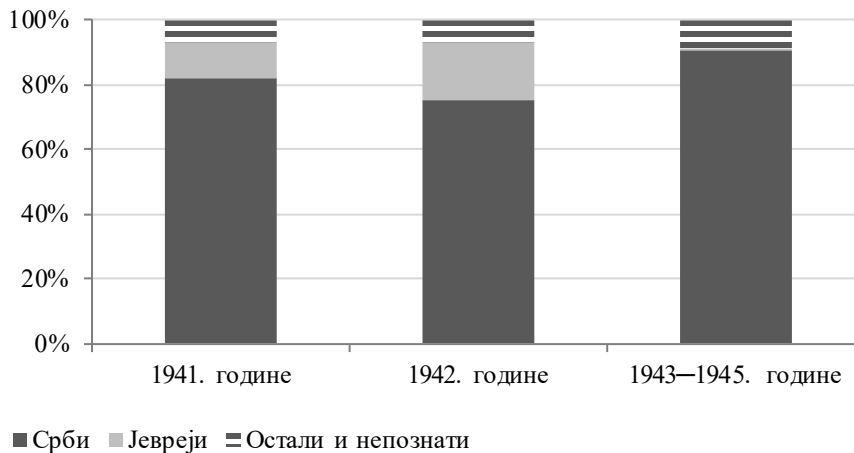
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 101. Окупирана Србија, цивили, мушкарци – динамика страдања према националној припадности губитака

Препознати од Немаца као носиоци отпора окупацији, те, сходно томе, изложени терору и репресалијама, мушкарци цивили српске националности већ су у првој години рата претрпели две петине укупних губитака, да би се, након сламања масовног устанка, њихово страдање у 1942. години смањило 3,02 пута, на осмину укупних губитака. Другу половину губитака претрпели су у наредне три године рата. У планираном и систематски спроведеном холокаусту, у коме су мушкарци први били таргетирани за уништење, Јевреји су претрпели три петине губитака. Удео убијених мушкараца

јеврејске националности у првој години рата био је 1,61 односно 1,75 пута већи од удела страдалих цивила мушког пола код Срба и припадника осталих и непознатих националности. Смањивање спровођеног терора над цивилима у 1942. години није било важно и за Јевреје, тако да је удео тада страдалих мушкараца ове националности био 2,78 односно 2,69 пута већи од удела тада страдалих цивила мушкараца Срба и припадника осталих и непознатих националности. Практично уништење читаве јеврејске заједнице окупиране Србије у 1942. години за последицу је имало мали удео страдалих мушкараца ове националне групе у последње три године рата, вишеструко мањи од осталих националних група.

Графикон 102. Окупирана Србија, цивили, мушкарци – учешће у губицима према националној припадности

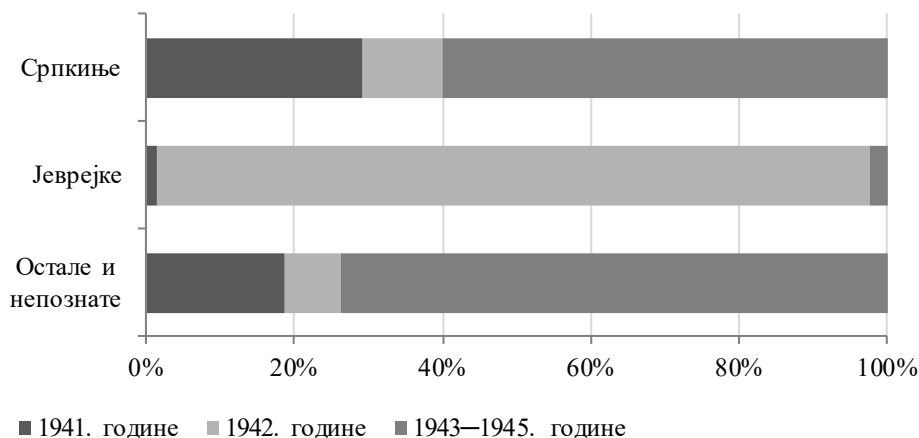

Одређени за уништење, Јевреји су већ од првих година рата имали висока учешћа у претрпљеним губицима мушкараца, чинивши њихову деветину односно шестину у прве две године рата. Њихова заступљеност у губицима мушкараца цивила тада је била 1,56 односно 2,46 пута већа од учешћа у укупним губицима цивила мушког пола у окупираној Србији, да би им заступљеност међу страдалима у последње три године била 20,03 пута мања. Учешће Јевреја у губицима мушкараца цивила у прве две године рата било је 32,06 односно 50,66 пута веће од њихове заступљености у становништву, да би последње три године учешће било изједначено.

Табела 71. Окупирана Србија, цивили, жене – губици према националној припадности и години страдања

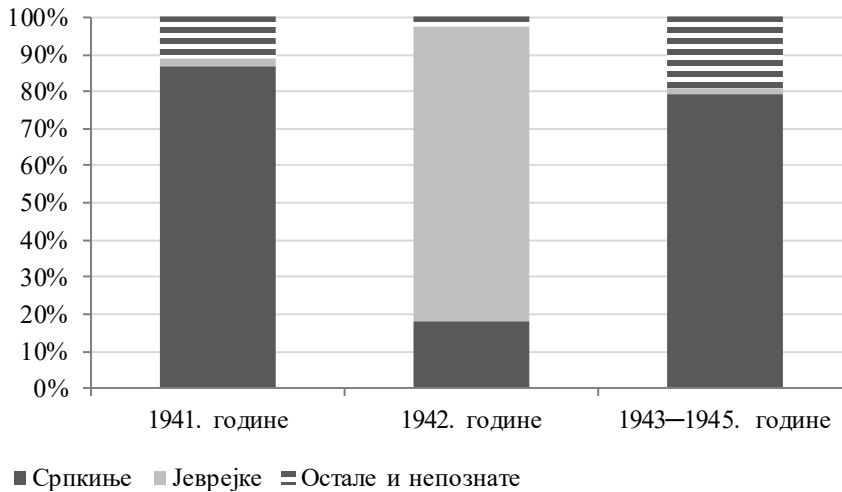
Жене цивили ОС	Укупно	1941.	%	1942.	%	1943–1945.	%
Српкиње	5.827	1.703	29,23	638	10,59	3.486	59,82
%	58,79	87,02	//	17,94	//	79,26	//
Јеврејке	2.941	40	1,36	2.833	96,33	68	2,31
%	29,67	2,04	//	79,64	//	1,55	//
Остале/непознате	1.144	214	18,71	86	7,52	844	73,78
	11,54	10,93	//	2,42	//	19,19	//
Укупно	9.912	1.957	19,74	3.557	35,88	4.398	44,37

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 103. Окупирана Србија, цивили, жене – динамика страдања према националној припадности губитака

Сагласно губицима читавог националног корпуса у окупираној Србији, Српкиње су највеће губитке претрпеле у првој години рата, са губицима који су реално били 3,68 пута већи него у наредној години. И припаднице осталих и непознатих националности су имале реалне губитке у првој години рата 3,32 пута веће него у наредној. Супротно њима, Јеврејке су готово све страдале 1942. године, са реалним губитком који је био 5,41 пута већи него у претходној години и 96,73 пута већи од претрпљеног губитка у последње три године рата. Удео страдалих Јеврејки 1942. године у њиховим укупним губицима био је 9,10 односно 12,81 пута већи од удела тада страдалих Српкиња и припадница осталих и непознатих националности, док им је удео у претходном и потоњем периоду рата био вишеструко мањи.

Графикон 104. Окупирана Србија, цивили, жене – учешће у губицима према националној припадности

Одређене за уништење у другој години рата, када је холокауст у окупираној Србији доживео кулминацију, Јеврејке су чиниле четири петине свих страдалих жена 1942. године.¹⁵¹ Њихово учешће у губицима жена тада је било 39,04 односно 51,38 пута веће него у претходној и потоњим годинама рата. Током читавог рата учешће Јеврејки у губицима жена је било веће од њихове заступљености у становништву окупиране територије (прве године рата 5,83 пута, 1942. године 227,54 пута и наредне три године 4,43 пута веће).

***

Рат вођен на територији окупиране Србије погодио је њено друштво у целини, у коме је значајне губитке је претрпело цивилно становништво. Страдање у немачком терору, холокаусту и грађанском рату на окупираној територији за последицу је имало претрпљене губитке грађана свих старосних доби.¹⁵²

¹⁵¹ Учешће Јеврејки у губицима жена 1942. године није било једнако у свим деловима окупиране територије. У Београдском региону страдале Јеврејке (1.606) представљале су 92,83% губитака жена 1942. године (1.703), у Банату (830) чиниле су 95,29% губитака тамошњих жена (871), док су у осталих осам региона представљале 41,53% страдалих жена те године (956).

¹⁵² Старосна структура становништва окупиране Србије може се само приближно одредити на основу Пописа становништва из 1931. године. При томе треба имати у виду промене у

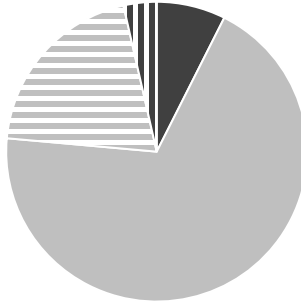
Табела 72. Окупирана Србија, цивили – старосна структура

Цивили ОС – узраст	Укупно познатих	До 14 година	%	15–44	%	45–64	%	65 и више	%
Укупно	54.370	4.031	7,41	37.523	69,01	10.888	20,02	1.928	3,55

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 105. Окупирана Србија, цивили – старосна структура губитака

- до 14
- 15 – 44
- 45 – 64
- 65 и више

демографској и старосној структури становништва у предратном периоду, првенствено раст становништва Београда као центра који је привлачио младе било ради школовања или као радну снагу, као и промене током рата (одвођење у заробљеништво припадника Војске Краљевине Југославије, који су представљали велики део становништва окупирани Србије узраста између 18 и 40 година). Према Попису становништва из 1931. године, узраст до 14 година, тј. они који су 1941. године имали од 10 до 24 године, на територији Управе града Београда чинили су 20,22%, у Дунавској бановини их је било 30,57% и Моравској бановини 35,17% (према просечној вредности, узрасти између 5 и 14 година, који су 1941. године имали од 15 до 24 године, на територији Управе града Београда чинили су 14,44%, у Дунавској бановини их је било 21,83% и Моравској бановини 25,12%), узрасти између 15 и 24 године, који су 1941. године имали од 25 до 34 године, на територији Управе града Београда чинили су 25,09%, у Дунавској бановини их је било 18,37% и Моравској бановини 18,79%, узрасти између 25 и 34 године, који су 1941. године имали од 35 до 44 године, на територији Управе града Београда чинили су 22,61%, у Дунавској бановини их је било 16,43% и Моравској бановини 16,10%, узрасти између 35 и 44 године, који су 1941. године имали од 45 до 54 године, на територији Управе града Београда чинили су 14,53%, у Дунавској бановини их је било 11,77% и Моравској бановини 10,48%, узрасти између 45 и 54 године, који су 1941. године имали од 55 до 64 године, на територији Управе града Београда чинили су 9,23%, у Дунавској бановини их је било 10,22% и Моравској бановини 8,58%, узрасти између 55 и 64 године, који су 1941. године имали од 65 до 74 године, на територији Управе града Београда чинили су 4,97%, у Дунавској бановини их је било 6,52% и Моравској бановини 5,73% и узрасти старији од 65 година, који су 1941. године имали 75 и више година или су већ преминули, на територији Управе града Београда чинили су 3,33%, у Дунавској бановини их је било 6,09% и Моравској бановини 5,27%. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.3.1931.godine, knjiga III; Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, (Beograd: Državna štamparija, 1938), 5, 6, 12.

Старосна структура претрпљених губитака¹⁵³ показује да су две трећине страдалих цивила (69,01%) припадале узрастима између 15 и 44 године, као радно и репродуктивно најспособнијим. Бруталност рата вођеног на окупираној територији огледа се у страдању цивила узраста млађих од 15 и старијих од 65 година, који су заједно представљали деветину укупних губитака (10,96%).

Старосна структура страдалих цивила различитих националности није била једнака.¹⁵⁴ На разлике су утицале, с једне стране, промењиве ратне околности у којима се нашло цивилно становништво које је страдало у терору и одмаздама које је спроводио окупациони режим или у грађанском рату, а са друге стране, тежња Немаца да спроведу потпуно уништење Јевреја као народа на овом простору.

Табела 73. Окупирана Србија, цивили – старосна структура губитака према националној припадности

Цивили ОС – узраст	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
До 14	4.031	2.309	57,28	972	24,11	750	18,60
%	7,41	5,25	//	17,17	//	15,90	//
15–24	13.129	11.355	86,49	778	5,92	996	7,59
%	24,15	25,81	//	13,74	//	21,11	//
25–34	12.077	10.099	83,62	932	7,72	1.046	8,66
%	22,21	22,96	//	16,47	//	22,17	//
35–44	12.317	10.251	83,23	1.095	8,89	971	7,88
%	22,65	23,30	//	19,35	//	20,58	//
45–54	6.896	5.474	79,38	868	12,59	554	8,03
%	12,68	12,43	//	15,33	//	11,74	//
55–64	3.992	3.111	77,93	599	15,01	282	7,06
%	7,34	7,07	//	10,58	//	5,98	//

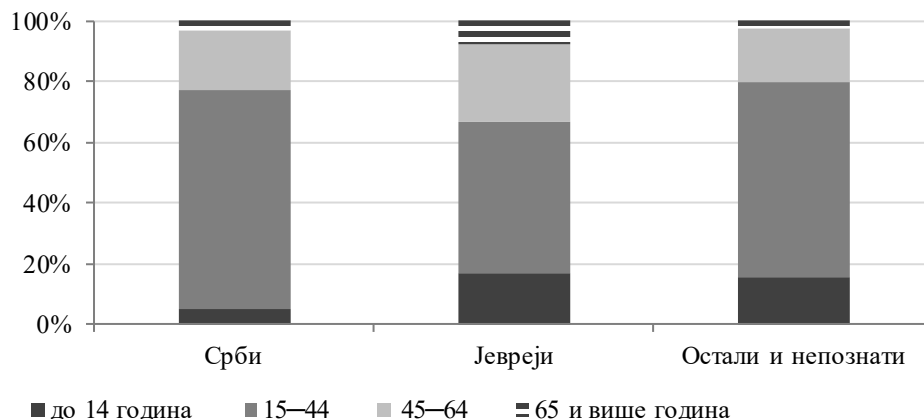
¹⁵³ Старосна структура страдалих цивила окупиране Србије позната је у 97,39% случајева, док се за непознатим подацима и даље трага у изворима и литератури.

¹⁵⁴ Старосна структура страдалих цивила окупиране Србије није једнако утврђена код свих националности. Док је код страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности готово у потпуности позната (98,26 односно 98,17%), за страдале Јевреје потребно је прибавити податке о узрасту за десетину претрпљених губитака.

Табела 73. Окупирана Србија, цивили – старосна структура губитака према националној припадности (наставак)

Цивили ОС – узраст	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
65 и више	1.928	1.393	72,25	416	21,58	119	6,17
%	3,55	3,17	//	7,35	//	2,52	//
Укупно познато	54.370	43.992	80,91	5.660	10,41	4.718	8,68
Непознато	1.460	778	53,29	594	40,68	88	6,03
%	2,61	1,74	//	9,50	//	1,83	//
Укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

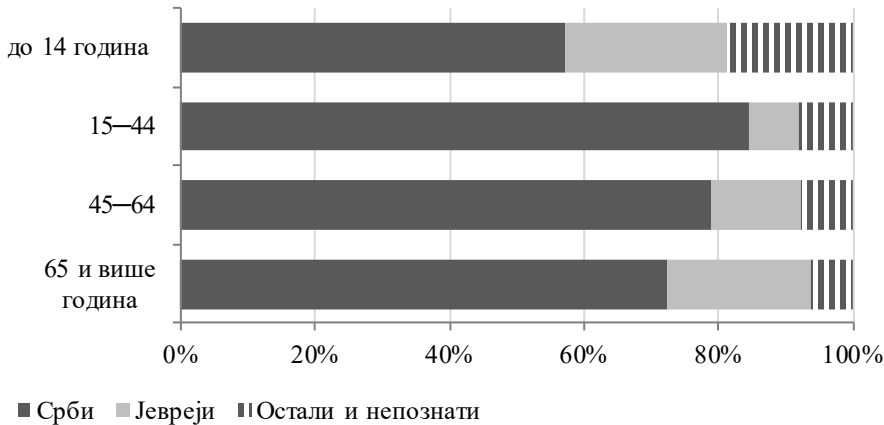
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 106. Окупирана Србија, цивили – старосна структура према националној припадности

Са учешћем од четири петине међу страдалим цивилима, Срби су одредили старосну структуру укупних губитака окупиране Србије. Као потенцијално највећа претња окупатору, три четвртине страдалих Срба представљали су цивили узраста од 15 до 44 године (72,08%). Уништавани као народ у тоталу, Јевреји су имали потпуно другачију старосну структуру претрпљених губитака. Међу њима су деца до 14 година представљала шестину губитака, што је било 3,27 пута веће учешће овог узраста него међу страдалим Србима и нешто веће него код припадника осталих и непознатих националности. Такође, учешће старијих од 65 година, који су представљали четрнаестину губитака Јевреја, било је 2,32 односно 2,92 пута веће него код страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности. С друге стране, узраст који је обухватао страдале од 15 до 44 године је међу

страдалим Јеврејима (46,56%) имао 1,55 пута мању заступљеност него што је она била у губицима цивила српске националности и 1,37 пута мању него код припадника осталих и непознатих националности (63,86%).

Графикон 107. Окупирана Србија, цивили – национална структура према узрасту

Заступљеност Јевреја од деветине укупних губитака цивила није била иста у свим узрасним групама. Јевреји су представљали четвртину све страдале деце узраста до 14 година (са 2,32 пута већим уделом него у укупним губицима познате старости) и петину губитака цивила узраста од 65 и више година (2,07 пута већи удео од удела у укупним губицима). С друге стране, удео у губицима старосних група од 15 до 44 године (7,47%) био је 1,39 пута мањи од њихове заступљености у укупним губицима.¹⁵⁵ Номинално мањи од губитка Срба у свим старосним групама страдалих цивила, претрпљени губитак Јевреја је, с обзиром на учешће два народа у популацији окупиране територије, у узрасној групи до 14 година био реално 102,29 пута већи, групи од 15 до 44 године старости 21,51 пута већи и у доби 65 и старијих реално 72,59 пута већи.

У комплексном и вишеслојном рату вођеном на територији окупиране Србије жене су представљале шестину претрпљених губитака цивила. Током рата живот су губиле жене свих узраста, али не у једнакој мери.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Удео Јевреја у губицима старосних група од 45 до 64 године (13,47%) био је 1,20 пута већи од њихове заступљености у укупним губицима.

¹⁵⁶ Старосна структура страдалих жена је позната у 96,10% случајева, док се за преосталих 3,90% и даље трага у изворима и литератури током процеса ревизије пописа.

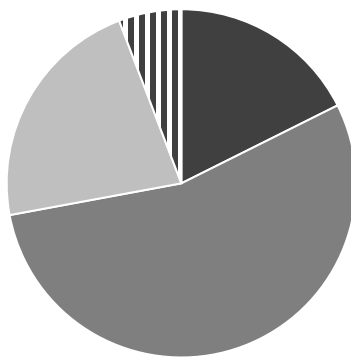
Табела 74. Окупирана Србија, цивили, жене – старосна структура

Жене цивили ОС – узраст	Укупно познатих	До 14 година	%	15–44	%	45–64	%	65 и више	%
Укупно	9.525	1.677	17,61	5.188	54,47	2.107	22,12	553	5,80

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 108. Окупирана Србија, цивили, жене – старосна структура губитака

- до 14 година
- 15–44
- 45–64
- 65 и више година

Више од половине губитака жена представљале су припаднице узраста 15–44 године, као припаднице репродуктивно и радно најпродуктивнијег дела друштва, уз петину страдалих узраста 45–64 године. Деца до 14 година чинила су шестину претрпљених губитака жена, док су особе од 65 година и старије представљале седамнаести део губитака.

Жене различитих националности са окупиране територије трпеле су губитке у свим узрасним групама,¹⁵⁷ с тиме што старосна структура претрпљених губитака није била једнака. Разлике су постојале како у заступљености одређене доби у губицима жена исте националности, тако и у уделу који су жене различитих националности имале у губицима појединих старосних група.

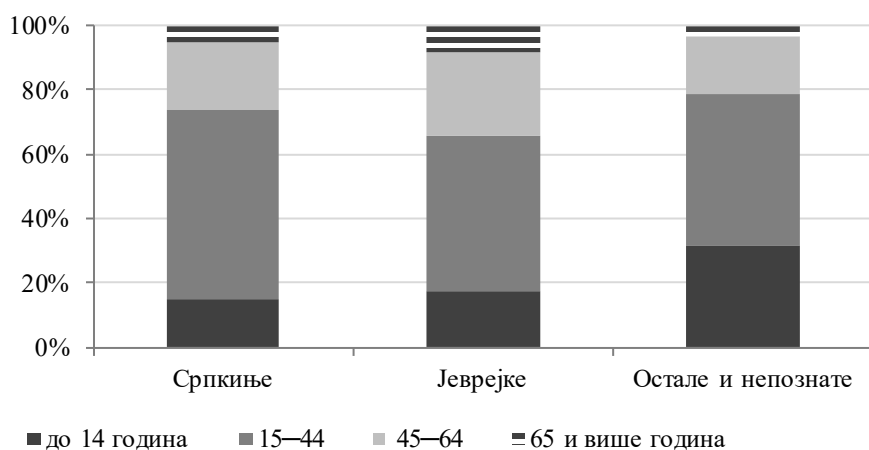
¹⁵⁷ Старосна структура није утврђена једнако за страдале жене свих националности. За разлику од страдалих жена српске националности и припадница осталих и непознатих националности, код којих је старосна структура готово у потпуности утврђена, код страдалих Јеврејки је потребно утврдити узраст за једанаести део страдалих.

Табела 75. Окупирана Србија, цивили, жене – старосна структура губитака према националној припадности

Жене цивили ОС – узраст	Укупно	Српкиње	%	Јеврејке	%	Остале и непознате	%
До 14	1.677	855	50,98	463	27,61	359	21,41
%	17,61	14,92	//	17,33	//	31,94	//
15–24	1.792	1.244	69,42	365	20,37	183	10,21
%	18,81	21,71	//	13,66	//	16,28	//
25–34	1.646	1.039	63,12	419	25,45	188	11,42
%	17,28	18,13	//	15,68	//	16,72	//
35–44	1.750	1.083	61,88	512	29,26	155	8,86
%	18,37	18,90	//	19,16	//	13,79	//
45–54	1.253	724	57,78	401	32,00	128	10,21
%	13,15	12,64	//	15,01	//	11,39	//
55–64	854	480	56,21	299	35,01	75	8,78
%	8,96	8,38	//	11,19	//	6,67	//
65 и више	553	304	54,97	213	38,52	36	6,51
%	5,80	5,31	//	7,97	//	3,20	//
Укупно познатих	9.525	5.729	60,15	2.672	28,05	1.124	11,80
Непознато	387	98	25,32	269	69,51	20	5,17
%	3,90	1,68	//	9,15	//	1,75	//
Укупно	9.912	5.827	58,79	2.941	29,67	1.144	11,54

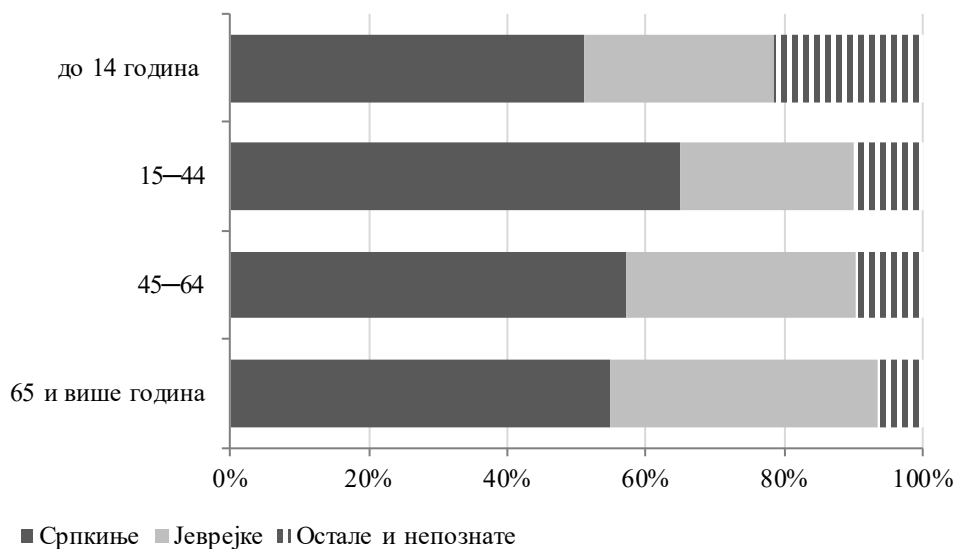
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 109. Окупирана Србија, цивили, жене – старосна структура према националној припадности

Јеврејке су имале структуру која је одговарала њиховој старосној структури у предратном периоду. Шестину губитака чиниле су девојчице до 14 година старости, што је било нешто веће учешће него међу страдалим Српкињама (1,16 пута), али и скоро двоструко мање него код припадница осталих и непознатих националности (1,84 пута). Половина страдалих Јеврејки биле су узраста од 15 до 44 године (48,50%), које су по учешћу биле изједначене са заступљеношћу код припадница осталих и непознатих националности, али и са 1,21 пута мањом заступљеношћу од учешћа ових узраста међу страдалим женама српске националности (58,74%). У старијим узрастима, од 45 до 64 године (26,20%) и 65 и старији, Јеврејке су имале већу заступљеност у губицима него што је то био случај код страдалих Српкиња (1,25 односно 1,50 пута) и припадница осталих и непознатих националности (1,45 односно 2,49 пута).

Графикон 110. Окупирана Србија, цивили, жене – национална структура губитака према узрасту

Чинивши скоро трећину страдалих жена окупиране територије, Јеврејке нису имале једнаке уделе у губицима свих узрасних група. Представљале су петину страдалих жена узраста од 15 до 24 године, четвртину страдалих девојчица до 14 година, као и жена од 25 до 44 године старости, чиниле су трећину страдалих жена доби од 45 до 64 године, те две петине губитака жена старијих од 65 година. Номинално мањи од губитка Српкиња у свим старосним групама страдалих цивила женског пола, претрпљени губитак Јеврејки је, с обзиром на учешће два народа у популацији окупиране територије, у узрасној групи до 14 година био реално 131,62 пута већи, у

групи од 15 до 44 године старости 93,57 пута већи и у доби 65 и старијих реално 170,30 пута већи.

***

Комплексан и слојевит рат вођен на територији окупиране Србије погодио је читаво њено становништво. Све професије које су биле присутне у предратном друштву¹⁵⁸ нашле су се међу страдалим цивилима са окупиране територије.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ Делимично сагледавање професионалне структуре становништва територије окупиране Србије је приближно могуће преко података Пописа становништва из 1931. године, уз уважавање чињенице да је у десетогодишњем развоју друштва до почетка рата дошло до промена у професионалној структури услед развоја индустрије, унапређења школског система, развоја администрације, како државне тако и привредне, као и да су велики делови бановина укључених у ову територију били и у саставу других окупационих зона. На простору који је касније постао територија окупиране Србије присутне су регионалне разлике у социјално-економској структури становништва, али је у свим деловима било доминатно присуство пољопривредника и издржаваних лица. У Дунавској бановини, чији је највећи део ушао у састав окупиране Србије, радници (заједно са надничарима и слугама, те шегртима) чинили су 12,85% популације, чиновници и намештеници (рачунајући и припаднике војске) 1,90%, привредници (самостални и закупци у индустрији и занатима, трговини, кредитима и саобраћају) 3,23%, у Моравској бановини, која се готово цела нашла у саставу окупиране Србије, било је 3,71% радника, 1,15% чиновника и 1,43% привредника, у већем делу Управе града Београда, која се нашла у новоформираној територији (Београд и Панчево), било је 23,87% радника, 12,99% чиновника и 6,71% привредника, док је у делу Дринске бановине, која се мањим делом нашла у саставу окупиране Србије, било 4,49% радника, 1,53% чиновника и 1,56% привредника. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju*, knjiga IV (Sarajevo: Državna štamparija, 1940), 116–117, 158–159, 186–187, 334–335. Према немачким подацима, у Србији је у непољопривредним производним и услужним делатностима радило око 160.000 људи, 80.000 у индустрији и рударству и 45.000 занатлија, и остало у трговини и другим услужним делатностима. Драган Алексић, *Привреда Србије у другом светском рату* (Београд: ИНИС, 2002), 325. С обзиром на број становника, у популацији окупиране Србије било је око 1,93% радника и 1,93% привредника и услужних делатника. На основу броја ученика и студената у бановинама КЈ, у школској 38/39. години средњошколски ученици су представљали 9,37% становништва Управе града Београда, 1,70% у Дунавској бановини, 1,21% у Моравској и 1,64% у Дринској бановини. Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, I–III (Београд: Стубови културе, 1997), 187–189.

¹⁵⁹ Професионална структура је утврђена за 97,52% страдалих цивила окупиране Србије, а за непознатим подацима се у процесу ревизије пописа трага у изворима и литератури.

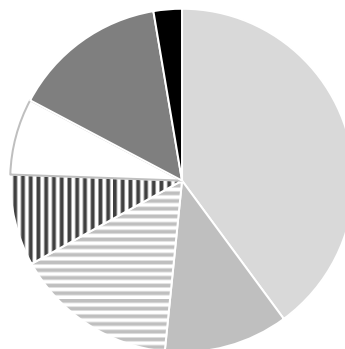
Табела 76. Окупирана Србија, цивили – професионална структура губитака

Цивили ОС – професије	Укупно
Укупно познатих	54.443
Пољопривредници	21.735
%	39,92
Привредници	6.353
%	11,70
Радници	8.357
%	15,35
Службеници, стручњаци, слободне професије	4.687
%	8,61
Ученици и студенти	3.914
%	7,19
Издржавана лица	7.944
%	14,59
Остала занимања	1.453
%	2,67

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 111. Окупирана Србија, цивили – професионална структура губитака

- Пољопривредници
- Привредници
- = Радници
- ▨ Службеници и стручњаци, слободне професије
- Ученици и студенти
- Издржавана лица
- Остали и непознати

На преовлађујуће аграрном подручју, каква је била територија окупиране Србије, две петине претрпљених губитака цивила чинили су пољопривредници као доминантна група у професионалној структури претрпљених губитака цивила. Четвртину губитака представљали су страдали привредници и радници (седмину односно деветину губитака), седмину губитака су чинила издржавана лица, уз значајна учешћа

службеника и стручњака, те ученика и студената,¹⁶⁰ који су заједно чинили још седмину страдалих цивила.

Различите националности заступљене у губицима цивила имале су другачију професионалну структуру страдалих.¹⁶¹ Пошто су Јевреји уништавани као народ целини, професионална структура претрпљених губитака одражава предратну структуру занимања јеврејске заједнице. Код страдалих Срба професионална структура губитака не одражава у потпуности предратно српско друштво, највећим делом због циљаног убијања становништва, углавном мушког пола и одређеног узраста, те градског становништва у већем обиму од његове реалне заступљености у друштву, чиме се реметила слика професионалне опредељености већинског становништва на окупираној територији.

Табела 77. Окупирана Србија, цивили – професионална структура губитака према националној припадности

Цивили ОС – професије	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
Пољопривредници	21.735	20.731	95,38	20	0,09	984	4,53
%	39,92	46,94	//	0,36	//	20,91	//
Привредници	6.353	4.604	72,47	1.277	20,10	472	7,43
%	11,70	10,42	//	22,92	//	10,03	//
Радници	8.357	7.062	84,50	323	3,86	972	11,63
%	15,35	15,99	//	5,80	//	20,66	//
Војска и полиција	848	694	81,84	2	0,23	152	17,92
%	1,56	1,57	//	0,03	//	3,23	//
Службеници/стручњаци	3.809	2.617	68,70	767	20,14	425	11,16
%	7,00	5,92	//	13,76	//	9,03	//
Слободне професије	878	645	73,46	106	12,07	127	14,46
%	1,61	1,46	//	1,90	//	2,70	//

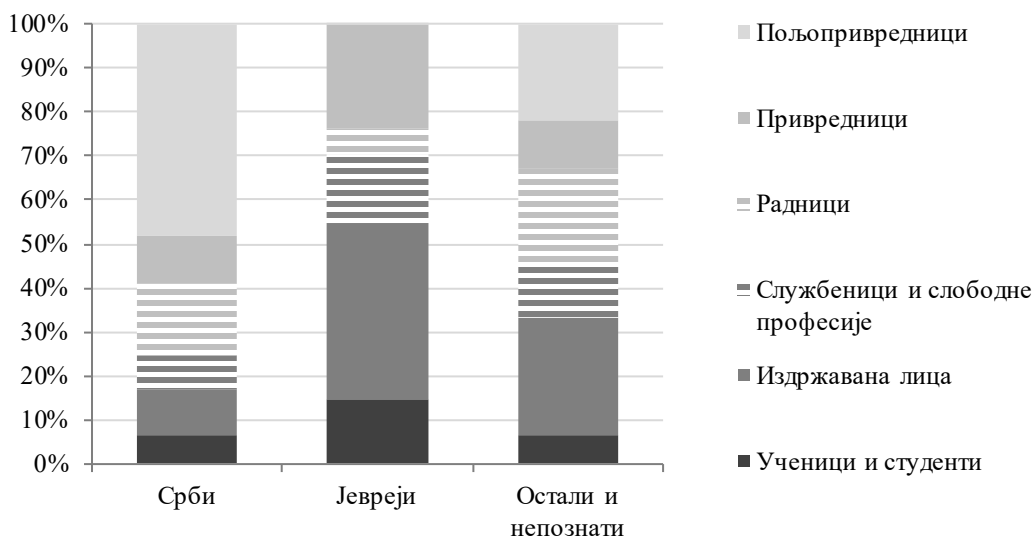
¹⁶⁰ У губицима цивила окупиране територије студенти су представљали 2,31% губитака (1.256), док су међу страдалим ученицима и студентима чинили трећину претрпљених губитака (32,09%). Жене (214) представљале су 17,04% страдалих студената.

¹⁶¹ Професионална структура страдалих цивила окупиране Србије није једнако утврђена код свих националности. Готово да је у потпуности позната код страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности, док је код страдалих Јевреја потребно прибавити податке о занимањима за деветину губитака, што је један од задатака текуће ревизије пописа.

Табела 77. Окупирана Србија, цивили – професионална структура губитака према националној припадности (наставак)

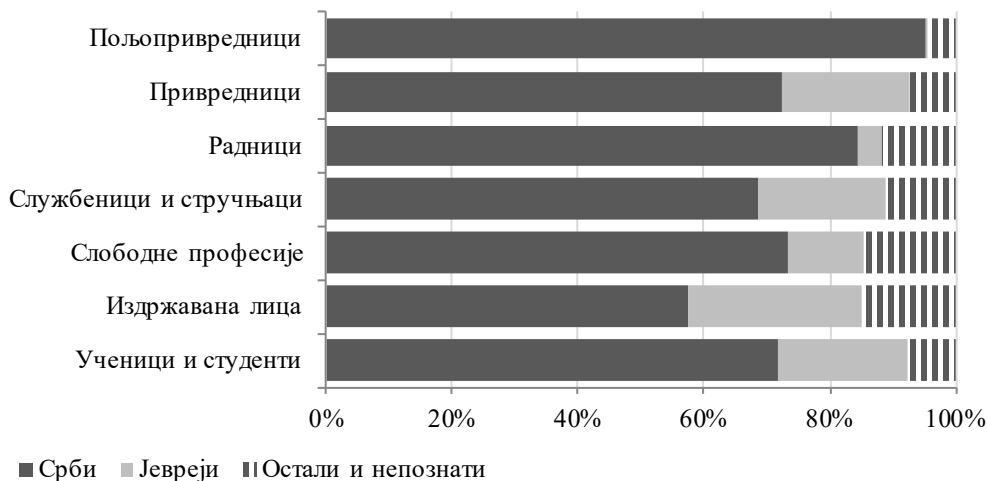
Цивили ОС – професије	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
Издржавана лица	7.944	4.564	57,45	2.201	27,71	1.179	14,84
%	14,59	10,33	//	39,51	//	25,05	//
Ученици и студенти	3.914	2.814	71,89	804	20,54	296	7,56
%	7,19	6,37	//	14,43	//	6,29	//
Остала занимања	247	157	63,56	23	9,31	67	27,12
%	0,45	0,35	//	0,41	//	1,42	//
Лични приходи	302	243	80,46	37	12,25	22	7,28
%	0,55	0,55	//	0,66	//	0,47	//
Незапослени	56	35	62,50	12	21,43	9	16,07
%	0,10	0,08	//	0,21	//	0,19	//
Укупно познато	54.443	44.166	81,12	5.572	10,23	4.705	8,64
Непозната занимања	1.387	604	43,55	682	49,17	101	7,28
%	2,48	1,35	//	10,90	//	2,01	//
Укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 112. Окупирана Србија, цивили – професионална структура према националној припадности

Као најбројнији народ у губицима цивила, Срби су одредили професионалну структуру укупних губитака, с тиме што је код њих била нешто већа заступљеност пољопривредника у губицима (1,17 пута) у односу на просек, а мање учешће издржаваних лица (1,41 пута). У холокаусту уништена јеврејска заједница имала је потпуно другачију професионалну структуру губитака. Издржавана лица су представљала две петине губитака Јевреја, што је било 3,82 пута веће учешће него међу страдалим цивилима српске националности. Специфичности социјално-економске структуре Јевреја у предратном друштву утицале су и на професионалну структуру губитака. Тако су привредници, који су представљали четвртину губитака Јевреја, били 2,20 пута заступљенији него у губицима Срба, службеници, стручњаци и припадници слободних професија (15,66%) 2,12 пута, а ученици и студенти 2,26 пута.¹⁶²

Графикон 113. Окупирана Србија, цивили – национална структура према професионалној припадности

Јевреји су представљали деветину укупно страдалих цивила окупиране Србије, али нису имали исти удео у губицима свих професионалних група. Они су представљали четвртину свих страдалих издржаваних лица, што је био 2,71 пута већи удео од њихове заступљености у укупним губицима. Уништење јеврејске заједнице је оставило велике последице на будући економски и интелектуални развој друштва, пошто су Јевреји представљали

¹⁶² Страдали студенти (989) чинили су 2,24% губитака Срба и 35,14% губитака групе ученика и студената ове националности. Тиме су студенти у губицима јеврејске заједнице (3,44%) имали 1,53 пута већу заступљеност него код страдалих цивила српске националности.

по петину страдалих привредника, службеника и стручњака, те ученика и студената,¹⁶³ што је био двоструко већи удео у губицима тих професионалних група од удела Јевреја у укупним губицима цивила, као и осмину страдалих припадника слободних професија.

Професионална структура страдалих жена са територије окупиране Србије била је условљена њиховим положајем у предратном друштву. Чинивши шестину укупних губитака цивила окупиране територије, жене су претрпеле губитке у свим професионалним групама.¹⁶⁴

Табела 78. Окупирана Србија, цивили, жене – професионална структура губитака

Жене цивили ОС – занимања	Укупно
Укупно познатих	9.437
Издржавана лица	6.472
%	68,58
Ученице и студенткиње	930
%	9,85
Службенице и стручњаци, слободне професије	483
%	5,12
Привреднице	254
%	2,69
Раднице	360
%	3,81
Пољопривреднице	847
%	8,95
Остала занимања	91
%	0,96

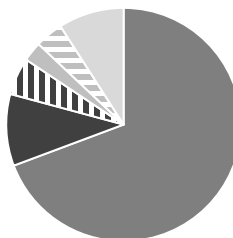
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

¹⁶³ Јевреји су представљали 15,29% страдалих студената, што је био 1,49 пута већи удео у губицима ове групе од удела јеврејске заједнице у укупним губицима цивила са окупиране територије са познатим занимањем.

¹⁶⁴ Професионална структура је позната за 95,21% страдалих жена, док се за преосталих 4,79% непознатих занимања и даље трага у процесу ревизије пописа.

Графикон 114. Окупирана Србија, цивили, жене – професионална структура губитака

- Издржавана лица
- Ученице и студенткиње
- Службенице и стручњаци, слободне професије
- Привреднице
- Раднице
- Пољопривреднице

У патријархалној и сеоској средини каква је била тадашња Србија, две трећине свих страдалих жена биле су издржавана лица, уз једанаести део који су чиниле пољопривреднице. Ученице и студенткиње су, заједно са службеницама и стручњацима, представљале седмину губитака, док су привреднице и раднице чиниле петнаести део страдалих жена.

Професионална структура страдалих жена различитих националности није била једнака.¹⁶⁵ Разлике су биле, с једне стране, последица другачијих занимања којима су се бавиле у предратном друштву, а са друге стране, у неравномерном страдању различитих националности, у коме се издваја потпуно уништење јеврејске заједнице у холокаусту.

Табела 79. Окупирана Србија, цивили, жене – професионална структура губитака према националној припадности

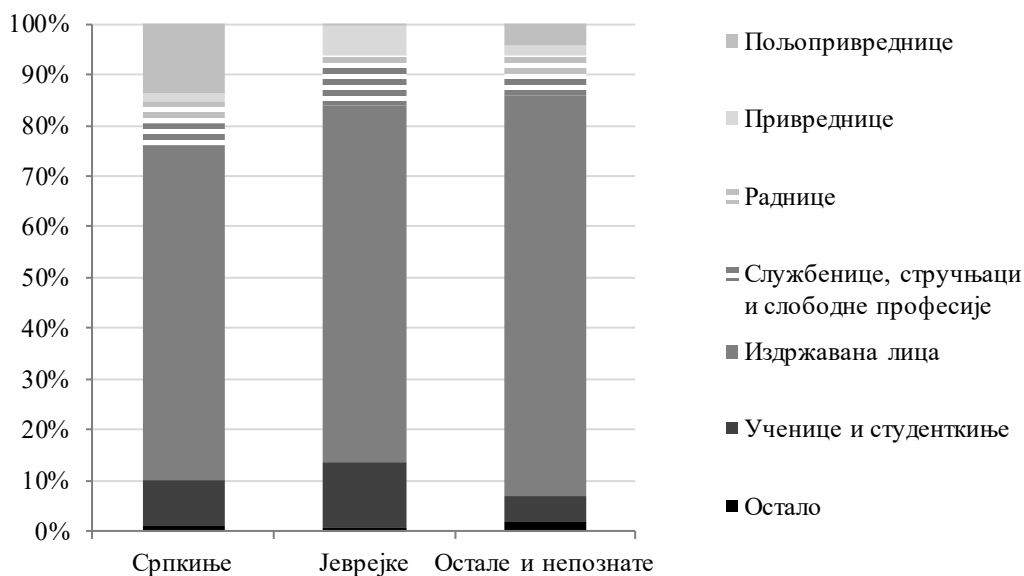
Жене цивили ОС – професије	Укупно	Српкиње	%	Јеврејке	%	Остале и непознате	%
Пољопривреднице	847	793	93,62	6	0,71	48	5,67
%	8,95	13,89	//	0,23	//	4,27	//
Привреднице	254	76	29,92	156	61,42	22	8,66
%	2,69	1,33	//	5,99	//	1,96	//
Раднице	360	252	70,00	65	18,05	43	11,95
%	3,81	4,41	//	2,49	//	3,83	//
Војска и полиција	5	4	80,00	--	--	1	20,00
%	0,05	0,07	//	--	//	0,09	//
Службенице/ стручњаци	464	242	52,15	179	38,58	43	9,27
%	4,92	4,24	//	6,87	//	3,83	//
Слободне професије	19	7	36,84	10	52,63	2	10,53
%	0,20	0,12	//	0,38	//	0,18	//

¹⁶⁵ Професионална структура страдалих жена није позната у једнакој мери за све националности, па је као проблем остала за деветину страдалих Јеврејки, док је стање код других националности знатно боље. Један од задатака процеса ревизије пописа је отклањање таквих недостатака.

Табела 79. Окупирана Србија, цивили, жене – професионална структура губитака према националној припадности (наставак)

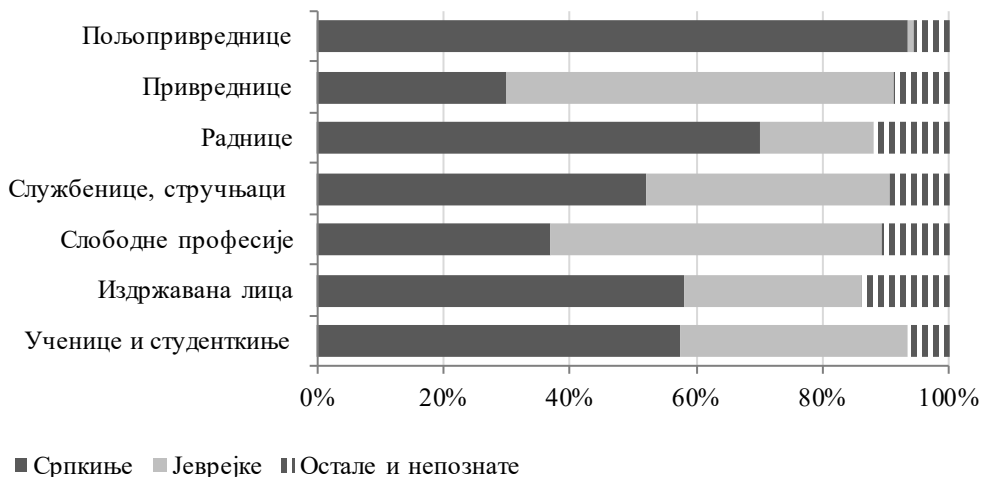
Жене цивили ОС – професије	Укупно	Српкиње	%	Јеврејке	%	Остале и непознате	%
Издравана лица	6.472	3.754	58,03	1.833	28,32	885	13,65
%	68,58	65,77	//	70,34	//	78,81	//
Ученице и студенткиње	930	533	57,31	337	36,24	60	6,45
%	9,85	9,34	//	12,93	//	5,34	//
Остала занимања	41	18	43,90	8	19,51	15	36,59
%	0,43	0,31	//	0,31	//	1,33	//
Лични приходи	31	20	64,52	8	25,81	3	9,67
%	0,32	0,35	//	0,31	//	0,27	//
Незапослене	14	9	64,28	4	28,57	1	7,15
%	0,15	0,16	//	0,15	//	0,09	//
Укупно познато	9.437	5.708	60,48	2.606	27,62	1.123	11,90
Непозната занимања	475	119	25,05	335	70,53	21	4,42
%	4,79	2,04	//	11,39	//	1,83	//
Укупно	9.912	5.827	58,79	2.941	29,67	1.144	11,54

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941-1945“

Графикон 115. Окупирана Србија, цивили, жене – професионална структура губитака према националној припадности

Свим страдалим женама, без обзира на њихову националну припадност, била је заједничка доминација издржаваних лица у претрпљеним губицима, којима је припадало по две трећине страдалих Српкиња и Јеврејки и четири петине припадница осталих и непознатих националности. Специфичност Јевреја као урбане заједнице условила је да је међу њима присуство пољопривредница било занемарљиво, док су оне чиниле седмину страдалих Српкиња (60,39 пута веће учешће). С друге стране, међу страдалим Јеврејкама заступљеност привредница је била 4,50 пута већа него код Српкиња и 3,0 пута већа него код жена осталих и непознатих националности. Такође је учешће службеница и стручњака различитих профила међу Јеврејкама било 1,62 односно 1,79 пута веће него код Српкиња и припадница осталих и непознатих националности, а припадница слободних професија 3,17 односно 2,11 пута. Заступљеност ученица и студенткиња у губицима жена јеврејске националности је била 1,38 пута већа него међу Српкињама¹⁶⁶ и 2,42 пута већа него код жена осталих и непознатих националности.

Графикон 116. Окупирана Србија, цивили, жене – национална структура према професионалној припадности

¹⁶⁶ Жене (141) су представљале 14,26% страдалих студената српске националности. Међу страдалим женама српске националности студенткиње су чиниле 2,47% губитака. Учешће студенткиња јеврејске националности у укупним губицима сунароткиња (2,69%) била је тек за нијансу већа (1,09 пута) од заступљености студенткиња српске националности у губицима жена те националности. Заступљеност Јеврејки у губицима студената ове националности (36,46%) била је 2,56 пута већа од учешћа Српкиња међу страдалим студентима српске националности.

Уделе свих националних група у укупним губицима жена, својим доминантним учешћем међу страдалима, практично су одредила издржавана лица.¹⁶⁷ Везаност јеврејске заједнице за урбана занимања утицала је да су Јеврејке имале 2,22 пута већи удео у губицима привредница од њиховог удела у укупним губицима жена. Такође су имале 1,90 односно 1,40 пута већи удео међу страдалим припадницама слободних професија односно службеница и стручњака, те 1,31 пута већи удео у претрпљеним губицима ученица и студенткиња,¹⁶⁸ али и 1,53 пута мањи удео међу страдалим радницама. Јеврејке су представљале три петине у рату страдалих привредница и половину припадница слободних професија, те их је у губицима жена било 2,05 односно 1,43 пута више него Српкиња које су се бавиле овим занимањима, али су чиниле и само петину страдалих радница, 3,88 пута мање од страдалих Српкиња.

Околности страдања – сличности и разлике

Цивили са територије окупиране Србије су током рата губили животе у различитим околностима. Половину губитака представљали су они који су страдали у директном терору, широко постављеној дефиницији која је обухватала све од појединачних убистава до масовних злочина. У логорима и затворима живот је изгубила трећина страдних цивила, док се шестина губитака односила на све друге околности (приликом борби и бомбардовања, на принудном раду) или су им околности страдања непознате.

Табела 80. Окупирана Србија, цивили – околности страдања

Цивили – околности	Укупно	Логори и затвори	%	Директни терор	%	Остало и непознато	%
Укупно	55.830	18.696	33,49	27.625	49,48	9.509	17,03

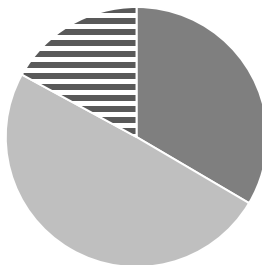
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

¹⁶⁷ Једино је код припадница осталих и непознатих националности удео у губицима издржаваних лица био 1,15 пута већи од њиховог удела у укупним губицима жена.

¹⁶⁸ Јеврејке су представљале 36,91% укупно страдалих студенткиња (214). Њихов удео у губицима студенткиња је био 3,15 пута већи од удела (11,71%) који су мушки припадници ове националне групе (122) имали међу страдалим студентима (1.042).

Графикон 117. Окупирана Србија, цивили – околности страдања

- Логори и затвори
- Директан терор
- Остало и непознато

У губицима цивила окупиране територије, учешће страдалих у директном терору било је 1,48 пута веће од заступљености страдалих у логорима и затворима, као и 2,90 пута веће од учешћа страдалих у осталим и непознатим околностима, док је заступљеност страдалих у логорима и затворима била 1,97 пута већа него учешће страдалих у осталим и непознатим околностима.¹⁶⁹

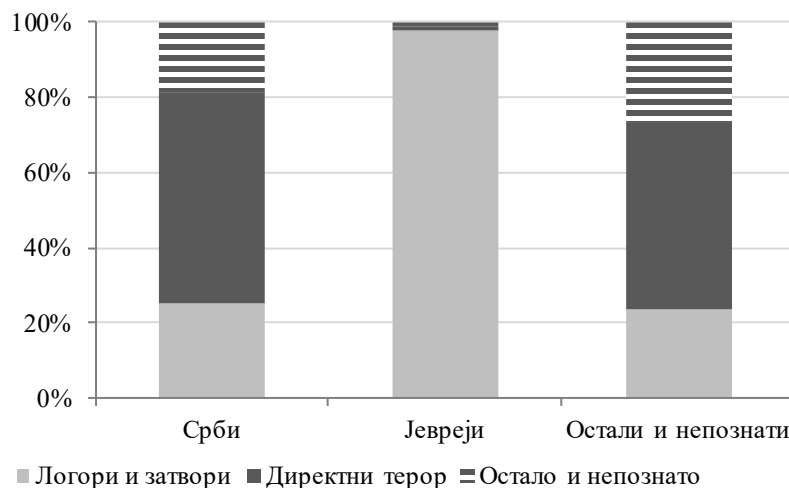
Околности страдања нису биле једнаке код свих националности заступљених у губицима цивила окупиране Србије. У комплексном рату, терор, страдање у логорима и затворима, масовна стрељања и појединачна убиства спровођена од стране окупационих власти на окупираној територији, спровођење холокауста, затим појединачна и масовна убиства у грађанском рату битно су утицали на околности у којима су цивили различитих националности губили животе.

Табела 81. Окупирана Србија, цивили – околности страдања према националној припадности

Цивили ОС – околности страдања	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
Логор/затвор	18.696	11.417	61,07	6.138	32,83	1.141	6,10
%	33,49	25,50	//	98,14	//	23,74	//
Директни терор	27.625	25.159	91,07	63	0,23	2.403	8,70
%	49,48	56,20	//	1,01	//	50,00	//
Остало/непознато	9.509	8.194	86,17	53	0,56	1.262	13,27
%	17,03	18,30	//	0,85	//	26,26	//
Укупно	55.830	44.770	80,19	6.254	11,20	4.806	8,61

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

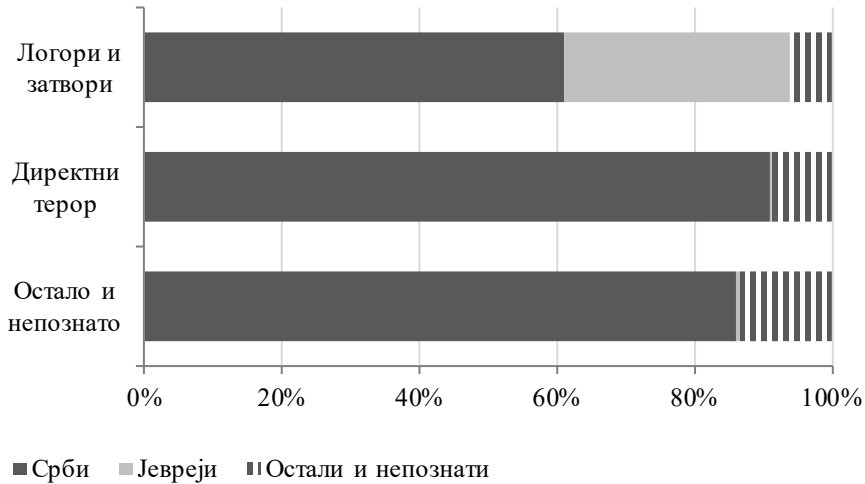
¹⁶⁹ Грубо речено, од шесторо страдалих цивила окупиране Србије троје је убијено у директном терору, двоје је страдало у логорима и затворима и једна особа у осталим и непознатим околностима.

Графикон 118. Окупирана Србија, цивили – околности страдања према националној припадности

За разлику од Срба и припадника осталих националности, од којих је три петине односно половина изгубила животе у директном терору, страдање Јевреја са окупиране територије је било готово искључиво везано за претходни боравак у концентрационом логору.¹⁷⁰ Заступљеност страдалих у логорима у губицима Јевреја је била четвороструко већа него код Срба или припадника осталих и непознатих националности (3,85 односно 4,13 пута). С друге стране, свега педесети део претрпљених губитака Јевреја није био повезан са концентрационим логорима. Учешће страдалих у директном терору у губицима Јевреја било је 55,64 односно 49,50 пута мање него што је била заступљеност страдалих у овим околностима у губицима Срба и припадника осталих и непознатих националности.

¹⁷⁰ У губицима цивила српске националности из окупиране Србије учешће страдалих у директном терору било је 2,20 пута веће од заступљености страдалих у логорима и затворима, као и 3,07 пута веће од учешћа страдалих у осталим и непознатим околностима, док је заступљеност страдалих у логорима и затворима била 1,38 пута већа него учешће страдалих у осталим и непознатим околностима. Код припадника осталих и непознатих националности заступљеност страдалих у директном терору била је двоструко већа од учешћа у губицима страдалих у логорима и затворима (2,11 пута) односно у осталим и непознатим околностима (1,90 пута).

Графикон 119. Окупирана Србија, цивили – национална структура према околности страдања

Повезаност губитака Јевреја окупиране Србије са концентрационим логорима одредила је њихове уделе у губицима различитих околности страдања. У холокаусту страдали Јевреји представљали су трећину свих цивила окупиране Србије страдалих у логорима и затворима¹⁷¹, што је био 2,93 пута већи удео у претрпљеним губицима у овим околностима од њихове заступљености у укупним губицима цивила окупиране територије. С друге стране, њихов удео међу страдалима у директном терору или у осталим и непознатим околностима био је занемарљив.

Цивили окупиране територије су страдали у бројним концентрационим логорима и затворима, било да су се они налазили у окупираној Србији или ван ње, односно на територији Југославије или пак у иностранству. Учешћа губитака претрпљених у логорима и затворима на различитим територијама нису била једнака код свих националности, као што ни удео различитих националности у губицима на истој територији није био једнак.

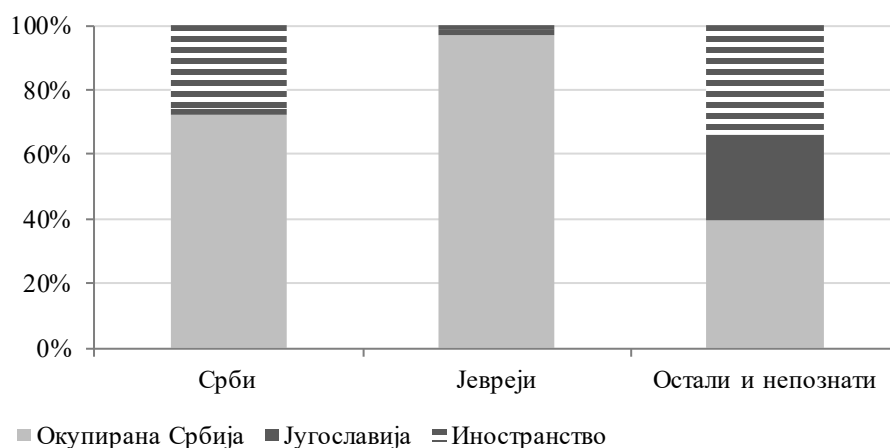
¹⁷¹ Са уделом од трећине укупних губитака у логорима и затворима, Јевреји са територије окупиране Србије нису имали једнака учешћа у губицима међу страдалима у овим околностима у различитим деловима окупиране територије. Припадници јеврејске заједнице из Београдског региона и Баната чинили су по три петине (56,51 односно 57,86%) укупног броја страдалих цивила у логорима и затворима из ових региона, док су Јевреји из осталих осам региона окупиране Србије представљали десетину (9,58%) тамошњих губитака страдалих у овим околностима.

Табела 82. Окупирана Србија, цивили, концентрациони логори – национална припадност према територији страдања

Цивили ОС – логори и затвори	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
Окупирана Србија	14.418	8.187	56,78	5.964	41,36	267	1,85
%	79,37	72,09	//	97,23	//	39,56	//
Југославија	530	264	49,81	86	16,22	180	33,96
%	2,92	2,32	//	1,40	//	26,67	//
Иностранство	3.218	2.906	90,30	84	2,61	228	7,08
	17,71	25,59	//	1,37	//	33,78	//
Укупно познато	18.166	11.357	62,52	6.134	33,77	675	3,75
Непознато	530	60	11,32	4	0,75	466	87,92
	2,83	0,52	//	0,06	//	40,84	//
Укупно	18.696	11.417	61,07	6.138	32,83	1.141	6,10

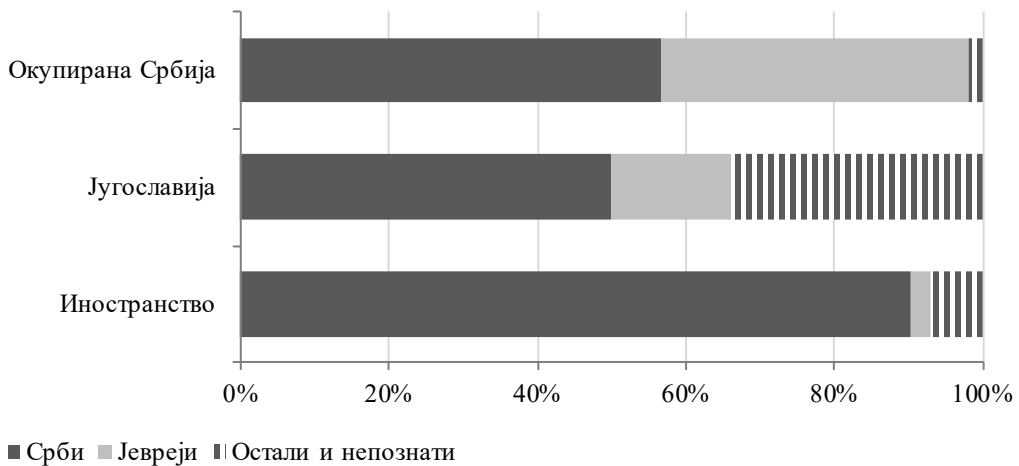
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 120. Окупирана Србија, цивили, концентрациони логори – заступљеност територије страдања према националној припадности жртава

Домицијална територија је била примарно место страдања за припаднике свих националности окупиране Србије који су животе изгубили у концентрационим логорима и затворима. У логорима на територији окупиране Србије живот су изгубили готово сви страдали Јевреји, три четвртине у логорима и затворима страдалих Срба и две петине припадника осталих и непознатих националности. Тиме је учешће страдалих у логорима

на окупираној територији код Јевреја било 1,35 пута веће него код Срба и 2,46 пута веће него код припадника осталих и непознатих националности.¹⁷² Четвртина у логорима страдалих Срба је живот изгубила у иностранству, са учешћем у губицима које је било 18,68 пута веће него код Јевреја, али и за трећину мање него код припадника осталих и непознатих националности (1,32 пута), док им је страдање у логорима Југославије (ван окупиране територије) било минимално. У логорима на простору подељене Југославије, ван окупиране територије, живот је изгубила четвртина припадника осталих и непознатих националности страдалих у овој околности, што је било 11,49 односно 19,05 пута веће учешће у губицима него код Срба и Јевреја.

Графикон 121. Окупирана Србија, цивили, концентрациони логори – национална структура према територији страдања

Срби су као најбројнија национална група међу страдалима у логорима били најбројнији у губицима претрпљеним на свим територијама, чинећи три петине страдалих у окупираној Србији, половину губитака у логорима у осталом делу Југославије и девет десетина страдалих у иностранству.

¹⁷² Међу Јеврејима страдалим у логорима учешће оних који су изгубили животе у окупираној Србији је било 70,97 пута веће од заступљености страдалих у логорима у иностранству и 69,45 пута веће од учешћа страдалих у логорима на територији Југославије ван окупиране територије. У губицима цивила српске националности из окупиране Србије страдалих у логорима и затворима, учешће страдалих на окупираној територији било је 2,82 пута веће од заступљености страдалих у логорима и затворима у иностранству и 31,07 пута веће од учешћа страдалих у логорима на територији Југославије ван окупиране Србије.

Јевреји су у губицима претрпљеним у логорима у окупираној Србији представљали две петине страдалих, шестину у губицима претрпљеним у логорима у Југославији и мали део оних који су животе у концентрационим логорима изгубили у иностранству. Њихов удео у губицима претрпљеним у концентрационим логорима у окупираној Србији био је 2,55 већи од удела у губицима претрпљеним у осталом делу Југославије односно 15,85 пута већи од удела у губицима претрпљеним у иностранству.

***

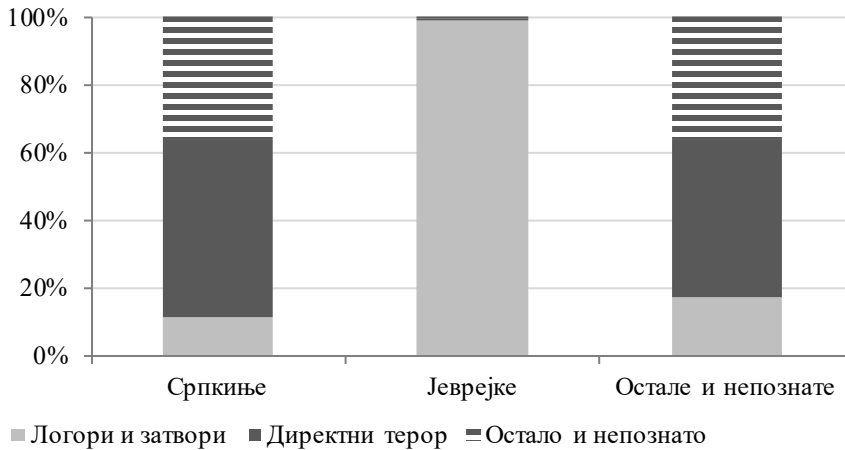
У претрпљеним губицима цивила окупиране Србије страдалим у различитим околностима заступљени су били припадници оба пола. Са учешћем од шестине укупних губитака цивила окупиране Србије, жене су страдале у свим околностима, без обзира на њихову националну припадност. У логорима и затворима живот је изгубило две петине страдалих жена, трећина је страдала у директном терору и четвртина у осталим и непознатим околностима. Учешћа околности страдања у губицима жена различитих националности нису била једнака, као што ни удели жена различитих националности у страдању у појединим околностима нису били исти.

Табела 83. Окупирана Србија, цивили, жене – околности страдања према националној припадности

Цивили ОС– околности страдања	Укупно	Српкиње	%	Јеврејке	%	Остале и непознате	%
Логор/затвор	3.786	667	17,62	2.920	77,13	199	5,26
%	38,20	11,45	//	99,28	//	17,39	//
Директни терор	3.581	3.039	84,86	12	0,33	530	14,80
%	36,13	52,15	//	0,41	//	46,33	//
Остало/непознато	2.545	2.121	83,34	9	0,35	415	16,31
%	25,67	36,40	//	0,31	//	36,28	//
Укупно	9.912	5.827	58,79	2.941	29,67	1.144	11,54

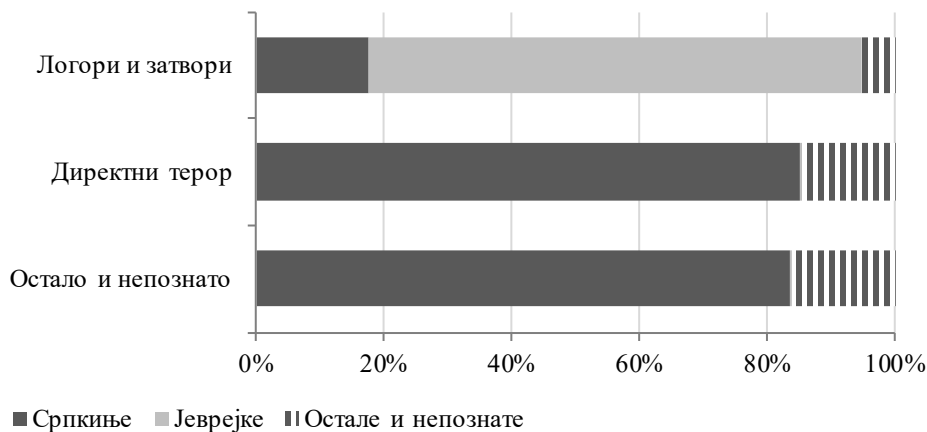
АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 122. Окупирана Србија, цивили, жене – национална припадност према околности страдања

Све у холокаусту страдале Јеврејке су изгубиле живот у неком од логора и заступљеност ове околности страдања у њиховим губицима је била 8,67 односно 5,71 пута већа од заступљености исте околности страдања у претрпљеним губицима Српкиња и припадница осталих и непознатих националности. С друге стране, по половина Српкиња и припадница осталих и непознатих националности је изгубила животе у директном терору, а по трећина у осталим и непознатим околностима, док су учешћа ових околности страдања у губицима Јеврејки била занемарљива.

Графикон 123. Окупирана Србија, цивили, жене – околности страдања према националној припадности

Јеврејке су представљале три четвртине свих страдалих жена у логорима и затворима¹⁷³, док су у губицима страдалих у другим околностима чиниле занемарљив део, 226,85 пута мањи него међу страдалима у логорима. Удео Јеврејки међу страдалим женама у логорима и затворима је био 2,60 пута већи од њихове заступљености у укупним губицима жена окупиране територије, док им је удео у губицима међу страдалим женама у другим околностима био вишеструко мањи (87,26 пута). С друге стране, четири петине страдалих у директном терору, те у осталим и непознатим околностима представљале су Српкиње, уз шестину страдалих у логорима и затворима. И припаднице осталих и непознатих националности су имале повећан удео у губицима претрпљеним у директном терору, те у осталим и непознатим околностима, док им је удео међу страдалима у логорима био мањи од њиховог удела у укупним губицима жена.

Учешћа жена у губицима исте националности претрпљеним у различитим околностима нису била иста. Јеврејке су чиниле половину (47,57%) страдалих припадника јеврејске заједнице у логорима, петину (19,05%) страдалих у директном терору и шестину (16,98%) губитака ове националности у осталим и непознатим околностима. Тиме је њихова заступљеност у губицима у логорима била 2,50 односно 2,80 пута већа него заступљеност међу страдалима у директном терору и у осталим околностима. Српкиње су највећу заступљеност имале међу сународницима страдалим у осталим и непознатим околностима, где су чиниле четвртину губитака (25,88%), затим осмину губитака међу страдалима у директном терору (12,09%), а најмању у губицима сународника претрпљеним у логорима и затворима (5,84%). Припаднице осталих и непознатих националности су представљале шестину (17,44%) страдалих ових националних група у логорима и затворима, петину губитака (22,05%) страдалих у директном терору и трећину (32,88%) губитака оних који су животе изгубили у осталим и непознатим околностима. Тиме је учешће Јеврејки у губицима сународника страдалих у логорима било 8,14 односно 2,73 пута веће од

¹⁷³ Иако су припаднице јеврејске заједнице чиниле три четвртине укупних губитака жена окупиране територије страдалих у логорима и затворима, њихова заступљеност у губицима међу женама из различитих делова окупиране Србије страдалих у овим околностима није била једнака. Тако су Јеврејке из Београдског региона и Баната чиниле четири петине односно девет десетина укупног броја жена из ових региона страдалих у логорима и затворима (83,07% односно 86,01%), док су припаднице јеврејске заједнице из осталих осам региона окупиране Србије представљале половину (51,79%) тамошњих губитака жена страдалих у овим околностима.

заступљености Српкиња и припадница осталих и непознатих националности у губицима њихових националности претрпљеним у концентрационим логорима и затворима. С друге стране, учешће Јеврејки у губицима припадника јеврејске заједнице у директном терору је било 1,57 пута веће од заступљености Српкиња у губицима те националности претрпљеним у овој околности, али и 1,16 пута мање од учешћа припадница осталих и непознатих националности у претрпљеним губицима својих народа страдалих у директном терору.

***

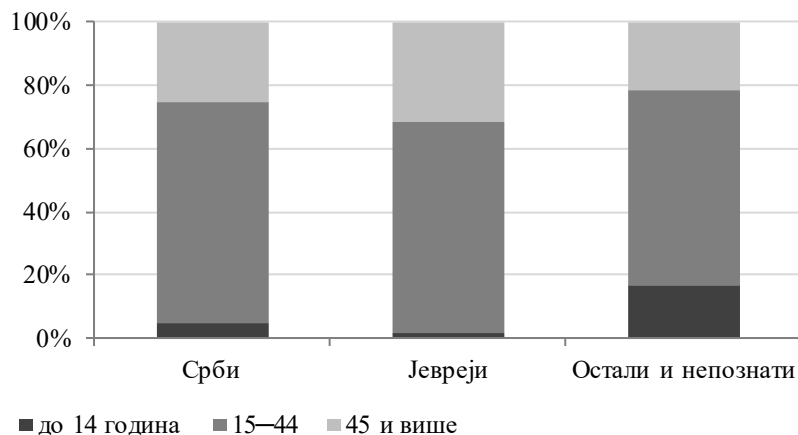
У рату на територији окупиране Србије цивили свих националности и свих узраста страдали су у различитим околностима, највише у директном терору и у концентрационим логорима. Другачија природа страдања цивила различитих националности са окупиране територије условила је и разлике у старосној структури претрпљених губитака у различитим околностима.

Директни терор је била околност страдања у којој је највећи део цивила свих узраста изгубио живот. Старосна структура припадника различитих националности страдалих у директном терору није била иста, као што ни удео различитих националности у губицима одређених старосних група страдалих у директном терору није био једнак.

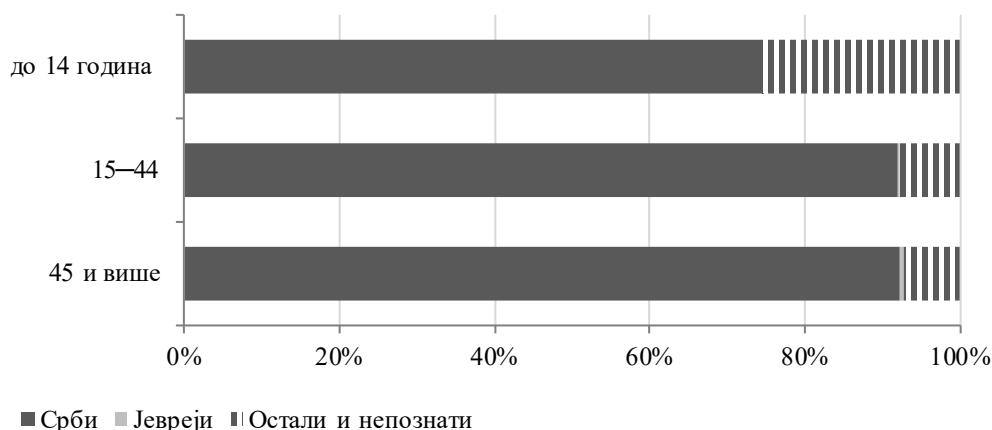
Табела 84. Окупирана Србија, цивили, директан терор – старосна структура према националној припадности

Директан терор – узраст	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
До 14	1.512	1.125	74,40	1	0,07	386	25,53
%	5,59	4,57	//	1,59	//	16,42	//
15–44	18.667	17.168	91,97	42	0,22	1.457	7,80
%	69,06	69,75	//	66,67	//	61,97	//
45 и више	6.849	6.321	92,29	20	0,29	508	7,42
%	25,34	25,68	//	31,75	//	21,61	//
Укупно познато	27.028	24.614	91,07	63	0,23	2.351	8,70
Непознато	597	545	91,29	--	--	52	8,71
%	2,16	2,16	//	--	//	2,16	//
Укупно	27.625	25.159	91,07	63	0,23	2.403	8,70

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

Графикон 124. Окупирана Србија, цивили, директан терор – старосна структура према националној припадности жртава

Узраст између 15 и 44 године представљао је највећи део страдалих у директном терору код свих националности, са учешћем које се кретало између две трећине губитака код Срба и Јевреја и три петине код припадника осталих и непознатих националности. У губицима Срба и припадника осталих и непознатих националности страдалих у директном терору деца до 14 година старости чинила су значајне делове губитака, са заступљеношћу која је била 2,87 односно 10,33 пута већа него код Јевреја. Међу малобројним Јеврејима страдалим у директном терору, особе старије од 45 година чиниле су трећину претрпљених губитака, и њихова заступљеност је била 1,24 односно 1,47 пута већа него код страдалих Срба и припадника осталих и непознатих националности.

Графикон 125. Окупирана Србија, цивили, директан терор – национална припадност према узрасту жртава

Доминантно учешће у губицима особа узраста од 15 до 44 године одредила је и уделе националности у укупним губицима страдалих у директном терору. Малобројни Јевреји убијени у директном терору имали су занемарљив удео у свим старосним групама страдалим у овим околностима. Ипак, постојале су мале разлике међу њима, па су тако старији од 45 година имали 1,26 пута већи удео у губицима свог узраста од просечног удела Јевреја међу страдалима у директном терору, док су деца до 14 година имала 3,28 пута мањи удео.

У концентрационим логорима и затворима животе су губили цивили окупиране Србије свих старосних доби. Старосна структура претрпљених губитака припадника различитих националности страдалих у концентрационим логорима и затворима није била иста, као што ни удео различитих националности у губицима појединих узраста међу страдалима у логорима и затворима није био једнак.

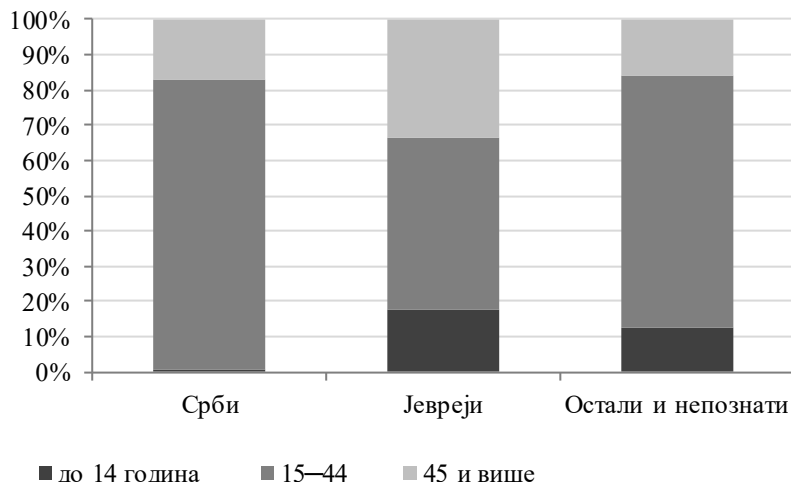
Табела 85. Окупирана Србија, цивили, логори и затвори – старосна структура према националној припадности

Логори и затвори – узраст	Укупно	Срби	%	Јевреји	%	Остали и непознати	%
До 14	1.213	102	8,41	967	79,72	144	11,87
%	6,75	0,90	//	17,42	//	12,80	//
15–44	12.792	9.267	72,44	2.725	21,30	800	6,25
%	71,18	82,02	//	49,12	//	71,11	//
45 и више	3.965	1.929	48,65	1.855	46,78	181	4,56
%	22,06	17,07	//	33,44	//	16,09	//
Укупнопознато	17.970	11.298	62,87	5.547	30,87	1.125	6,26
Непознато	726	119	16,39	591	81,40	16	2,20
%	3,88	1,04	//	9,63	//	1,40	//
Укупно	18.696	11.417	61,07	6.138	32,83	1.141	6,10

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945“

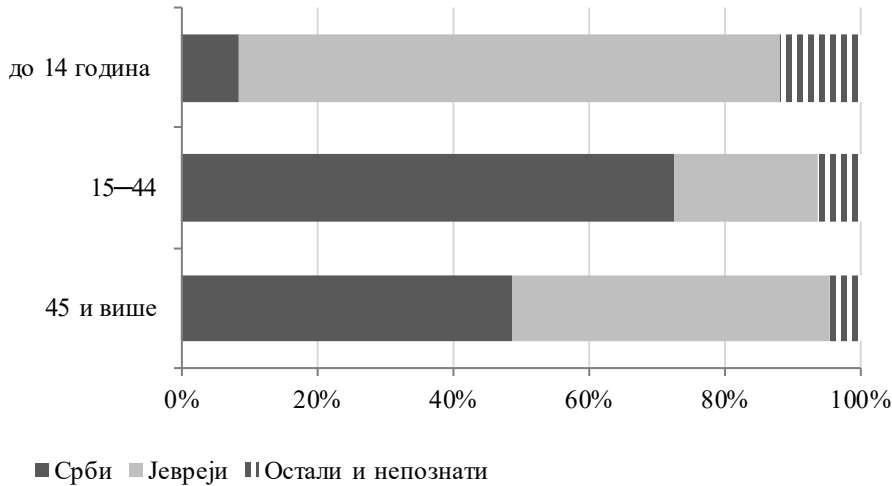
Графикон 126. Окупирана Србија, цивили, логори и затвори – старосна структура према националној припадности жртава

Специфичности страдања јеврејске заједнице окупиране Србије била је главни узрок зашто су цивили различитих националности страдали у концентрационим логорима и затворима имали потпуно различиту старосну структуру претрпљених губитака. Холокаустом уништена јеврејска заједница страдала у логорима одражавала је њихову предратну структуру у којој су шестину губитака чинила деца, половину узрасти од 15 до 44 године, а трећину особе од 45 и више година старости. С друге стране, четири петине у логорима страдалих Срба било је узраста између 15 и 44 године, док су ови узрасти код припадника осталих и непознатих националности представљали готово три четвртине страдалих у логорима.¹⁷⁴ Остали Срби страдали у логорима припадали су старијим узрасним групама, а учешће деце у губицима је било занемарљиво, док су код припадника осталих и непознатих националности старији узрасти представљали шестину губитака, а деца њихову осмину. Учешће деце у губицима Јевреја страдалих у логорима било је 19,35 пута веће од њихове заступљености у губицима Срба, док је учешће старијих од 44 године било двоструко веће (1,96 пута), као што су ова учешћа била и 1,36 односно 2,08 пута већа него код припадника осталих и непознатих националности страдалих у логорима и затворима.

¹⁷⁴ Заступљеност узраста од 15 до 44 године међу у логорима страдалим Србима и припадницима осталих и непознатих националности била је 1,67 односно 1,45 пута већа од учешћа ових узраста у губицима Јевреја страдалих у истим околностима.

Графикон 127. Окупирана Србија, цивили, логори и затвори – национална припадност према узрасту жртава

Чинивши трећину укупних губитака у логорима и затворима, Јевреји су имали варирајуће уделе у губицима старосних група. Представљали су четири петине губитака у логорима страдале деце и половину губитака особа старијих од 44 године, док су узрастима од 15 до 44 године чинили петину претрпљених губитака. Њихов удео у губицима деце био је 2,43 већи од удела Јевреја у укупним губицима у логорима, док им је удео међу страдалим особама старијим од 44 године био 1,42 пута већи. У логорима и затворима страдали Срби представљали су три четвртине губитака узраста од 15 до 44 године, половину страдалих из старијих узрастних група, те дванаести део страдале деце,¹⁷⁵ док је удео особа осталих и непознатих националности у губицима узраста од 15 до 44 године одредио и њихов удео у укупним губицима у логорима и затворима.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Удео Срба у губицима особа старости од 15 до 44 године страдалих у логорима био је 1,19 пута већи од њиховог удела у укупним губицима у концентрационим логорима и затворима, док им је удео у губицима деце и особа старијих од 45 година био 7,26 односно 1,25 пута мањи.

¹⁷⁶ Припадници осталих и непознатих националности имали су двоструко већи удео у губицима деце од удела у укупним губицима у логорима и затворима (1,94 пута), док им је удео код особа старијих од 45 година био 1,34 пута мањи.

Закључак

Холокауст је био јединствени процес покушаја уништења читавог јеврејског народа у Европи, а исказао се као најекстремнији облик до сада познатог геноцида. Инспирисан, планиран, добро организован и и систематски спроведен од стране Трећег рајха, а потпомогнут у спровођењу од стране његових савезника и колаборациониста, холокауст је на територији окупиране Србије погодио читаву јеврејску популацију, наневши јој ненадокнадиве губитке.

Достигнути резултати у процесу ревизије пописа „Жртве рата 1941–1945“ показују да је са територије окупиране Србије у холокаусту живот изгубило 6.254 Јевреја. Трећина Јевреја је била убијена у другој половини 1941. године (33,62%), док су две трећине страдале током наредне године (64,07%). Тиме је стопа смртности, с обзиром на дупло дужи период страдања у 1942. години, била једнака, што указује на несмањену тежњу Немаца да их као народ у потпуности уништи. Заправо, од свих Јевреја са познатим датумом смрти, убијених 1941. године, 90,41% је изгубило живот током октобра и новембра, док је већина убијених 1942. године (89,08%) изгубила живот у периоду од последњих дана марта до првих дана маја. Тиме је процес уништења јеврејске заједнице окупиране Србије практично био окончан годину дана након почетка окупације.

Губитке је претрпела читава јеврејска заједница из свих делова окупиране територије. Међу њима су београдски Јевреји, као најбројнија заједница, представљали готово три петине страдалих (55,71%), уз више од четвртине губитака која је потицала из Баната (28,49%), али су малобројни Јевреји из унутрашњости окупиране Србије (осталих осам региона) претрпели знатно веће губитке од њихове заступљености у националном корпусу. Заједничко Јеврејима из свих делова окупиране територије је да су живот изгубили у прве две године рата, са већином убијеном 1942. године, уз мале разлике међу регионима. По три петине страдалих Јевреја Београдског региона и Баната (61,85% односно 59,60%) изгубило је живот у том периоду, док је исте године било убијено четири петине (79,96%) припадника јеврејске заједнице из осталих осам региона окупиране Србије.

Висока урбанизованост заједнице за последицу је имала да је из Београда и шест највећих градова окупиране територије потицало 86,20% страдалих Јевреја, док их је још десетина (10,34%) потицала из насеља у којима је живело мање од 10 хиљада становника. У холокаусту страдали Јевреји су, у зависности од заступљености у становништву градова, односно размера страдања суграђана других националности, чинили две петине

губитака цивила Београда (38,54%) и чак четири петине (83,02%) односно две трећине (70,66%) страдалих цивила Зрењанина (Великог Бечкерека) и Вршца, али и 1,30% губитака Крагујевца.

Сходно расистичкој идеологији Трећег рајха, у унапред планираном, добро организованом и систематски спроведеном злочину, Јевреји су уништавани без обзира на родну припадност, узраст или професију којом су се бавили. Припадници оба пола јеврејске заједнице окупирани Србије представљали су по половину претрпљених губитака (52,98% мушкарци, 47,02% жене). У циљаном уништавању народа, мушкарци су већим делом убијени 1941. године (62,27%), док су жене живот изгубиле у наредној години (96,33%). Пошто су као народ плански уништавани у целини, међу страдалим Јеврејима са окупираних територија равномерно су заступљени представници свих узрастних група, одражавајући старосну структуру заједнице у предратном периоду, тако да су међу убијенима деца до 14 година представљала 17,17% губитака. Професионална структура претрпљених губитака систематски уништене јеврејске заједнице окупирани Србије одражава разноврсност занимања којима су се бавили у предратном друштву, тако да је међу убијенима било 22,92% привредника, 15,66% службеника стручњака и припадника слободних професија (адвокати, уметници, новинари, глумци, писци и други), те 14,43% ученика и студената, 5,80% радника, уз две петине (39,51%) издржаваних лица (деца, жене, старије особе и особе са посебним потребама) као појединачно најбројније групе.

Једна од карактеристика уништења Јевреја окупирани Србије била је та што их је 96,37% изгубило живот на том подручју. Ово је, вероватно, била последица избијања масовног устанка народа против немачке окупације у лето 1941. године, што је убрзало одлуку о уништењу јеврејске заједнице са окупираних територија. Јевреји су, заједно са осталим таоцима, страдали у масовним стрељањима која су била одмазда за погинуле немачке војнике или су служила као средство застрашивања и одвраћања народа од прикључењу устанку. Друга карактеристика је повезаност њиховог страдања са претходним боравком у концентрационим логорима.

На подручју окупирани Србије формиран је низ логора различитих типова и намена, међу којима су концентрациони логори за Јевреје представљали посебну категорију, као део планираног програма њиховог уништења. Постојање специјализованих односно посебних логора за Јевреје не значи да су они страдали искључиво у њима, већ су животе губили и у другим концентрационим логорима општег типа, попут Бањице у Београду (Anhaltelager Dedinje) и Црвеног крста у Нишу (Anhaltelager Nisch). Холокауст на територији окупирани Србије је био тесно повезан са

концентрационим логорима у којима је живот изгубило 98,14% од свих страдалих Јевреја.

Међу концентрационим логорима најзначајнија су била два специјализована односно посебна логора за Јевреје, Топовске шупе и Сајмиште (Judenlager Semlin). У ова два концентрациона логора живот је изгубило 86,47% од свих страдалих припадника јеврејске заједнице са окупиране територије. Уз њих су, у ова два концентрациона логора, убијани и Јевреји са других подручја подељене Југославије, као и Јевреји из иностранства који су се затекли на територији окупиране Србије, те Роми са окупиране територије. У њима је убијено четири петине од свих страдалих мушкараца (79,51%) јеврејске заједнице окупиране Србије, док је само на Сајмишту живот изгубило 94,32% од свих страдалих Јеврејки. Број страдалих и структура претрпљених губитака Јевреја у концентрационим логорима Топовске шупе и Сајмиште показују да су они представљали централна места спровођења холокауста у окупираној Србији, који није поштедео ниједан сегмент јеврејске заједнице.

Концентрациони логор у Топовским шупама формиран је августа 1941. године, у време прве фазе спровођења холокауста у окупираној Србији (до краја новембра), што је битно утицало на структуру његових логораша, а самим тиме и структуру жртава. У Топовским шупама жртве су били мушкарци из свих делова окупиране територије, али са изразитом доминацијом Јевреја из Београда и Баната (95,80%). Жртве логора су биле узраста од 15 до 60 година, различитих професија, међу којима су привредници и радници чинили половину убијених (54,53%), скоро трећину службеници и стручњаци са припадницима слободних професија (29,28%), уз средњошколске ученике и студенте који су представљали осмину претрпљених губитака (12,51%). Сви логораша из Топовских шупа су стрељани.

Judenlager Semlin је формиран почетком децембра 1941. године ради ефикаснијег спровођења „коначног решења јеврејског питања“ у окупираној Србији и постојао је до почетка маја 1942. године, када је трансформисан у логор општег типа (Semlin Anhaltelager). Највећи део Јевреја у логору је убијен гасом, коришћењем специјално адаптираног камиона, а само мањи део стрељањем, већином у периоду када је камион био покварен, односно услед лоших услова живота у логору. Логор на Сајмишту је оформљен након окончања прве фазе холокауста на овој територији, што је битно одредило структуру његових заточеника и жртава. Страдали у Јеврејском логору Земун потицали су из свих делова окупиране Србије. У губицима су били заступљени припадници јеврејске заједнице оба пола, али су међу њима четири петине биле жене (78,12%). На Сајмишту страдали Јевреји

били су свих узраста, с тиме што су више од четвртине претрпљених губитака чинила деца до 14 година старости (28,44%), док су деветину губитака представљале особе од 65 и више година (10,90%). Међу малобројним мушкарцима страдалим на Сајмишту, деца до 14 година старости представљала су две трећине губитака (66,85%), док су особе од 65 и више година чиниле петину у логору убијених мушкараца (21,17%). У претрпљеним губицима у логору били су заступљени припадници свих професионалних група, од којих су две трећине чинила издржавана лица (63,72%), уз шестину ученика и студената (16,20%) и деветину привредника и радника (11,49%).

Изразито комплексни рат вођен на простору окупиране Србије, са више зараћених страна различитих војних, политичких, економских, националних, верских и идеолошких интереса и аспирација, исказао се као ослободилачки, антифашистички, национални, грађански, револуционарни, идеолошки, верски и при томе је проузроковао масовно страдање цивилног дела популације. У масовном страдању цивила са територије окупиране Србије, холокауст је представљао његов најекстремнији облик. У првој години рата је тешко разлучити када је холокауст био независан процес, а када део општег страдања цивила са окупиране територије. Холокаустом погођени Јевреји су се, у општем страдању цивила окупиране Србије, по много чему издвајали по претрпљеним губицима.

Од нациста унапред одређени за уништење, те страдали у добро организованом и систематски спроведеном и плански извршеном злочину, Јевреји окупиране Србије су представљали 11,20% укупних губитака цивила. Њихова заступљеност у губицима цивила је била 32 пута већа од њиховог учешћа у становништву окупиране територије (0,35%). Као већинско становништво окупиране територије и носиоци отпора, Срби су били најбројнији у претрпљеним губицима цивила (80,19%), али су, с обзиром на заступљеност у популацији, губици у холокаусту страдалих Јевреја били реално 33,94 пута већи од губитака Срба. Страдање јеврејске заједнице, отпочето прве године рата је, за разлику од свих других народа, практично било окончано њиховим уништењем у 1942. години. Те године су Јевреји представљали две петине (39,37%) претрпљених губитака цивила окупиране територије. У холокаусту уништени Јевреји чинили су трећину страдалих цивила Београдског региона (33,19%), две петине губитака цивила Баната (42,96%) и четрдесет други део губитака у осталих осам региона. Њихово учешће у губицима цивила различитих делова окупиране Србије је свуда било вишеструко веће од њихове заступљености у популацији тих региона, у Београдском 15,09 пута, а у Банату и осталих осам региона 63,18 односно 48 пута.

Цивили са окупиране територије су током рата трпели губитке без обзира на родну припадност, узраст или професију којом су се бавили, страдали су у различитим околностима, али су у холокаусту претрпљени губици, по много чему, били специфични. Учешће жена међу страдалим Јеврејима било је 3,61 пута веће него у губицима Срба и 1,97 пута веће него код припадника осталих и непознатих националности. Јеврејке су чиниле готово трећину претрпљених губитака жена (29,67%) окупиране територије, док су у 1942. години представљале четири петине тада страдалих жена (79,64%). Уништавани као народ у целини, Јевреји су имали велико учешће у губицима особа млађих од 15 и старијих од 65 година, који су били 3,27 односно 2,32 пута већи од заступљености ових узраста у губицима Срба. Јевреји су представљали четвртину свих страдалих узраста до 15 година (24,11%) и петину губитака цивила узраста од 65 година и старијих (21,58%). Страдање јеврејске заједнице је оставило крупне последице на економски и друштвени развој у послератном периоду, пошто су представљали по петину претрпљених губитака привредника (20,10%), службеника и стручњака (20,14%), те ученика и студената (20,54%). Са великим уделом у губицима међу страдалим женама, Јеврејке су чиниле три петине свих страдалих привредница (61,42%), две петине службеница и стручњака (38,48%) и више од трећине ученица и студенткиња (36,24%).

Страдање које је било повезано са претходним боравком у концентрационом логору проузроковало је да су Јевреји представљали трећину (32,83%) укупних губитака цивила окупиране Србије који су изгубили животе под овим околностима. Припадници јеврејске заједнице из Београдског региона и Баната чинили су по три петине (56,51% односно 57,86%) укупног броја страдалих цивила у логорима и затворима из ових региона, док су Јевреји из осталих осам региона окупиране Србије представљали десетину (9,58%) тамошњих губитака страдалих у овим околностима. Од свих жена окупиране Србије страдалих у логорима и затворима Јеврејке су представљале три четвртине претрпљених губитака (77,13%). Јеврејке из Београдског региона и Баната чиниле су четири петине односно девет десетина укупног броја жена из ових региона страдалих у логорима и затворима (83,07% односно 86,01%), док су припаднице јеврејске заједнице из осталих осам региона окупиране Србије представљале половину (51,79%) тамошњих губитака жена страдалих у овим околностима. Припадници јеврејске заједнице су представљали четири петине све деце до 14 година старости страдале у логорима и затворима (79,72%).

Као јединствена појава у Европи, холокауст је и у окупираној Србији нанео ненадокнадиве губитке јеврејској заједници. Претрпљени губитак Јевреја је имао далекосежне негативне последице по читаво друштво ове

територије у његовом будућем развоју у послератном периоду, посебно у областима економије, културе, те у процесима његове модернизације.

***

На основу резултата ове студије и досадашњих сазнања о холокаусту на територији окупиране Србије, мишљења сам да би требало поново отворити питање броја Јевреја, југословенских држављана са ове територије, страдалих у холокаусту. Као полазну основу треба узети неоспорну чињеницу да су Јевреји уништавани као народ у целини, без обзира на њихов пол и њихову доб, те да је страдало приближно једнако мушкараца и жена свих узраста, односно да је број страдалих особа женског пола био незнатно мањи.

Сва досадашња истраживања, која су потврђена напред приказаним резултатима ове студије, указују нам на то да је страдање Јеврејки са окупиране територије било везано за логор на Сајмишту (Judenlager Semlin). Значајнији број страдалих особа женског пола јеврејске националности забележен је још у Јеврејској болници у Београду (између 150 и 200 жена, пацијенткиња болнице, као и болесница допремљених из других болница, затим лекара, особља болнице и женских чланова њихових породица – Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941–1944*, 1992, 59) – и у логору на Бањици (између 97 и 103 жена – када се од укупног броја Јевреја страдалих на Бањици одбију страни држављани и Јевреји југословенски држављани који су у логор доведени са територија ван окупиране Србије, Јеврејке са окупиране територије су представљале четвртину сународника са истог подручја страдалих у логору). Према до сада најпрецизнијем и најпотпунијем истраживању о страдању у Јеврејском логору у Земуну, број страдалих био је 6.320 (M. Koljanjin, *n.d.*, 131.). Да бисмо дошли до броја страдалих Јеврејки из окупиране Србије, од тог броја треба одузети број од 400 страних држављана (266 према новијем истраживању – Koljanin, „Poslednje putovanje Kladovskog transporta“, *Kladovo transport*, 90), затим најмање 332 мушкарца старија од 16 година, те најмање 619 дечака (што је половина деце до 16 година старости) (M. Koljanjin, *n.d.*, 62), што доводи до броја од 4.969 односно 5.103. Заједно са страдалим женама из Јеврејске болнице, женама са Бањице, те појединачно или у мањим групама страдалих у неуспелим покушајима проналажења уточишта на окупираној или на другим територијама, број страдалих Јеврејки са територије окупиране Србије био је око 5.500. Пошто су особе женског пола представљале половину претрпљених губитака (47,02% страдалих према овом истраживању, односно 51,71% према расположивим подацима о преживелима), укупан број у холокаусту страдалих Јевреја са територије

окупиране Србије би се кретао између 11.400 и 11.700 особа. Овај број страдалих не обухвата Јевреје стране држављане који су се из различитих разлога нашли, а затим и страдали на окупираној територији, као ни Јевреје југословенске држављане са територија ван окупиране Србије, а који су такође страдали на овој територији. Од страдалих Јевреја окупиране Србије, између 3.385 и 3.475 је пре стрељања било у концентрационом логору Топовске шупе, док их је између 6.470 и 6.645 страдало у логору на Сајмишту (заједно са Јеврејском болницом), као централним местима спровођења холокуста на окупираној територији.

При разматрању укупних губитака јеврејске заједнице са територије окупиране Србије (југословенских држављана) потребно је Јеврејима страдалим у холокаусту придодати и губитке заједнице претрпљене приликом бомбардовања Београда и других градова у Априлском рату 1941. године, те Јевреје који су страдали у активном пружању отпора фашизму као припадници војних формација (припадници Војске Краљевине Југославије страдали у Априлском рату или заробљеништву, као и припадници партизанског покрета односно НОВЈ, те страдале у савезничким војним формацијама). Будућа истраживања или појава нових докумената потврдиће или одбациће ово мишљење.

Извори и литература

Необјављени извори:

Архив Југославије (АЈ). Фонд 179 „Попис Жртве рата 1941–1945“ из 1964. године.

Архив Музеја жртава геноцида (АМЖГ). Фонд „Жртве рата 1941–1945“ и база података „Жртве рата 1941–1945“

Објављени извори:

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.3.1931. godine, knjiga I; Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava, Beograd: Državna štamparija, 1937.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta.1931. godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo prema veroispovesti, Beograd: Državna štamparija, 1938.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.3.1931. godine, knjiga III; Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd: Državna štamparija, 1938.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju, knjiga IV, Sarajevo: Državna štamparija, 1940.

Демографска статистика, Израчунат број становника Југославије за 1941. и 1945, Београд: Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, 1945.

Demografska statistika, Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku po popisu od 31-III-1931. god, pregled po srezovima, Beograd: Državni statistički ured Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945.

Демографска статистика, Становништво по вероисповести и матерњем језику по попису од 31-III-1931. године, Србија са Војводином и Косово – Метохијом, Преглед по општинама, Београд: Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, 1945.

Žrtve rata 1941–1945 (rezultati popisa), Beograd: Savezni zavod za statistiku 1966, reprint Beograd, 1992.

Литература:

Albahari, Biljana. Pisanje stradanja: Knjiga o knjigama, vodič kroz publikacije o Holokaustu. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2017.

Алексић, Драган. „Србија под немачком окупационом управом у Другом светском рату – Особености окупационе управе“. Ослобођење Београда

1944. године, Зборник радова, ур. Александар Животић, 53–72, Београд: ИНИС, 2010.
- Алексић, Драган. Привреда Србије у другом светском рату. Београд: ИНИС, 2002.
- Aleksić, Vesna. „The Political role of financial institution: Bankverein AG and Aryanization of Jewish property in Serbia“. *Limes+* XII (2)/2015, 51–63.
- Антонијевић, Ненад. „Холокауст на Косову и Метохији и његов контекст“, Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / *Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ур. Јован Мирковић, 395–407, Београд: Музеј жртва геноцида, 2008.
- Антонијевић, Ненад. Косово и Метохија 1941–1945 година – ратни злочини. Београд: МЖГ, 2017.
- Bajford, Jovan. *Staro Sajmište. Mesto sećanja, zaborava i sporenja*. Београд: Београдски центар за људска права, 2011.
- Bauer, Yehuda. „Is the Holocaust explicable“, у Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / *Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*, ур. Јован Мирковић, 147–167, Београд: Музеј жртва геноцида, 2008.
- Begović, Sima. *Logor Banjica 1941–1945*. Београд: ISI, 1989.
- Benc, Wolfgang. *Holokaust*. Београд: Altera, 2012.
- Benz, Wolfgang (ed.). *Lexikon des Holocaust* (Munchen: Verlag C.H. Beck, 2002), 206–207, 213–214
- Божовић, Бранислав. Страдање Јевреја у Београду 1941–1944. Београд: МЖГ, 2012.
- Божовић, Бранислав. Специјална полиција у Београду 1941–1944. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- Browning, Cristopher. „The final Solution in Serbia. The Semlin Judenlager. A case Study“. *Yad Vashem Studies*, XV, 1983, 55–90.
- Brauning, Kristofer. „Konačno rešenje u Srbiji – Judenlager na Sajmištu – studija slučaja“. *Jevrejski istorijski muzej, Zbornik* 6, 1992, 407–428.
- Browning, Cristopher. *The Origins of the Final Solution*, Jerusalem: Yad Vashem, 2004.
- Бркић, Станиша. Име и број, Крагујевачка трагедија 1941. Крагујевас: Спомен парк Крагујевачки октобар, 2007.

Cvetković, Dragan. „Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016.

Цветковић, Драган. „Холокауст као екстремни облик страдања цивила окупиране Србије – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, Токови историје, 2/2018, 89–118.

Цветковић, Драган. „Холокауст у Србији (немачко окупационо подручје) – нумеричко одређење и квантитативна анализа“, Токови историје 3/2017, 111–142.

Cvetković, Dragan. „Logori Topovske šupe i Sajmište kao centralna mesta holokausta u Okupiranoj Srbiji – numeričko određenje i kvantitativna analiza“, Istorija 20. veka, 1/2018, 69–92.

Cvetković, Dragan. „Sajmište - a place of memories on the German concentration camp, Numerical determination and quantitative analysis of Jewish victims“, Miejsca (Nie)Pamięci. ed. Bartosz Heksel and Grzegorz Jeżowski, 86–97, Krakow: Muzeum Krakowa, 2019.

Cvetković, Dragan. „Koncentracijski logor Jasenovac i njegova uloga u uništavanju naroda NDH – izračun mogućeg broja žrtava na temelju djelomično revidiranog popisa iz 1964. godine“, u Jasenovac – manipulacije, kontroverze i povjesni revizionizam, ur. Adriana Benčić, Stipe Odak, Danijela Lučić, 171–219, Jasenovac: JUSP Jasenovac, 2018.

Cvetković, Dragan. „Geostatistička analiza ljudskih gubitaka u koncentracionom logoru Jasenovac“, Istorija 20. veka, 1/2019, 93–120.

Цветковић, Драган. „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације“, Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research, ur. Јован Мирковић, 345–358, Београд: Музеј жртава геноцида, 2008.

Цветковић, Драган. „Преглед страдања становништва Војводине у другом светском рату“, Историја 20. века, 1/2005, 91–110.

Тулибрк, Јован. Историографија холокауста у Југославији. Београд: ПБФ и ИТИ, 2011.

Дамјановић, Милош М. „Холокауст на Космету – студија случаја: Косовска Митровица“, Топола, 2/2016, 112–139.

Dimić, Ljubodrag i Milan Ristiović. „Uvodna studija“ u Logor Banjica – logoraši, objavljeni izvori. Ur. Branka Prpa, 009–049, Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2009.

Димић, Љубодраг. Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941, I–III. књига II, Београд: Стубови културе, 1997.

Eskalacija u holokaust. Od streljačkih vodova do gasnog kamiona koncentracionog logora na Sajmištu: dve odlučujuće faze Holokausta u Srbiji, Zbornik radova. Gl. ur. Vjeran Pavlaković. Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2017.

Филиповић, Станоје. „Немачки злочини у Јадру 1941. године“. Јадар у прошлости. Ур. Петар Бојић и други, 497–575, Лозница: Музеј Јадра, 1990.

Filipović, Stanoje. Logori u Šarcu. Novi Sad: SUBNOR SR Srbije, 1967.

Frajdendrajh, Harijet Pas. „Јевреји Београда између ратова“, Јеврејски историјски музеј, Zbornik 6, Beograd: 1992, 365–371.

Фридлендер, Сол. Године истребљења, Нацистичка Немачка и Јевреји 1939–1945. Београд: Завод за уџбенике, 2013.

Guterman Bella i Avner Shalev (ed.). *To Bear Witness. Holocaust Remembrance at Yad Vashem*. Jerusalem: Yad Vashem, 2005.

Глишић, Венцеслав. Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944. Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1970.

Грандаковска, Софија. „Идентификација на Евреите од Македонија во Србија и Независна држава Хрватска во 1941 и 1942 година“. Годишњак за истраживање геноцида, бр. 11, 1/2019, 203–240.

Ivanović, Mladenka. Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952), Kraj ili novi početak. Beograd: ИНИС, 2009.

Јовановић, Јелена, Тијана Ковчић и други. Логор Сајмиште, Жртве Јеврејског логора Земун. Београд: Историјски архив Београда, 2018.

Koljanin, Milan. Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941–1944. Beograd: ИСИ, 1992.

Кољанин, М. „Истраживање холокауста у Југославији“. Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research, ур. Јован Мирковић, 264–273 Београд: Музеј жртава геноцида, 2008.

Кољанин, Милан. „Немачка окупациона политика и геноцид над Јеврејима у Србији 1941–1942. године“, Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља. Ур. Јован Мирковић, 110–132, Београд: МЖГ и ИНИС, 2005.

- Koljanin, Milan. „Represija kao sistem – logori u Okupiranoj Srbiji“, *Heretikus*, 1/2007, 157–171.
- Koljanin, Milan. „Poslednje putovanje Kladovskog transporta“, *Kladovo transport / The Kladovo transport, Zbornik radova*. Ur. Andrej Mitrović. 65–101, Beograd: JIM, 2006.
- Koljanin, Milan. „Holokaust u Jugoslaviji“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1 – 2/1996, 111–122.
- Кољанин, Милан. „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941–1942“. *Историја 20. века*, 1/2003, 83–118.
- Кољанин, Милан. „Коначно решење јеврејског питања у Југославији“, *Приручник за учење о холокаусту*. Ур. Весна Лучић, 39–57, Београд: Савез јеврејских општина, 2012.
- Кољанин, Милан. „Јевреји – Жртве рата 1941–1945. године у Војводини“, *Istina ...*. Ур. Драгољуб Живковић, 167–207, Нови Сад: Скупштина АП Војводине, 2004.
- Ковач, Теодор. „Контакти затоčenih Јевреја у концентрационим логорима у Београду са спољним светом током Другог светског рата, Јеврејски историјски музеј *Zbornik* 10, 2015, 373–392.
- Крејаковић, Силвија. *Идентитети жртава стрељаних у Краљеву октобра 1941*. Београд: МЖГ, 2013.
- Lebl, Ženi. *Do „konačnog rešenja“: Jevreji u Beogradu 1521–1942. (Bis zur „Endlösung“: Juden in Belgrad)*. Belgrad: Čigoja, 2001.
- Levntal, Zdenko. *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Beograd: Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije, 1952
- Лопичић, Ђорђе. *Немачки ратни злочини 1941 – 1945, Пресуде југословенских војних судова*. Београд: МЖГ, 2009.
- Лучић, Весна и други, *Приручник за учење о холокаусту*. Београд: Савез јеврејских општина, 2012.
- Marjanović, Jovan. *Ustanak i narodno-oslobodilački pokret u Srbiji 1941*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1963.
- Милан Мицић. „Страдање становништва северног Баната 1941–1945“, *Istina ...*. Ур. Драгољуб Живковић, 265–294, Нови Сад: Скупштина АП Војводине, 2004.

Миловановић, Мирослав. Немачки концентрациони логор на црвеном крсту у Нишу и стрељање на Бубњу. Београд: ИСИ, СУБНОР Ниша и ИРО Народна књига, 1983.

Manoschek, Walter. „Serbien ist Judenfrei“, Militarsche Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42. Minhen: R. Oldenburg, 1993.

Manošek, Valter. Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942. Beograd: Službeni list SRJ, 2007.

Milić, Miodrag. Jugosloveni u koncentracionom logoru Mathauzen. Beograd: ISI, 1992.

Kladovo transport / The Kladovo transport, Zbornik radova sa okruglog stola. Ur. Andrej Mitrović. Beograd: JIM, 2006.

Озимих, Небојша и други. Жртве лагер Ниша (1941–1944). Ниш: Музеј града Ниша, 2014.

Озимих, Небојша. Јевреји у логору на Црвеном крсту. Ниш: Народни музеј Ниш, 2014.

Perera, David. „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu od 1938. do 1965. godine“, Jevrejski almanah 1968–1970, Beograd: 1971, 135–148.

Petranović, Branko. Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

Pisari, Milovan. Stradanje Roma u Srbiji za vreme holokausta. Beograd: Forum za primenjenu istoriju, 2014.

Pisari, Milovan. „I Saw Jews Carrying Dead Bodies On Stretchers: Forced Labour and The Holocaust in Occupied Serbia“, Forced Labour in Serbia Producers, Consumers and Consequences of Forced Labour 1941–1944. ed. Sanela Schmid and Milovan Pisarri, 12–29, Beograd: Center for Holocaust Research and Education, 2018.

Pisari, Milovan. „Fragmenti holokausta u Beogradu“, Jevrejski istorijski muzej, Zbornik 10, 2015, 393–414.

Pisarri, Milovan. *Beleške o istoriji logora Topovske šupe u Beogradu: avgust – novembar 1941.* (<http://topovskesupe.rs/wp-content/uploads/2019/05/Beleske-o-istoriji-logora-Topovske-supe.pdf> – приступљено 21.10.2019).

Петровић Тодосијевић, Сања. „Бекства Јевреја са територије немачке окупационе зоне у Србији 1941–1944“, Токови историје 2/2019, 59–82.

Петровић Тодосијевић, Сања. „Однос Градског поглаварства у Шапцу према имовини шабачких Јевреја и Јевреја из кладовског транспорта 1941–1944“, *Токови историје* 2/2017, 133–154.

Popov, Branislav Miša. *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941–1944*. Beograd: ISI, 1992.

Поповић, Небојша. *Јевреји у Србији 1918–1941*. Београд: ИСИ, 1997.

Logor Banjica – logoraši, objavljeni izvori. Ur. Branka Prpa, Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2009.

Ристовић, Милан. У потрази за уточиштем, Југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941–1945.. Београд: Службени лист, 1998.

Ristović. Milan. „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938–1941“, *Istorija* 20. veka, 1 / 1996, 21–43.

Ristović, Milan. „Jews in Serbia during World War Two. Between 'the final solution to the Jewish question' and 'the Righteous among Nations'“ in *Righteous among the nations Serbia*, ed. Milan Fogel, 260–285, Belgrade: Jewish Community in Zemun, 2010.

Ristović, Milan. *Uvod, Jevrejski logor Zemun. Holokaust i kolaboracija u Srbiji*. Ur. Nenad i Milan Fogel, Milan Koljanin, Beograd: Jevrejska opština Zemun, 2012.

Ристовић, Милан. „Прогоњени и њихови саучесници: Солидарност и помоћ Јеврејима у Србији 1941–1944“. Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста / *Israeli-Serbian academic exchange in Holocaust research*. Ур. Јован Мирковић, 169–208, Београд: Музеј жртва геноцида, 2008.

Romano, Jaša. *Jevreji Jugoslavije 1941–1945, žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, Beograd: JIM, 1980.

Rozett, Robert i Shmuel Spector (ed.). *Encyclopedia of the Holocaust*. Jerusalem: Yad Vashem, 2000, 135, 398, 405–406;

Shelach, Menachem. „Sajmište – an extermination camp in Serbia“, *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 2, No. 2 (1987), 243–260.

Steinberg, Jonathan. *All or Nothing The Axis and the Holocaust 1941–1943*. London – New York: Routledge, 2002.

Tucović, Radosav. „Collaboration of the Special Police in the Implementation of the 'Final Solution' in Occupied Serbia (1941–1944)“. *Limes plus*, br. 2–3, (2015), 41–59.

Употреба графичке новеле, књижевности и архивске грађе у учењу о холокаусту. Ур. Мишко Станишић, Нови Сад: Тераформинг југ, 2018.

Vistrič, Robert S. Hitler i holokaust. Beograd: AleksandriaPress, 2004.

Weiss, Aharon. „Categories of camps – Their character and role in the execution of the 'Final solution of Jewish question'“, The Nazi concentration camps. ed. Yisrael Gutman, Avital Saf, 115–132, Jerusalem: Yad Vashem, 1984.

Žarković, Nenad. „Prolazni logor Topovske Šupe“. Nasleđe. br. 10, 2009, 103–112.

Živković, Nikola. Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. Beograd: ISI, 1975.

Žugić, Tomislav i Milić, Miodrag. Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941–1945. Beograd: ISI, 1989.

Summary

From “Topovske šupe“ Concentration Camp to “Sajmište” Concentration Camp

Quantitative Analysis of the Holocaust in Occupied Serbia

The Holocaust was the unique process of an attempt to destroy the entire Jewish community in Europe, and it proved to be the most extreme form of genocide known so far. Inspired, planned, well organized and systematically implemented by the Third Reich, and assisted in its implementation by its allies and collaborators, the Holocaust hit the entire Jewish population of Serbian territory under German military command (hereinafter Occupied Serbia), inflicting irreparable losses.

The study "From ‘Topovske šupe’ to “Sajmište” concentration camp, Quantitative Analysis of the Holocaust in Occupied Serbia" aims to cover the hitherto insufficiently researched topic of the internal structure of the Jewish community losses from this territory during the Holocaust. This was done by numerical determination and quantitative analysis of personal data of killed Jews, as well as by comparing their losses in relation to the losses suffered by civilians from other communities from the territory of occupied Serbia. Each number of victims, which is shown in the paper, regardless of its numerical proportions, should be viewed as the sum of individuals whose lives and personal histories existed.

The results obtained so far within the process of revising the census "Victims of the War 1941-1945" show that 6,254 Jews lost their lives in the Holocaust from the territory of Serbia under German military command. All the brutality of the Holocaust in occupied Serbia can be seen in the fact that 97.69% of all Jews who died lost their lives during the first two years of the war. One third of Jews were killed in the second half of 1941 (33.62%), while two thirds died during the following year (64.07%); therefore, the mortality rate was equal, given the twice as long period of suffering in 1942, which indicates the undiminished aspiration of the Nazi-Germany officials to completely destroy them as a people. In fact, of the Jews killed in 1941 with a known date of death, 90.41% lost their lives during October and November, while most of those killed in 1942 (89.08%) lost their lives from mid-March to the first days on May. Thus, the process of destroying the Jewish community of occupied Serbia was practically completed a year after its occupation.

The entire Jewish community from all parts of the occupied territory suffered losses. Among them, Belgrade Jews, as the most numerous community,

represented almost three-fifths of the victims (55.71%), with more than a quarter of the losses coming from Banat (28.49%), although minuscule Jewish community from the interior regions of occupied Serbia (the other eight regions) suffered significantly more compared to their representation within the total population. The members of the Jewish communities from all parts of the occupied territory have in common that they lost their lives in the first two years of the war; most of them were killed during 1942, with little difference between the regions. Three-fifths of Jews from the Belgrade region and Banat (61.85% and 59.60%, respectively) were killed at the time, while four-fifths (79.96%) of Jews from the other 8 regions of occupied Serbia were killed in the same period.

The high urbanization of the Jewish communities resulted in the fact that 86.20% of the killed Jews came from Belgrade and the six largest cities of the occupied territory, while another tenth (10.34%) came from settlements with less than 10,000 inhabitants. Jews killed in the Holocaust, depending on the representation in the population of the cities i.e. the extent of the suffering of fellow citizens of other nationalities, accounted for two-fifths of the losses of Belgrade civilians (38.54%) and as many as four-fifths (83.02%) and two thirds (70.66 %) of the killed civilians of Zrenjanin (at the time, Veliki Bečkerek) and Vršac respectively, but also comprised 1.30% of the Kragujevac losses.

According to the racist ideology of the Third Reich, in a pre-planned, well-organized and systematically implemented crime, Jews were exterminated regardless of their gender, age or profession. Members of both sexes of the Jewish communities of Occupied Serbia represented half of the losses suffered respectively (52.98% men, 47.02% women). During the process of destruction of these communities, men were mostly killed in 1941 (62.27%), while women lost their lives the following year (96.33%). Since they were systematically destroyed as a group, members of all age categories were equally represented among the killed Jews from the occupied territory, reflecting the age structure of the community in the pre-war period, e.g. children not older than 14 years accounted for 17.17% of total losses. The professional structure of the losses suffered by the systematically destroyed Jewish community of Occupied Serbia reflects the diversity of occupations they practiced in pre-war society, e.g. 22.92% of the victims were entrepreneurs (from factory owners, merchants, bankers, landlords, to retailers, craftsman, etc.) 15.66% of them experts, civil servants, clerks, and members of the liberal professions (lawyers, artists, journalists, publishers, writers, actors, musicians etc.), 14.43% pupils and students and workers 5.80%, together with 39.51% of dependents (children, women, elderly and the disabled persons) as individually the most numerous group.

One of the characteristics of the extermination of Jews in occupied Serbia was that 96.37% of them lost their lives in that territory. This was probably a

consequence of the mass national uprising against the German occupation in 1941, the outbreak of which certainly accelerated the decision to destroy them. Jews were massacred along with other hostages (mostly Serbs) in retaliation for German soldiers killed in the fight against the freedom fighters, or mass shootings were used as a means of intimidating the people and discouraging them from joining the uprising. An additional characteristic of the Holocaust in occupied Serbia was the relationship between the extermination of Jews and their previous internment in concentration camps.

Within the territory of Serbia under the German military command, various types of concentration camps and with different purposes were formed. Among the concentration camps, the camps for Jews represented a special category, as part of the planned program of their destruction. The existence of specialized or special camps for Jews does not mean that they suffered exclusively in them, although they also lost their lives in other concentration camps of the more general type, like Banjica (Anhaltelager Dedinje) in Belgrade or Crveni Krst (Anhaltelager Nisch) in town of Niš. The Holocaust in the territory of Occupied Serbia was closely connected with the concentration camps in which 98.14% of all Jews who died lost their lives.

Among the concentration camps, the most important were two specialized or special camps for Jews, “Topovske šupe” (Artillery depot) and “Sajmište” (Old Fairground/Semlin Judenlager hereinafter), which were located in and near Belgrade. In these two concentration camps, 86.47% of all victims of the Jewish community from the occupied territory lost their lives. Along with them, Jews from other areas of the divided Yugoslavia were killed in these two concentration camps, Jewish refugees from Europe who found themselves on the territory of Occupied Serbia, as well as members of Roma communities from the occupied territory. In these two concentration camps four fifths of all killed men (79.51%) of the Jewish community of Occupied Serbia were killed, while 94.32% of all killed female Jews lost their lives at the “Sajmište/Old Fairground” alone. The number of victims and the structure of the losses suffered by Jews in the concentration camps of “Topovske šupe” and “Sajmište” show that they were the central places of the Holocaust in Occupied Serbia, which did not spare any segment of the Jewish community.

The “Topovske šupe” concentration camp (also known as Jewish camp and/or Jewish transit camp in Belgrade) was formed in August 1941, during the first phase of the Holocaust in Occupied Serbia (until the end of November 1941), which significantly affected the structure of its detainees, and thus the structure of the victims. In “Topovske šupe” the victims were exclusively men from all parts of the occupied territory, but with a pronounced dominance of Jews from Belgrade and Banat (95.80%). The victims of the camp were aged from 15 to 60

years old, of various professions, among which entrepreneurs and workers accounted for half of those killed (54.53%), almost a third of them were experts, civil servants, clerks and members of liberal professions (29.28%), along with high school pupils and university students who accounted for one-eighth of the losses suffered (12.51%). All the Jews from the camp were shot.

“Semlin Judenlager” was formed in order to more effectively implement the "final solution to the Jewish question" in occupied Serbia. The Jewish camp in Zemun (Semlin Judenlager, in German) was formed at the Belgrade Fair in the first days of December 1941 and lasted until the first days of May 1942, when it was transformed into Semlin Anhaltelager. Most of the Jews in the camp were killed by gas in a specially adapted truck (gas van), while a smaller part of them were shot or died from bad conditions in the camp. The “Sajmište/Old Fairground” concentration camp was formed after the end of the first phase of the Holocaust in this territory, which significantly determined the structure of its detainees and victims. The victims in the Jewish camp in Zemun came from all parts of occupied Serbia. Members of the Jewish community of both sexes were represented in the losses, but four-fifths of them were women (78.12%). Jews of all ages were killed at the “Sajmište”, with more than a quarter of the losses suffered being children under 14 years of age (28.44%), while a ninth of the losses were persons aged 65 and over (10.90%). Among the a small number of male victims killed at the “Semlin Judenlager”, children under the age of 14 accounted for two-thirds of the losses (66.85%), while those aged 65 and over accounted for a fifth of the men killed in the camp (21.17%). The losses suffered in the camp were represented by members of all professional groups, of which two thirds were dependents (63.72%), one sixth of them were pupils and students (16.20%) and a ninth of them entrepreneurs and workers (11.49%).

Extremely complex war fought in Serbia’s territory under German military command, with several warring parties of different military, political, economic, national, religious and ideological interests and aspirations, proved to be war of liberation, anti-fascist by its nature, but also a national, civil, revolutionary, ideological, and religious one; due to the aforementioned characteristics it caused the mass suffering of the civilian part of the population. Within the mass suffering of civilians from the territory of Occupied Serbia, the Holocaust was its most extreme form. During the first year of the war, it is difficult to distinguish when the Holocaust was an independent process, and when it was part of the more general suffering of civilians from the occupied territory. Within the total framework of civilian suffering of Occupied Serbia, the Jewish communities affected by the Holocaust stood out in many ways due to the losses they suffered.

Designated for destruction by the Nazi-Germany, and killed in a planned, well-organized and systematically carried out crimes, the Jews of Occupied Serbia

represented 11.20% of the total civilian losses. Their representation in civilian losses was 32 times higher than their share in the population of the occupied territory (0.35%). As the majority population of the occupied territory and the bearers of resistance, Serbs were the most numerous when it comes to the casualties of civilians (80.19%), but, given the representation in the population, the losses of Jews killed in the Holocaust were 33.94 times higher than the losses of Serbs. The suffering of the Jewish community, which began in the first year of the war, unlike all other nations, was practically ended with their total destruction in 1942. That year, Jews accounted for two-fifths (39.37%) of the civilian casualties of the occupied territory. Jews killed in the Holocaust accounted for a third of the civilian casualties in the Belgrade region (33.19%), two-fifths of the losses of Banat civilians (42.96%) and 2,40% of the losses in the other eight regions. Their participation in the losses of civilians from different parts of Occupied Serbia was considerably higher than their representation in the population of those regions, in the Belgrade region it was 15.09 times higher, while in Banat and in the other eight regions of the occupied territory, their share in losses was 63.18 and 48 times higher respectively.

Civilians from the occupied territory suffered losses during the war, regardless of their gender, age or profession; their suffering took place in various circumstances, but the losses suffered in the Holocaust were, in many ways, specific. The participation of women among the killed Jews was 3.61 times higher than within the losses of Serbs and 1.97 times higher than within members of other and unknown nationalities (a significant proportion were Roma and Muslims). Jews accounted for almost a third of the losses suffered by women (29.67%) of the occupied territory, while in 1942 they represented four-fifths of the women who died at the time (79.64%). Being destroyed as a nation, Jews had a large share in the losses of persons younger than 15 and older than 65, which were 3.27 and 2.32 times higher, respectively, than the representation of this age categories within the Serb losses. With minimal representation in the population (0.35%), Jews accounted for a quarter of all casualties under the age of 15 (24.11%) and a fifth of casualties among civilians aged 65 and over (21.58%). The suffering of the Jewish community had major consequences for economic and social development during the post-war period, as they accounted for a fifth of the losses suffered within the following categories: entrepreneurs (20.10%), experts, professionals and civil servants (20.14%), pupils and students (20.54%). With a large share of losses among female victims, Jews accounted for three-fifths of all killed woman entrepreneurs (61.42%), two-fifths of female experts, civil servants and clerks (38.48%) and more than a third of female pupils and students (36.24%).

The fact that their suffering was closely connected with the previous internment within the concentration camps caused Jews to account for a third (32.83%) of the total losses of civilians in Occupied Serbia who lost their lives under these circumstances. Members of the Jewish community from the Belgrade region and Banat accounted for three-fifths (56.51 and 57.86%, respectively) of the total number of civilians killed in camps and prisons in these regions, while Jews from the other eight regions of occupied Serbia accounted for a tenth (9.58%) of the losses there suffered in these circumstances. Of all women in occupied Serbia who died in camps and prisons, Jews accounted for three-quarters of the losses suffered (77.13%). Jew's women from the Belgrade region and Banat made up four-fifths and nine-tenths (83.07 and 86.01%, respectively) of the total number of women from these regions who died in camps and prisons, while members of the Jewish community from the other eight regions of occupied Serbia accounted for half (51, 79%) of the losses of women who died in these circumstances. Members of the Jewish community represented four-fifths (79.72%) of all children age up to 14 who died in camps and prisons.

As the unique phenomenon that took place in Europe, the Holocaust inflicted irreparable losses on the Jewish communities of Occupied Serbia as well. The losses had far-reaching negative consequences for the entire society of this territory in its future development during the post-war period, especially in the areas of economy, culture, and within the processes of modernization.

***

Based on the results of this study and previously accumulated knowledge about the Holocaust on the territory of Occupied Serbia, we are of the opinion that the issue of the number of Jews, Yugoslav citizens from this territory, who were victims of the Holocaust, should be reopened. As a starting point, we should take the indisputable fact that Jews were destroyed on a whole as a nation, regardless of their gender and age, and that approximately equal numbers of men and women of all ages died, i.e. that the number of female victims was slightly lower.

All previous researches, which were confirmed by the results of this study presented above, indicate that the suffering of Jewish women from the occupied territory was closely connected to the concentration camp at the "Sajmište" ("Semlin Judenlager"). A significant number of Jewish victims was recorded at the Jewish Hospital in Belgrade (between 150 and 200 women, hospital patients, doctors, hospital staff and female members of their families – Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1944*, Belgrade: ISI, 1992, 59) and in the "Banjica" concentration camp (between 97 and 103 women – when one deduct from the total number of Jews killed there foreign citizens and Jewish Yugoslav citizens who were brought to the camp from territories outside occupied

Serbia; i.e. women from Jewish communities of the Occupied Serbia represented a quarter of compatriots from the same territory killed in the “Banjica” concentration camp).

According to, so far, the most precise and comprehensive research on the suffering in the Jewish camp in Zemun (“Semlin Judenlager”), the number of victims was 6,320 (Koljanin, *ibid.*, 131). In order to deduce the number of Jewish female victims from Occupied Serbia, we need to subtract the number of 400 foreign citizens (266 according to a recent research – Milan Koljanin, “The Last Journey of Kladovo Transport”, *Kladovo Transport*, Belgrade: JIM, 2006, 90), then to deduct at least 332 men older than 16 year, and at least 619 boys who were half of the children under age of 16 (Koljanin, *Sajmište*, 62), which leads to a number of 4,969 or 5,103 female victims. Together with the female victims of the Jewish hospital, women from “Banjica” concentration camp, and individuals or small groups of female victims which unsuccessfully attempted to find refuge in other territories, the number of Jewish female victims from the territory of Occupied Serbia was around 5,500. Since females accounted for half of the losses suffered (47.02% of victims according to this research, or 51.71% according to available data on survivors), the total number of Jews killed in the Holocaust from the territory of Occupied Serbia would be between 11,400 and 11,700. This number of victims does not include Jewish foreign citizens who found themselves on occupied territory for a various reasons and then died in this territory, as well as Jewish Yugoslav citizens from territories outside Occupied Serbia, who also died in this territory. Of the Jews killed in Occupied Serbia, between 3,385 and 3,475 were interned in the “Topovske Šupe” concentration camp before the shooting, while between 6,470 and 6,645 suffered in the “Sajmište” concentration camp (along with persons from the Jewish Hospital), as central sites of the Holocaust in the occupied territory.

When considering the total losses of the Jewish community from the territory of Occupied Serbia (Yugoslav citizens), it is necessary to add to the victims of the Holocaust the losses that the community suffered during the bombing of Belgrade and other cities during the April War of 1941, as well as Jews who died during the active resistance by various military formations to the Nazi-Germany occupation (members of the Army of the Kingdom of Yugoslavia who died during the April war or captivity (POW), members of the partisan movement i.e. National-Liberation Army of Yugoslavia, as well as those who died as members of Allied military formations). Future researches or the emergence of new documents will confirm or refute this opinion.

Zusammenfassung

Vom KZ Toposvke šupe (Kanonen-Schuppen) bis zum KZ „Sajmište“ / „Semlin Judenlager“

Eine quantitative Analyse des Holocausts im okkupierten Serbien

Der Holocaust war ein einzigartiger Prozess des Vernichtungsveruches des gesamten jüdischen Volkes in Europa. Dabei zeigte er sich als extremste Form bisher dagewesener Genozide. Inspiriert, geplant, gut organisiert und systematisch durchgeführt seitens des Dritten Reiches mittels Hilfe ihrer Verbündeten und Kollaborateure wirkte sich der Holocaust auf dem Territorium von Serbien unter deutscher Militärverwaltung (im weiteren okkupiertes Serbien) auf die gesamte jüdische Bevölkerung dort aus, indem ihr unwiederbringliche Verluste hinzugefügt wurden.

Die Studie „Vom KZ „Toposvke šupe“ (Kanonen-Schuppen) bis zum KZ „Sajmište“ / „Semlin Judenlager“. Eine quantitative Analyse des Holocausts im okkupierten Serbien“ hat zum Ziel, ein bisher nicht genügend bearbeitetes Thema der inneren Struktur im Holocaust erlittener Verluste der jüdischen Gemeinschaft auf diesem Territorium mittels numerischer Bestimmungen und quantitativer Analyse persönlicher Daten der getöteten Zivilisten zu bearbeiten, um dann die Daten komparativ darzustellen im Verhältnis zu den erlittenen Verlusten der anderen Völker auf dem Territorium des okkupierten Serbiens. Jede Opferzahl, die in dieser Arbeit angegeben wird, unabhängig der Grössenordnung, muss als Summe der Personen betrachtet werden, hinter denen Leben und persönliche Geschichte standen.

Die bisherigen Ergebnisse der noch in Bearbeitung befindlichen Liste "Opfer des Krieges 1941-1945" zeigen, dass 6.254 Juden im Holocaust auf dem Territorium Serbiens unter deutscher Militärverwaltung ihr Leben verloren haben. Die gesamte jüdische Gemeinschaft aus allen Teilen des besetzten Gebiets erlitt Verluste. Unter ihnen machten die Belgrader Juden als größte Gemeinde fast drei Fünftel der Opfer aus (55,71%), wobei mehr als ein Viertel der Verluste aus dem Banat stammten (28,49%), aber nur wenige Juden aus dem Inneren des besetzten Serbien (die übrigen acht Regionen) erlitten erheblich größere Verluste als es ihrer Vertretung im nationalen Korpus entsprach. Charakteristisch für alle Juden aus allen Teilen des besetzten Gebiets ist die Tatsache, dass sie in den ersten beiden Kriegsjahren ums Leben kamen. Ein Drittel der Juden wurde in der zweiten Hälfte des Jahres 1941 getötet (33,62%), während zwei Drittel im folgenden Jahr getötet wurden (64,07%). So war die Sterblichkeitsrate angesichts des doppelt so langen

Zeitraumes im Jahr 1942 gleich, was auf das unverminderte Bestreben der Deutschen hinweist, sie als Volk vollständig zu vernichten.

Die hohe Urbanität der Gemeinschaft hatte zur Folge, dass aus Belgrad und den sechs grössten Städten des okkupierten Territoriums 86,20% der getöteten Juden kam, während ein Zehntel (10,34%) aus Gebieten kam, in denen weniger als 10.000 Einwohner lebten. In Abhängigkeit von ihrem Anteil an der Stadtbevölkerung machten die im Holocaust umgekommenen Juden zwei Fünftel der zivilen Verluste in Belgrad aus (38,54%) und sogar vier Fünftel (83,02%) bzw. zwei Drittel (70,66%) der getöteten Zivilisten in Zrenjanin (Veliki Beckerek) und Vrsac, aber auch 1,30% der Verluste in Kragujevac.

Gemäss der rassistischen Ideologie des Dritten Reiches wurden Juden in einem vorgeplanten, gut organisierten und systematisch durchgeführten Verbrechen unabhängig von Geschlecht, Alter oder Beruf vernichtet. Mitglieder beider Geschlechter der jüdischen Gemeinde im besetzten Serbien machten die Hälfte der erlittenen Verluste aus (52,98% Männer, 47,02% Frauen). Bei der gezielten Zerstörung des Volkes wurden 1941 meist Männer getötet (62,27%), während Frauen im folgenden Jahr ihr Leben verloren (96,33%). Da sie systematisch als ganzes Volk zerstört wurden, gab es unter den aus dem besetzten Gebiet getöteten Juden Vertreter aller Altersgruppen gleichermaßen, was die Altersstruktur der Gemeinde in der Vorkriegszeit widerspiegelte, so dass Kinder unter 14 Jahren 17,17% der gesamten Verluste ausmachten. Die berufliche Struktur der systematisch zerstörten jüdischen Gemeinden im besetzten Serbien spiegelt die Vielfalt der Berufe wider, die sie in der Vorkriegsgesellschaft ausübten, so dass 22,92% der Opfer waren Geschäftsleute, 15,66% waren Fachkräfte und Angehörigen der selbstständigen Berufe (Anwälte, Künstler, Journalisten, ...), sowie 14,43% Schüler und Studente und 5,80% waren Arbeiter, zusammen mit 39,51% der Opfer, die finanziel abhängig waren (Kinder, Frauen und ältere Personen). Eines der Merkmale der Zerstörung der Juden im besetzten Serbien war, dass 96,37% von ihnen in diesem Gebiet ihr Leben verloren haben. Ein weiteres Merkmal ist die Tatsache, dass es einen Zusammenhang zwischen ihrem Tod und einem vorherigen Aufenthalt in Konzentrationslagern gibt.

Auf dem Territorium Serbiens unter deutscher Militärverwaltung wurden eine Reihe von Lagern verschiedener Art und Zwecke gebildet. Unter den Konzentrationslagern stellten die Lager für Juden als Teil der geplanten Zerstörung eine besondere Kategorie dar. Die Existenz von Spezial- oder Sonderlagern für Juden bedeutet nicht, dass sie ausschließlich dort ermordet wurden, sondern sie haben auch in anderen Konzentrationslagern des allgemeinen Typs ihr Leben verloren. Der Holocaust auf dem Territorium des besetzten Serbien war eng mit den Konzentrationslagern verbunden, in denen 98,14% aller ermordeten Juden ihr Leben verloren. Unter den Konzentrationslagern waren die

wichtigsten zwei spezialisierte bzw. besondere Lager für Juden, „Топовске šupe“ (Kanonen-Schuppen) und „Sajmište“ („Semlin Judenlager“, altes Messegelände), die sich in und nahe Belgrad befanden. In diesen beiden Konzentrationslagern kamen 86,47% aller Opfer der jüdischen Gemeinde aus dem besetzten Gebiet ums Leben. Zusammen mit ihnen wurden in diesen beiden Konzentrationslagern Juden aus anderen Gebieten des geteilten Jugoslawien sowie Juden aus dem Ausland, die sich auf dem Gebiet des besetzten Serbien befanden, und Roma aus dem besetzten Gebiet getötet. In diesen beiden Lagern wurden vier Fünftel aller getöteten Männer (79,51%) der jüdischen Gemeinschaft im besetzten Serbien getötet, während 94,32% aller getöteten Jüdinnen allein im „Semlin Judenlager“ (KZ „Sajmište“) ihr Leben verloren. Die Opferzahl und die Struktur der Juden in den Konzentrationslagern „Топовске šupe“ und „Sajmište“ zeigen, dass sie die zentralen Orte des Holocaust im besetzten Serbien waren, und dass kein Teil der jüdischen Gemeinschaft verschont blieb.

Das Konzentrationslager „Топовске šupe“ (auch als jüdisches Lager, jüdisches Durchgangslager in Belgrad bekannt) wurde während der ersten Phase des Holocaust im besetzten Serbien gebildet, was die Häftlingsstruktur und damit auch die Opferstruktur wesentlich beeinflusste. Im KZ „Топовске šupe“ waren die Opfer Männer aus allen Teilen des besetzten Gebiets, jedoch mit einer ausgeprägten Dominanz von Juden aus Belgrad und dem Banat (95,80%). Die Opfer waren 15 bis 60 Jahre alt und stammten aus verschiedenen Berufen, von denen Geschäftsleute und Arbeiter die Hälfte der Getöteten ausmachten (54,53%), fast ein Drittel waren Beamte und Fachkräfte, sowie Freiberufler wie Anwälte, Künstler, Journalisten, Verleger, Schriftsteller, Schauspieler, Musiker etc. (29,28%) sowie Schüler und Studenten, die ein Achtel der erlittenen Verluste ausmachten (12,51%).

Das „Semlin Judenlager“ wurde gegründet, um die „endgültige Lösung der Judenfrage“ im besetzten Serbien effektiver umzusetzen. Das Lager auf dem alten Messegelände „Sajmište“ wurde nach dem Ende der ersten Phase des Holocaust in diesem Gebiet gegründet, was die Struktur der Häftlinge und Opfer maßgeblich bestimmte. Die Opfer im jüdischen Lager in Zemun („Semlin Judenlager“) kamen aus allen Teilen des besetzten Serbien. Zu den Opfern zählten Mitglieder der jüdischen Gemeinschaft beiderlei Geschlechts, aber vier Fünftel von ihnen waren Frauen (78,12%). Im KZ „Sajmište“ wurden Juden jeden Alters getötet, wobei mehr als ein Viertel der Verluste Kinder unter 14 Jahren (28,44%) waren, während ein Neuntel der Verluste Personen ab 65 Jahren waren (10,90%). Unter den wenigen Männern, die im KZ „Sajmište“ getötet wurden, machten Kinder unter 14 Jahren zwei Drittel der Verluste aus (66,85%), während Personen ab 65 Jahren und älter ein Fünftel der im Lager getöteten Männer ausmachten (21,17%). Zu den Opfern zählen Mitglieder aller Berufsgruppen, von denen waren jedoch

zwei Drittel finanziell abhängig, wie Kinder, Frauen und ältere bedürftige Personen (63,72%), ein Sechstel waren Schüler und Studenten (16,20%) und ein Neuntel Geschäftsleute (11,49%).

Der äussert komplexe Krieg, der auf dem Gebiet Serbiens unter deutscher Militärverwaltung geführt wurde, mit mehreren Kriegsparteien unterschiedlicher militärischer, politischer, wirtschaftlicher, nationaler, religiöser und ideologischer Interessen und Bestrebungen, zeigte sich als Befreiungskrieg, als Bürgerkrieg, als antifaschistisch, national, revolutionär, ideologisch, religiös und verursachte dabei Massentötungen ziviler Teile der Bevölkerung. Unter den Massenverbrechen an der Zivilbevölkerung auf dem Gebiet des besetzten Serbien war der Holocaust die extremste Form. Im ersten Kriegsjahr ist es schwierig zu unterscheiden, wann der Holocaust ein unabhängiger Prozess war und wann er Teil der allgemeinen Verbrechen an Zivilisten aus dem besetzten Gebiet war. Die vom Holocaust betroffenen Juden stachen durch ihre Verluste in vielerlei Hinsicht hervor verglichen mit den allgemeinen Verbrechen an der Zivilbevölkerung im besetzten Serbien.

Von den Nazis im Voraus zur Vernichtung bestimmt, fielen die Juden einem gut organisierten und systematisch durchgeführten Verbrechen, und machten im besetzten Serbien 11,20% der gesamten zivilen Verluste aus. Ihr Anteil an den zivilen Verlusten war 32-mal höher als ihr Anteil an der Bevölkerung des besetzten Gebiets (0,35%). Als Mehrheitsbevölkerung des besetzten Gebiets und als Träger des Widerstands waren die Serben unter den Opfern der Zivilbevölkerung am zahlreichsten (80,19%), aber angesichts der Repräsentation in der Bevölkerung waren die Verluste der im Holocaust getöteten Juden 33,94-mal höher als die Verluste der Serben. Das Leiden der jüdischen Gemeinschaft, das im Gegensatz zu allen anderen Nationen im ersten Kriegsjahr begann, wurde 1942 praktisch mit ihrer Zerstörung beendet. In diesem Jahr machten Juden zwei Fünftel (39,37%) der zivilen Opfer des besetzten Gebiets aus. Im Holocaust getötete Juden machten ein Drittel der zivilen Opfer in der Region Belgrad aus (33,19%), zwei Fünftel der zivilen Verluste im Banat (42,96%) und 2,40% der Verluste in den anderen acht Regionen. Ihre Beteiligung an den Verlusten von Zivilisten aus verschiedenen Teilen des besetzten Serbien war um ein Vielfaches höher als ihre Vertretung in der Bevölkerung dieser Regionen (in der Region Belgrad waren die Verluste 15,09-mal höher, während im Banat und den anderen acht Regionen des besetzten Gebietes die Verluste 63,18-mal bzw. 48-mal höher waren.).

Während des Krieges kamen Zivilisten aus dem besetzten Gebiet unter verschiedenen Umständen ums Leben unabhängig von Geschlecht, Alter oder Beruf, aber die Verluste im Holocaust waren in vielerlei Hinsicht spezifisch. Der Frauenanteil unter den getöteten Juden war 3,61-mal höher als bei den Verlusten

der Serben und 1,97-mal höher als bei Angehörigen anderer und nicht bekannter Nationalitäten (ein beachtlicher Anteil waren darunter Roma und Moslems). Fast ein Drittel der getöteten Frauen (29,67%) des besetzten Gebiets waren Jüdinnen, während sie 1942 vier Fünftel der damals verstorbenen Frauen ausmachten (79,64%). Als ganzes Volk vernichtet, hatten die Juden einen großen Verlustanteil an Personen unter 15 Jahren und über 65 Jahren, dieser Anteil war 3,27- bzw. 2,32-mal höher als unter den serbischen Opfern. Ein Viertel aller Opfer unter 15 Jahren (24,11%) und ein Fünftel aller Opfer unter Zivilisten ab 65 Jahren (21,58%) waren Juden, obwohl sie minimal in der allgemeinen Bevölkerung vertreten waren mit 0,35%. Das Leid der jüdischen Gemeinschaft hatte erhebliche Folgen für die wirtschaftliche und soziale Entwicklung in der Nachkriegszeit, da sie ein Fünftel der Verluste unter Geschäftsleuten (20,10%), Beamten und Experten (20,14%) sowie Schülern und Studenten (20,54%) ausmachten. Mit einem hohen Anteil an Verlusten unter den weiblichen Opfern machten Jüdinnen drei Fünftel aller verstorbenen Geschäftsfrauen (61,42%), zwei Fünftel der weiblichen Angestellten und Expertinnen (38,48%) und mehr als ein Drittel der Schülerinnen und Studentinnen (36,24%) aus.

Das mit dem vorherigen Aufenthalt im Konzentrationslager verbundene Leid führte dazu, dass Juden ein Drittel (32,83%) der zivilen Gesamtverluste im besetzten Serbien ausmachten, die unter diesen Umständen ihr Leben verloren hatten. Angehörige der jüdischen Gemeinde aus der Region Belgrad und Banat machten je drei Fünftel (56,51 bzw. 57,86%) der gesamten zivilen Opfer in den Lagern und Gefängnissen aus diesen Regionen aus, während die Juden aus den übrigen acht Regionen des okkupierten Serbiens ein Zehntel (9,58%) der dortigen Opfer in den Lagern und Gefängnissen ausmachten. Von allen Frauen im besetzten Serbien, die in Lagern und Gefängnissen starben, machten Jüdinnen drei Viertel der erlittenen Verluste aus (77,13%). Die Jüdinnen aus der Region Belgrad und Banat stellten vier Fünftel bzw. neun Zehntel der gesamten Frauenanzahl unter den Opfern der jeweiligen Region dar in den Lagern und Gefängnissen (83,07 bzw. 86,01%), während die Jüdinnen in den übrigen acht Regionen des okkupierten Serbiens die Hälfte (51,79%) der dortigen Opfer unter den Frauen in Lagern und Gefängnissen ausmachten. Mitglieder der jüdischen Gemeinschaft repräsentierten vier Fünftel aller Kinder unter 14 Jahren, die in Lagern und Gefängnissen getötet wurden (79,72%).

Als einzigartiges Phänomen in Europa hat der Holocaust auch der jüdischen Gemeinde im besetzten Serbien irreparable Verluste zugefügt. Der Verlust von Juden hatte weitreichende negative Folgen für die gesamte Gesellschaft dieses Territoriums in seiner zukünftigen Entwicklung in der Nachkriegszeit, insbesondere in den Bereichen Wirtschaft, Kultur und Modernisierungsprozesse.

*****

Aufgrund der Ergebnisse dieser Studie und der Vorkenntnisse über den Holocaust auf dem Territorium des besetzten Serbien bin ich der Meinung, dass die Frage nach der Anzahl der Juden, die jugoslawische Staatsbürger von diesem Territorium und Opfer des Holocaust waren, wieder aufgenommen werden sollte. Als Ausgangspunkt sollten wir die unbestreitbare Tatsache nehmen, dass Juden als ganzes Volk zerstört wurden, unabhängig von Geschlecht und Alter, und dass ungefähr die gleiche Anzahl von Männern und Frauen jeden Alters starb, bzw. dass die Anzahl der weiblichen Opfer etwas geringer war.

Alle früheren Untersuchungen, die durch die Ergebnisse dieser oben vorgestellten Studie bestätigt werden, zeigen, dass die Opferzahl an Jüdinnen aus dem besetzten Gebiet mit dem Lager in „Sajmište“ („Semlin Judenlager“) zusammenhängt. Eine bedeutende Anzahl jüdischer Opfer wurde im jüdischen Krankenhaus in Belgrad (zwischen 150 und 200 Frauen, Krankenhauspatienten sowie Patienten aus anderen Krankenhäusern, Ärzten, Krankenhauspersonal und weiblichen Familienmitgliedern – siehe Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom Sajmištu 1941-1945*, 1992, S. 59) und im Konzentrationslager „Banjica“ verzeichnet (zwischen 97 und 103 Frauen - wenn von der Gesamtzahl der in Banjica getöteten Juden ausländische Staatsbürger und jüdische jugoslawische Staatsbürger, die aus Gebieten außerhalb des besetzten Serbien in das Lager gebracht wurden, abgezogen werden, repräsentierten Jüdinnen aus dem besetzten Gebiet ein Viertel der Landsleute aus demselben Gebiet, die im Lager getötet wurden).

Laut den bisher genauesten und vollständigsten Untersuchungen befanden sich im "Semlin Judenlager" 6.320 Opfer (M. Koljanjin, *Sajmište*, S. 131.). Um die Zahl der jüdischen Opfer aus dem besetzten Serbien zu ermitteln, müssen wir die Zahl der 400 ausländischen Bürger abziehen (266 nach einer aktuellen Untersuchung - Koljanin, „Poslednje putovanje Kladovskog transporta“, *Kladovo-Transport*, S. 90), dann mindestens 332 Männer, die älter als 16 Jahre sind und mindestens 619 Jungen (die Hälfte der Kinder unter 16 Jahren) (M. Koljanjin, *Sajmište*, S. 62.), was zu einer Zahl von 4.969 oder 5.103 weiblichen Opfern führt. Zusammen mit den Opfern des jüdischen Krankenhauses, Frauen aus „Banjica“ und einzeln oder in kleinen Gruppen von Opfern, die erfolglos versuchten, in anderen Gebieten Zuflucht zu suchen, betrug die Zahl der jüdischen Frauen Opfer aus dem Gebiet des besetzten Serbien rund 5.500. Da Frauen die Hälfte der erlittenen Verluste ausmachten (47,02% der Opfer nach dieser Untersuchung oder 51,71% nach verfügbaren Daten über Überlebende), würde die Gesamtzahl der im Holocaust getöteten Juden aus dem Gebiet des besetzten Serbien zwischen 11.400 und 11.700 liegen. Zu dieser Opferzahl zählen nicht

ausländische Juden, die sich aus verschiedenen Gründen im besetzten Gebiet befanden, sowie jüdische jugoslawische Bürger aus Gebieten außerhalb des besetzten Serbien, die ebenfalls in diesem Gebiet starben. Von den im besetzten Serbien getöteten Juden befanden sich zwischen 3.385 und 3.475 vor der Erschiessung im Konzentrationslager „Topovske šupe“, während zwischen 6.470 und 6.645 im Lager „Sajmište“ (zusammen mit dem jüdischen Krankenhaus) getötet wurden, beides zentrale Orte für die Durchführung des Holocaust im besetzten Gebiet.

Wenn man die Gesamtverluste der jüdischen Gemeinschaft aus dem Gebiet des besetzten Serbien (jugoslawische Bürger) betrachtet, ist es notwendig, zu den im Holocaust getöteten Juden die Verluste der Gemeinschaft hinzuzufügen, die während der Bombardierung von Belgrad und anderen Städten im Aprilkrieg 1941 erlitten wurden, sowie Juden, die im aktiven Widerstand gegen den Faschismus starben (Mitglieder der Armee des Königreichs Jugoslawien, die im Aprilkrieg oder in Gefangenschaft starben, sowie Mitglieder der Partisanenbewegung oder der NOVJ (Volksbefreiungsarmee Jugoslawiens) und die in alliierten Militärformationen starben). Zukünftige Forschungen oder die Sichtung neuer Dokumente werden diese Meinung bestätigen oder widerlegen.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.819.5(497.11)"1941/1944"
341.322.5(497.1)"1941/1944"
94:341.485(=411.16)(497.11)"1941/1944"

ЦВЕТКОВИЋ, Драган, 1969-

Од Топовских шупа до Сајмишта : квантитативна анализа холокауста у окупираној Србији / Драган Цветковић. - Београд : Музеј жртава геноцида, 2020 (Београд : Републички завод за статистику). - 207 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене уз текст. - Библиографија: стр. 186-193. - Summary : from "Topovske šupe" Concentration Camp to "Sajmište" Concentration Camp. - Zusammenfassung : vom KZ Topovske šupe (Kanonen-Schuppen) bis zum KZ "Sajmište" / "Semlin Judenlager".

ISBN 978-86-86831-60-6

а) Топовске шупе (концентрациони логор) (Београд) -- 1941-1944 б) Старо сајмиште (концентрациони логор) (Београд) -- 1941-1944 в) Холокауст -- Србија -- 1941-1944 г) Жртве рата -- Србија -- 1941-1944

COBISS.SR-ID 20823817